

Kriminalističke teme

RIJEČ UREDNICE

Marija LUČIĆ-ĆATIĆ

Poštovane čitateljice i čitatelji,

osobito mi je zadovoljstvo predstaviti drugi dvobroj „Kriminalističke teme“ za 2022. godinu, koji sadrži sedam iznimno interesantnih znanstvenih i stručnih radova iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija, jedan prikaz univerzitetskoga udžbenika i jedan prikaz konferencije.

Ovaj dvobroj započinje izvornim znanstvenim radom autorice Jelene Jovanović, uposlenice Centra za forenzička ispitivanja Crne Gore pod naslovom „*A Study on Effects of Immersion in River Water and Sea Water on DNA placed on Guns*“. U navedenom radu autorica ispituje utjecaj različitih tipova vode na gubitak DNA na vatrenom oružju koje je potopljeno u vodu u trajanju od 30, 90 i 270 minuta te zaključuje da je utjecaj slane vode na gubitak DNA znatno veći u odnosu na slatku vodu.

Naredni rad predstavlja prethodno saopćenje autora Jasmina Ahića, profesora i dekana Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije pod naslovom „*Radicalism and violent extremism in Bosnia – „Circle of Lack of Knowledge and Islamofobia“*“ u kojem autor kritički sagledava vodeće stavove prisutne u suvremenoj znanstvenoj literaturi glede epistemološke i praktične vrijednosti koncepta radikalizma koji vodi ka terorizmu.

Dvobroj potom donosi pregledni znanstveni rad koautorica Vande Božić, profesorice na Pravnom Fakultetu Union Univerziteta iz Beograda, Suzane Dimić, profesorice na Pravnom fakultetu Univerziteta u Prištini i Mirjane Đukić, profesorice na Pravnom fakultetu Univerziteta u Prištini pod naslovom „*Tax criminality during the pandemic – risks and predictions*“ u kojem koautorski tim polemizira utjecaj pandemije COVID-19 na povećanje određenih vidova poreskih kaznenih djela.

Potom slijedi pregledni znanstveni rad „*Psihopatija i moć: implikacije za socijalni život*“ autora Šabani Alisabija, profesora na Univerzitetu u Sarajevu - Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. U navedenom radu autor analizira odnos psihopatije i javne moći postavljajući fokus na činjenicu da je u javnom prostoru moguće zapaziti izvjesne psihopatološke osobine lica koja obnašaju javne funkcije pozicionirajući svoja promišljanja kroz radove A. M. Lobaczewskog i T. Clarka.

Nadalje, dvobroj nudi pregledni znanstveni rad autora Mirze Buljubašića, višeg asistenta na Univerzitetu u Sarajevu - Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije pod naslovom „*Retributivni odgovori tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini*“. U navedenom radu autor vrši pregled retributivnih odgovora Bosne i Hercegovine na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid, te zaključuje da retributivni odgovori nikada nisu mogli ostvariti preventivne efekte koje zagovara tranzicijska pravda jer restorativni mehanizmi tranzicijske pravde u BiH ili nisu postojali ili nisu bili skrojeni da ostvare adekvatan učinak.

Naredni rad „*Trendovi manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom od njegove pojave do danas*“ predstavlja pregledni znanstveni rad autorice Edite Hasković, docentice na Univerzitetu u Sarajevu - Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u kojem su analizirani najvažniji trendovi manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom od njegove pojave na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi 80-ih godina prošlog stoljeća do danas.

Potom slijedi stručni članak koautorica Maje Govedarice, stručne suradnice Tužilaštva Bosne i Hercegovine i Lejle Aščerić, stručne suradnice Tužilaštva Bosne i Hercegovine pod naslovom „*Uslovi za produženje posebnih istražnih radnji - izazovi i sudska praksa*“. Koautorski tim, u navedenom radu, daje osvrt na dostupnu praksu Suda i Tužilaštva Bosne i Hercegovine glede ispunjenja standarda za produženje posebnih istražnih radnji kroz prizmu primjene izmjenjenih odredaba Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koje su usklađene sa Ustavom Bosne i Hercegovine te Evropskom konvencijom za ljudska prava i osnovne slobode.

U dvobroju također možemo pronaći i prikaz knjige „*Venecijanska komisija o Ustavu Bosne i Hercegovine*“ autorice prof. dr. Lade Sadiković koji je priredila Amina Smailhodžić, doktorica sigurnosnih znanosti Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

U konačnici dvobroj nudi prikaz znanstvenog skupa „*Evropska i euroatlantska perspektiva Bosne i Hercegovine u kontekstu novih geopolitičkih odnosa*“ koji je 22. studenog 2022. godine upriličen u organizaciji Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. Prikaz je sačinila Lada Sadiković, profesorica i prodekanesa za znanstvenoi-straživački rad Univerziteta u Sarajevu – Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

I ovom prigodom, također želim zahvaliti svim autoricama i autorima te koautoricama i koautorima na dostavljenim radovima, recenzenticama i recenzentima, te članicama i članovima Redakcije koji su svojim sugestijama i prijedlozima unaprijedili kvalitetu i omogućili publiciranje još jednog izdanja časopisa „*Kriminalističke teme*“. Nadam se da će čitateljice i čitatelji i u ovom broju pronaći interesantne i upotrebljive sadržaje.

Glavna i odgovorna urednica
Prof. dr. Marija Lučić-Čatić

A STUDY ON EFFECTS OF IMMERSION IN RIVER WATER AND SEA WATER ON DNA PLACED ON GUNS <i>JELENA JOVANOVIĆ</i>	1
RADICALISM AND VIOLENT EXTREMISM IN BOSNIA – „CIRCLE OF LACK OF KNOWLEDGE AND ISLAMOFOBIA“ <i>JASMIN AHIĆ</i>	13
TAX CRIMINALITY DURING THE PANDEMIC – RISKS AND PREDICTIONS <i>VANDA BOŽIĆ</i> <i>SUZANA DIMIĆ</i> <i>MIRJANA ĐUKIĆ</i>	33
PSIHOPATIJA I MOĆ: IMPLIKACIJE ZA SOCIJALNI ŽIVOT <i>ALISABRI ŠABANI</i>	51
RETRIBUTIVNI ODGOVORI TRANZICIJSKE PRAVDE U BOSNI I HERCEGOVINI <i>MIRZA BULJUBAŠIĆ</i>	65
TRENDovi MANIFESTIRANJA TERORIZMA NADAHNUTOG RADIKALNIM ISLAMSКИM DISKURsom OD NJEGOVE POJAVE DO DANAS TRENDS IN THE MANIFESTATION OF TERRORISM INSPIRED BY THE RADICAL ISLAMIC DISCOURSE FROM ITS EMERGENCE TO THE PRESENT DAY <i>EDITA HASKOVIĆ</i>	87
USLOVI ZA PRODUŽENJE POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI - IZAZOVI I SUDSKA PRAKSA CONDITIONS FOR EXTENSION OF SPECIAL INVESTIGATIVE ACTIONS - CHALLENGES AND CASE LAW <i>MAJA GOVEDARICA</i> <i>LEJLA AŠĆERIĆ</i>	111
“VENECIJANSKA KOMISIJA O USTAVU BOSNE I HERCEGOVINE“, LADA SADIKOVIĆ “VENICE COMMISSION ON THE CONSTITUTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA“, LADA SADIKOVIĆ <i>AMINA SMILHODŽIĆ</i>	119
EVROPSKA I EUROATLANTSKA PERSPEKTIVA BOSNE I HERCEGOVINE U KONTEKSTU NOVIH GEOPOLITIČKIH ODNOSA <i>LADA SADIKOVIĆ</i>	125

A STUDY ON EFFECTS OF IMMERSION IN RIVER WATER AND SEA WATER ON DNA PLACED ON GUNS

Original scientific paper

Primljeno / Received: 12. 4. 2022.
Prihvaćeno / Accepted: 24. 11. 2022.

Jelena JOVANOVIĆ

Abstract

To determine the quantity of DNA that can be obtained from that placed on guns after 30 minutes, 90 minutes and 270 minutes of immersion in water. Also, the aim of this study was to disclose how different types of water environments, such as freshwater and saltwater, affect the amount of DNA loss and degradation over the preset period of time.

Firearms was swabbed with a double swabbing technique. DNA was isolated using a Qiagen procedure, quantified by real-time PCR, amplification was on thermal cycler and Capillary electrophoresis was performed on 3500 Genetic analyzer. The electropherograms obtained were analyzed with the GeneMapper ID-X software.

Through the comparison of DNA amounts detected after isolation and DNA profiles/allele numbers detected on guns, it can be concluded that the influence of saltwater and freshwater are significantly different. The loss of DNA in saltwater from the outer firearms surface after 30 min is similar to the loss of DNA in freshwater after 90 minutes of immersion.

Based on the results of this study, especially the results of real casework sample, it can be concluded as expected that saltwater has a more serious effects on the degradation and the loss DNA on guns than freshwater. Further, it point out that the guns found in freshwater after crime could be a valuable piece of forensic evidence, whilst the guns recovered from saltwater will have less value as forensic evidence if found after more than 30 minutes

Keywords

forensic analysis, trace DNA, firearms, effects of aqueous environment

1. INTRODUCTION

Trace DNA analysis is an important tool in crime scene investigation. Possibility to detect the biological materials is very significant, but it depends on quantity of DNA extracted. It is understandable that touch DNA samples typically contain low amounts of DNA and are prone

to degradation and loss due to different environmental condition, but importance of such samples emerges since nowadays more than 50% of samples are of that kind.

Every contact with persons and items leaves some biological material. "Touch DNA" usually can be transferred via skin. It is assumed that touch DNA originates from several sources. Small amounts of DNA that are present on the surface of the skin originates from keratinocytes sloughed from upper epidermal layers (Marieb, 2011). The presence of sweat also contributes to touch DNA sample; along with the cell-free nucleic acid which also contributes to a total amounts of DNA, as well as corneocytes and other types of nucleated cells (Kita, Yamaguchi, Yokoyama & Tanaka, 2008).

Table. 1 – Factors which affected amounts DNA for transfer.

Factors which affected amounts DNA for transfer	
Shedder status	Some individuals leave higher amount of biological material than other. They are "good shedders"(Phipps i Petricevic, 2006).
Hand washing	Hand washing would remove biological materials (Goray, Mitchell & Van Oorschort, 2010).
Personal habits	Frequent touching of face, eyes, nose, causes transferring DNA from those areas to the hands (Ryan, 2016).
Type of contact	Pressure and friction affects the amount of transferred DNA (Goray et al, 2010).
Substrate	Rough surface retains more skin cells than a smooth surface (Wickenheiser, 2002)
Perspiration	Sweat could increase amount of DNA. When sweat passes through pores it could collect cells along the way. Also sweat contains cell-free nucleic acid and epithelial cells (Ryan, 2016).

Biological traces are deposited differently on different surfaces and also persist in a different way due to environmental conditions. Rough objects that have cracks, crevices or grooves might better collect skin cells and thus protect DNA in time (Wickenheiser, 2002). After placement of objects indoors, it is expected that the DNA stay longer than if placed outdoors, since it is exposed to heat, humidity, water, UV light, bacterial growth, oxidizing agents (Raymond et al, 2009). DNA degradation on biological material could be affected by chemicals (oxidizing agents, acid, base), physical (heat, humidity) and biological agents (bacterial growth) (Lowe et al, 2002). Analysis of DNA on firearms is very important due to outgrow of offences that involve use of it and further consequences that such use produce. Potential of DNA to produce valuable information in the investigation has been demonstrated on guns' grip panels, slide and magazine of the gun (Polley et al. 2006). During such analysis, a forensic laboratory often has to deal with samples that contain low quantity of DNA, since the evidence may have been exposed to hard environmental conditions that may speed up the degradation of DNA.

Among other ways, experience shows that firearms (although it does not happen frequently), can be, after the offense, disposed of in an aqueous environment which can influence degradation and loss of DNA placed and thus to pose a problem for future investigations.

The purpose of this research was to determine the quantity of DNA that can be obtained from DNA placed on guns after 270 minutes of immersion. Also the aim of this study is to determine how different types of water environments such as freshwater and saltwater affect the amount of DNA loss and degradation over the preset period time, and to show how rapid the concentration of DNA decreases depending on initial concentration and environmental condition.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1.1 Experiment

Five people (three female and two male) volunteered for two series of experiments. Their reference samples were collected on FTA cards and DNA profiles obtained for future comparison. Six guns were obtained for this study. The guns were wiped with 1% sodium hypochlorite solution and afterwards with 70% ethanol before deposition of DNA. Then, participants were asked to carry guns for two days, trying to leave as much DNA as possible. This method for DNA depositions was used in every series of the experiment

Table 2 – characteristic of guns

Characteristic of guns	
Gun1-T1/1	“Reck Miami 92 F “black cal.9mm, gun’s grip panel plastic, full metal body, without fabric number
Gun2-T1/2	Same characteristic like gun No.1
Gun 3-T2	“Norica Compact M 2002”, black, cal 9 mm with fabric number 7-54240, with gun’s grip panel, blown.
Gun 4-T3	“Herstal Belgique”,brown, fabric number 29881, wooden grip, full metal body.
Gun 5-T4	Marked “Mauser Werke A.Q. Oberndorf, cal 6.35 mm, fabric number 27783, magazine with perforation, full metal
Gun 6-T5	Marked “P.Berretta 1936 with Serial Number 516580. There are a few markings under the grips, what appear to be a "PB", metal body, gun’s grip from one side wooden.

The primary goal of this study was to analyze how the concentration of DNA on firearms decreases with increasing time of deposition in water environment. Two guns were of the same type (marked with same first number), and handled by the same person, and were used to compare the influence of freshwater and saltwater. Other guns had different characteristics, and were handled by different persons.

In series A three sets of experiments are designed: five of the guns were exposed to the effects of freshwater from the river for three different time periods (30 minutes, 90 minutes and 270 minutes). The remaining gun was exposed to the saltwater for same three different time peri-

ods (30 minutes, 90 minutes and 270 minutes).

The amount of DNA and DNA profiles detected on guns before exposure to water conditions, were used as reference.

Each participants had one gun, only one of them had two guns, same type and model (Table 3).

Table 3 – illustrate use guns

	Person 1	Person 2	Person 3	Person 4	Person 5
Gun 1-T1/1	x				
Gun 2-T1/2	x				
Gun 3-T2		x			
Gun 4-T3			x		
Gun 5-T4				x	
Gun 6-T5					x

After deposition, samples, overall 48, were collected with double swab technique from two position: external position - from gun's grip panels and from the slide internal position - from the entire surface the magazine of the guns.

In the series B three set of the experiments were designed using same guns from series A, now immersed in saltwater from the sea, to investigate effects of saltwater on the DNA. The same submersion time periods were used as in series A. The gun marked as T1_2 was not used in this series.

Samples, overall 30, were collected with the double swab technique from the same position as in first series

2.1.2 Casework sample - The gun from the stream

Felony of unlawful possession of firearms - the gun (black "Pietro Beretta" cal. 7.65 mm) was disposed of in brackish water (a mixture of salt and fresh water). It was found in, by a police officer, 120 minutes after the suspect disposed of it and was collected as an evidence. Two positions on the external surface were sampled with the swab technique: - gun's ribbed grip panels and from the slide of the gun; and from internal surface of magazine. Afterwards, one sample was composed out of these two swabs.

Suspect DNA was collected on a FTA card and DNA profile was obtained for future comparison.

2.1.3 Quality control

The guns were decontaminated with bleach to avoid contamination.

All buffers and plastic used was UV crosslinked, and negative controls were used to detect potential laboratory contamination. Both positive and negative controls were implemented for every reaction during DNA processing steps.

2.2 Methods

FTA purification was using the standard FTA card purification protocol employed by the BCIT Forensic (DNA extraction from FTA cards, 2022).

Double swabbing technique involved a moist swab (with few drops of ultra pure water), followed with dry one (Sweet et al, 1997).

DNA extraction was performed using QIA AMP INVESTIGATOR KIT (QIAamp DNA Investigator Handbook, 2020). All samples were incubated for a total of 24 h at 56° C. Finally, DNA was eluted in a elution buffer in final volume of 30 µl.

Quantification was performed with Quantifiler Human Kit on Real Time PCR instrument. Quantification reaction mix was prepared according to manufacturer's recommended protocol (QIAamp DIH, 2020).

PCR amplification was performed with AmpFI STR NGM kit on Thermal cycler 9700 Applied Biosystem following the manufacturer's recommended protocol (AmpFISTRNGM PCR Amplification Kit, User Guide, 2012), in final volume of 25 µl.

Even samples which showed undetected result in quantification were amplified, using a maximum volume of 10 µl (Absolute Quantitation Using standard Curve, 2006).

Capillary electrophoresis was performed on 3500 Genetic analyzer (3500350xl Genetic analyzer with series Data Collection Software 3.1 User Guide, 2015). Analysis method was used, whose parameters are specified by the manufacturer and were internally validated in the lab. The samples were separated on a 36 cm capillary array. The amplified products were electrokinetically injected on 3500, 8 capillary Genetic Analyzer using POP 4. Data was analyzed using a peak detection threshold of 110 rfu for green and blue base line, 175 rfu for yellow and 200 rfu for red base line. The electropherograms obtained were analyzed with the GeneMapper ID-X software. All methods were internally validated in DNA lab.

3. RESULTS

3.1 Recovery of DNA amount and profile analysis from guns used as reference

The mean DNA yield recovered from guns was 7.791 ng/µl (range 0.03 to 42 ng/µl). The mean DNA yield collected from external surfaces (gun's grip panels and slide) was 14.1075 ng/µl (ranged 0.215 to 42 ng/µl), while the mean DNA yield from internal surfaces (entire surface of the magazine) was 0.21248 ng/µl (ranged 0.03 to 0.49 ng/µl).

For eleven samples, complete profiles, from external and internal position on guns matched with the DNA of the donors.

Series A

3.2 Recovery of DNA amount and profile analysis from guns submerged in fresh water for 30 minutes

The mean DNA yield collected external surfaces of guns (gun's grip panels and slide) was 0.7922 ng/ μ l (ranged from 0.181 to 1.86 ng/ μ l). The mean DNA yield from internal surfaces (entire surface of the magazine) was 0.106 ng/ μ l (ranged from 0.035 to 0.213 ng/ μ l). Ten samples gave complete profiles, and matched with the profiles of donors.

3.2 Recovery of DNA amount and profile analysis from guns submerged in fresh water for 90 minutes

The mean DNA yield collected from the external surfaces was 0.4372 ng/ μ l (ranged from 0.075 to 0.541 ng/ μ l), while the mean DNA yield from internal surfaces 0.072 ng/ μ l (ranged from 0.0192 to 0.118 ng/ μ l).

All ten samples gave complete profiles, and matched with the profiles of donors.

3.2 Recovery of DNA amount and profile analysis from guns submerged in fresh water for 270 minutes

The mean DNA yield collected from the external surfaces was 0.3058 ng/ μ l (ranged from 0.0776 to 0.933 ng/ μ l). The mean DNA yield of internal surfaces was 0.1104 ng/ μ l (ranged from 0.00138 to 0.406 ng/ μ l).

All samples gave complete profiles, and matched with the profiles of donors.

Series B

3.2 Recovery of DNA amount and profile analysis from guns submerged in salty water for 30 minutes

The mean DNA yield collected from external surfaces of guns submerged in salty water for 30 minutes was 0.3931 ng/ μ l (ranged from 0.075 to 1.05 ng/ μ l). The quantity of DNA on internal surfaces was mostly "not detected", with one sample that gave 0.00516 ng/ μ l.

Four complete profiles, one partial profile with 6, and one partial profile with 9 loci was detected, all that matched with the DNA of the donor.

3.2 Recovery of DNA amount and profile analysis from guns submerged in salty water for 90 minutes

The mean DNA yield collected from the external surfaces of 0,1625 ng/ μ l (ranged from not detected to 0.424 ng/ μ l). The concentration of internal position from the entire surface of the magazine of the guns was undetected.

Four complete profiles was obtained from external matched the DNA of the donor, and one sample gave partial profile, with result on only 1 locus.

No DNA profile were obtained from samples collected from internal surfaces.

3.2 Recovery of DNA amount and profile analysis from guns submerged in saltwater for 270 minutes

The mean DNA yield collected from the external surfaces from guns submerged for 270 minutes in salty water was of 0.07 ng/ μ l (ranged from 0 to 0.146 ng/ μ l). The concentration in samples from internal surfaces undetected.

Only one complete DNA profile was obtained from DNA collected from external surfaces of the guns that was in salty water for 270 minutes. Whole profile matched to the donor. Also, two partial profile with 11 and two with 5 loci recovered and matched with the DNA of the donors from same positions.

No DNA profile were recovered from internal surfaces.

3.3. Casework samples

The detected concentration was a 0.0461 ng/ μ l of DNA on samples from guns. The interpretable DNA result that was obtained from the sample on the gun is a mixed DNA profile from a minimum of three persons as donors. The reference profile from the suspect was completely included in the mixed DNA profile.

4. DISCUSSION

Biological evidence could be collected from the guns which are often used for DNA analysis.

This study, along with that of Polley et al. (2006) and a study conducted by Richert (2011), demonstrates that the grip of the gun and the slide could be optimal areas for obtaining useful profiles. In the study conducted by Nicholas Richert (2011) for the combined swabbing group DNA, which is consisted of samples created by combining the swabbing from individual swabbed regions on firearms, yield value of 4.4 ng (range 0.3–20.6 ng) was reported; and for the individual swabbing group DNA yield value of 1.8 ng (range <0.02–14.4 ng) was observed. Similar individual swabbing DNA yield values were reported in a study conducted by Polley et al. (2006). The mean DNA yield from the exterior location from firearms averaged 1.1 ng per sample with a range of 0.24 to 7.2 ng.

In this study the amount of DNA value from the external and internal positions was significantly greater. This could be attributed to the fact that grip, slide and magazine of the gun are the areas that an individual would hold and touch most frequently and for the longer periods of time. Also, participants were asked to hold firearms longer than in other studies, in order to obtain a higher initial DNA concentration. After cleaning, the guns were held by a single person. They were sampled immediately after a deposit of biological material, submerged in water and airdried shortly after. In a study conducted by Polley (2006), two persons loaded the same firearm and discharged five rounds so they placed less amount of DNA. Differences between amount of DNA from the external and internal positions were observed. The higher amount was obtained from external position.

As expected, we observe decrease in DNA present on the surfaces after water submerging. After fresh water submerging, the mean DNA yield collected from the external surfaces after 30 minutes, in (0.7922 ng/ μ l) that represented more than 17 fold decrease in comparison to the

starting average DNA quantity of (14.1075 ng/ μ l). After 90 minutes was 0.4372 ng/ μ l, which means more than 32 fold decrease, and in comparison to the starting average quantity of DNA from external position (at time zero), and after 270 minutes, was 0.3058 ng/ μ l, thus more than 46 fold decrease in comparison to the starting average quantity of DNA.

From internal surfaces, the mean DNA yield was 0.106 ng/ μ l, thus showed 2 fold decrease in comparison to the starting average quantity of DNA (0.21248 ng/ μ l) after 30 minutes, after 90 minutes was 0.072 ng/ μ l, which is approximately 3 fold decrease, and after 270 minutes heures was 0.11 ng/ μ l, again approximately 2 fold decrease in comparison to the starting average quantity of DNA.

The period of time spent in fresh water had a significant influence, greater for the external surfaces of guns. With longer time interval loss of target DNA on external position on guns was more prominent. On the other side, significant decline of the amounts of DNA from internal position of guns was not observed.

The mean DNA yield collected from the external surfaces after the effect of saltwater for 30 minutes was 0.3931ng/ μ l, which means more than a 35 fold decrease (at time zero was 14.1075ng/ μ l). Further, the mean DNA yield after the effect of saltwater for 90 minutes, was of 0.1625 ng/ μ l (a 86 fold decrease) and after 270 minutes, was of 0.07 ng/ μ l, (more than a 201 fold decrease over the starting average quantity of DNA). The DNA quantity of samples from the internal position from guns was mostly "not detected", and only one sample was 0.00516 ng/ μ l after 30 minutes of time, although the starting average quantity of DNA from internal position (at time zero) was 0.199 ng/ μ l. The time period of submersion of guns in saltwater had a significant influence. Only 30 minutes of submerging gave adequate quantities of DNA amounts, collected from external surfaces, for further analysis. Surprisingly, the amounts of DNA extracted from the internal surfaces position was very low, showing substantial loss of biological material.

With comparing of DNA amounts and profiles obtained, in case of saltwater and freshwater, we got significant difference. For example, the loss of DNA in saltwater from the external surfaces after 30 min is close to the loss of DNA in freshwater after 90 minutes of submerging. Further, samples from internal surfaces of guns immersed in saltwater showed such extensive DNA degradation and loss that it was even unable to detected DNA.

In this study, in concordance with that of Graham (2014) we showed that the saltwater submerging influenced more DNA loss. Increased salinity inhibits the effects of hydrolysis, but increases cell lysis, in which process DNA could be released at the end freely in the environment. It should be noted that in the study conducted by Emma Graham (2014), there was a significant DNA degradation and loss in both tissue and bone samples which were immersed in saltwater and freshwater but for longer period of 72 h.

In the study by Claire Gillespie (2018), it was shown that rusting of the metal is all about the movement of electrons and that iron rusts more quickly in salt water than it does in freshwater. So, higher amounts of corrosion were detected in saltwater comparing to freshwater in shorter submersion time. This can be explained with that saltwater, an electrolyte solution, contains more dissolved ions than fresh water, meaning that electrons can move more easily. Corrosion on metal further affects degradation of DNA on guns. Similarly, extremely corrosive chemicals can break the hydrogen bonds between DNA base pairs and thus degrade or "denature" a

DNA sample. In general, the seriousness of degradation mainly depends on the material of the gun, submersion time, condition of the environment and time of corrosion, along with starting quantity of DNA. In other words, the quality of genotyping depends largely on the degradation processes of the DNA molecule that has been exposed to. Degradation accumulates with time while environmental conditions (temperature, humidity, pH, soil chemistry) can modify the rate and aggressiveness of degradation (Fondavila et al, 2008). Factors such as the development of inhibitors (e. g. rust on metal) and prolonged exposure to environmental insults can produce differences between rate of degradation (Bushra, 2016).

The casework presented inspired the development the experiments. It indicated that the firearms which was disposed of in aqueous environment could yield meaningful results. Detected concentration of DNA (0.0461 ng/ μ l) in this case was close to the mean DNA yield collected from the external surfaces of guns (0.07 ng/ μ l) after the submerging in saltwater for 270 minutes. As we saw in our case, the results of this study so demonstrated that profitable amount of DNA could be obtained from DNA samples collected from guns which were in water for some time and thus confirmed our actual findings in real casework.

5. CONCLUSION

The aim of study was to show how rapid the concentration of DNA was decreasing depending on initial concentration. The result of this study indicated that biological material could be successfully obtained from external and internal surfaces of guns submerged in water to generate partial or full DNA profile for forensic investigation. The guns were submerged in water in the laboratory environment, thus lacking real natural water stream.

Based on the results of this study, especially the results of real casework sample, it can be concluded as expected that saltwater has a more serious effects on the degradation and the loss DNA on guns than freshwater. Further, it point out that the guns found in freshwater after crime could be a valuable piece of forensic evidence, whilst the guns recovered from saltwater will have less value as forensic evidence if found after more than 30 minutes.

Aknowlegment We thank to Sandra Kovacevic Phd and Jasna Kazic Msc from Forensic Center. Specially thanks to Dušan Keckarević, PhD from the Faculty of Biology Beograd.

We owe a gratitude to Police academy Danilovgrad, that provide a firearms

LITERATURE

- Absolute Quantitation Using Standard Curve Getting Started Guide. (2006). *Applied Biosystems*. In part number 4347825 Rev. E 07
- available from thermofisher.com/TFS-Assets/LSG/manuals/cms_041436.pdf
- AmpFISTR® NGM™ PCR Amplification Kit, User Guide. (2012). *Applied Biosystems*. In part number 4425511 Rev. B 11/ available from thermofisher.com/TFS-Assets/LSG/manuals/cms_074250.pdf

- Bushra, I. (2016) *The Effects of Environmental Insults on Presumptive and Confirmatory Tests and DNA Degradation*. <http://clock.uclan.ac.uk/16540/1/16540%20Bushra%20IldrisThesis%20January%202016.pdf>
- Gillespei, C. (2018). *How Does Salt Water Rust Metals?* Science. [sciencing.com/salt-water-rust-metals-5150093.html](https://www.sciencing.com/salt-water-rust-metals-5150093.html)
- Graham, E. (2014). *Effects of Different Types of Water on the Degradation Rate of Human DNA in Bone and Tissue*. Forensic science department. www.newhaven.edu/.../2014/ema-graham-paper.pdf
- Fondavila, M., Phillips, C., Noeran, N., Cereyo, M., Rodriguey, A., Calvo, C. et al. (2008). Challenging DNA: Assessment of a range of genotyping approaches for highly degraded forensic samples. *Forensic Science International*, 1 (1), 26-28.
- Goray M, Mitchell, RJ, & Von Oorschot RA. (2010). Investigation of secondary DNA transfer of skin cells under controlled test condition. *Leg Med*,12(1)117-20 medline:20206575. doi:10.1016/j.legalmed.2010.01.003
- Kita, T., Yamaguchi, H., Yokoyama, M. & Tanaka, T. (2008). Morphological study of fragment DNA on touched objects. *Forensic Sci Int Genet*, 3 (1), 32-6. doi:10.1016/j.fsigen.2008.09.002. Epub 2008 Oct 11 PMID:19083864
- Lowe, A., Murray, C., Whitaker, J., Tully, G. & Gill, P. (2002). The propensity of individuals to deposit DNA and secondary transfer of low level DNA from individuals to inert surfaces. *Forensic Sci Int*, 129 (1), 25-34. doi: 10.1016/s0379-0738(02)00207-4. PMID: 12230994.
- Marieb, E. N. (1998). *Human anatomy and physiology (4th. ed)*. Menlo Park.4th.1.
- Richert, J.N. (2011). Swabbing Firearms for handler's DNA. *Forensic Sci*, 56(4),972-975.
- Polley, D., Mickiewicz, P., Vaughn, M., Miller, T., Warburton, R., Komonski, D. et al. (2006). An investigation on DNA recovery from firearms and cartridge cases. *Journal of the Canadian Society of Forensic Science*,39(4),217-228.
- Phipps, M., Petricevic, S. (2007). The tendency of individuals to transfer DNA to handled items. *Forensic Sci Int*. 2007; 168 (2-3):162-8. doi: 10.1016/j.forsciint.2006.07.010. Epub 2006 Aug 22. PMID: 16930898
- QIAamp® DNA Investigator Handbook. (2020) *Isolation of Total DNA from surface*. Qiagen. available from HB-0355-005_HB_QA_DNA_Investigator_0120_WW.pdf
- Quantifiler Kits User's Manual Applied Biosystems. (2012). In part number 4344790 Rev. F 03/2012; available from thermofisher.com/content/sfs/manuals/cms_041395.pdf
- Raymond, J.J., Van Oorschot, R.A., Gunn, P.R., Walsh, S.J. & Roux, C. (2009). Trace evidence characteristic of DNA: a preliminary investigation of the persistence of DNA at crime scenes. *Forensic Sci Int Genet* 4,4 (1), 26-33. [Medline:17018081](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17018081/) doi:10.1016/j.fsigen.2009.04.00
- *Reliable DNA extraction from Whatman FTA cards* (2022). Whatman. [sigmaldrich.com](https://www.sigmaaldrich.com)
- Ryan, S.(2016). Touch DNA. What is it? Where is it? How much can be found? And, how can it impact my case? A question and answer guide to all things touch DNA. *Ryan Forensic DNA website*. http://ryanforensicdna.com/yahoo_site_admin/assets/docs/Touch_DNA_article.59101956.p_

- Sweet, D., Lorente, M., Lorente, J.A., Valenzuela, A. & Villanueva, E. (1997). An improved method to recover saliva from human skin: the double swab technique. *J Forensic Sci*, 42(2), 320-2. PMID: 9068193.
- Wickenheiser, R.A. (2002). Trace DNA: a review, discussion of theory, and application of the transfer of trace quantities of DNA through skin contact. *J Forensic Sci*, 47(3), 442-50. PMID: 12051321.
- 3500350xl Genetic analyzer with 3500 Series Data collection Software 3.1 User Guide. (2015). *Applied Biosystem*. In part number 4401661 Rev. C 06/2010. available from tools. thermofisher.com/content/sfs/manuals/4401661.pdf

About the Author

Jelena Jovanović, dipl. mol. biol, Forensic Center Montenegro, Montenegro Police Directorate. E-mail: jelenajovanovic@fkn.unsa.ba

UDK: 316.647(497.6)

UDK: 323.28(497.6)

RADICALISM AND VIOLENT EXTREMISM IN BOSNIA – „Circle of Lack of Knowledge and Islamofobia“

Preliminary note

Primljeno/Received: 8. 5. 2021.

Prihvaćeno/Accepted: 28. 5. 2022.

JASMIN AHIĆ

Abstract

The concept of radicalization is very actual and presents an attempt to gain a deeper understanding of the contemporary terrorism. Our knowledge of the factors that lead to radicalization and shape the mind of the prospective terrorists is an important analytical tool for practical policy in terms of proactive work and development of strategies for terrorism prevention. The problem arises in the attempt of its conceptual determination of the radicalization and violent extremism. The concept of radicalization is focused on the individual and, to a certain extent, on ideology and the group, while structural factors and efforts to address the causes of the phenomenon remain outside the epistemological range. In this paper author(s) use case study method as an empirical study of the social phenomenon of radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism and its impact on the subcultural behaviors of radical communities, the security situation where the boundary between the real phenomenon and the real life context are explored. In this paper, case study research method will brighten radical and extremist movements that are deeply rooted in Bosnian society, their connection with the countries of the region and the processing of empirical data on various forms of discrimination and Islamophobia will be discussed. The problem of this research is the impact of radicalism and extremism on the security situation in Bosnia and Herzegovina and the current security position of Bosnia and Herzegovina vis-à-vis its neighbors with social focus and the importance of the restructuring a conceptualization of radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism, destruction, human casualties and high media coverage of such acts. Period of terrorism implication on Bosnia covering 2010-2020. Results will precise essential weakness of the concept(s) of prevention in fight against violent extremism in addition to other methodological uncertainties addressed in this paper.

The paper seeks to examine the leading positions in scientific literature and critically review the epistemological and practical value of the concept of radicalization that leads to terrorism. From theoretical perspective this concept lacks solid grounding base and should be subject of critical rethinking. The establishment of effective mechanisms for deradicalization is one of the vital programs that Bosnia and Herzegovina will have to recognize and implement, especially through work with young people, which will involve various social actors, all in order to spread tolerance and equality in order to achieve greater degree in the creation of a free democratic society.

Keywords

radicalization, violent extremism, lack of knowledge, Islamofobia, Bosnia and Herzegovina

1. INTRODUCTION

Looking at the wars that have taken place and are still taking place in the Arab world for the last 20 years and their security, geopolitical and strategic aspects that, according to the system of connected vessels, spill over into our region and the growing radicalization and extremization of societies around the world, different national, social, economic, social and religious beliefs, I found it appropriate to deal here with such phenomena from the standpoint of our state, state of Bosnia and Herzegovina.

Security itself is the degree (level) of protection from danger, loss, damage or some criminal activity, and as a form of protection are structures and processes that provide or improve security as a condition. Ensuring an adequate level of security is a task facing each state, so that each state through its activities seeks to fulfill this task. It is a necessary condition for a normal life, as well as a condition for the normal functioning of the community, society and the state (Ahić & Moratić, 2015). Security, as such a phenomenon, affects all aspects of life, and at the same time it is a condition without which it is impossible (*conditio sine qua non*) and as such we protect it with all our strength and available means.

Radicalism/extremism and security studies can and must be viewed multidisciplinary in finding the genesis of security phenomena, which arose from the process of radicalization in our area and their impact on our society as a whole.

Terms such as radicalism and extremism have different meanings and understandings. They relate to the same connotation and identify and we must emphasize that these are two different concepts, which have only some similarities. Radicalism as such can be related to some positive movements and changes in society, while extremism is not. They have a foothold in various spheres of life and society, in addition to security and political, they are also associated with phenomena in religion, sports and culture. Terrorism has its connection with radicalism and extremism, and especially with violent radicalism and extremism. Extreme ideas of an individual or a group that guide certain changes in society are a key motive for the development of terrorism. Violent extremism is closely linked to terrorism and leads to its emergence. In this

paper, we will explain the concepts of radicalism and extremism, their origin and interpretation throughout history, their security connection with the state and society and the use of different methods and measures for their recognition and suppression within a social community. As with most phenomena in society, leading to deviant ideas and behaviors, radicalism and extremism can be successfully avoided with the help of adequate education and training. A society that is educated, self-aware and aware of the negative consequences of radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism is ready to resolutely oppose these phenomena and ideologies.

This is attempt to investigate the threat posed by the various radical groups that exist in Bosnia and Herzegovina to the security system and society as a whole. Prevention of these phenomena is a great challenge for the developed countries of the world, and thus an even greater challenge for our society.

The phenomenology of security places this multidimensional phenomenon and activity very broadly. To understand some of the security issues, we decided to adopt an approach and analyze certain security risk generators, from racism, chauvinism, hate speech, through state, religious and political radicalism and extremism to what is potentially their most dangerous product, terrorist actions. Radicalism/extremism leading to terrorism is hostile and has a negative view of the achievements of civilization and modern society. It is evident that this is a very serious security problem for the countries that have been identified as targets, but also for other countries due to the possible implications of such activities.

The motives of terrorist groups are different: political, state, non-state, ethnic, religious, etc. and they also have a common connection, and that is hostility towards a certain state order. The very terrorist actions of certain terrorist groups, supported or unsupported by individual states, range from pure threats to use weapons of mass destruction, to the announcement of drinking water poisoning, to mass killings by planting explosive devices or public executions that we have recently witnessed in France and Austria. Given the fact that any type of weapon or device can be supplied to the black world market, terrorism is, without a doubt, a serious growing threat to security at both the national and international levels.

The danger of radicalism/extremism, which leads to terrorism in multinational states, is especially emphasized, when certain nations have a tendency to secede from their home countries and resort to terrorism in order to achieve such goals. Interethnic and interfaith conflicts are extremely fertile ground for various terrorist activities. In Europe, these phenomena are well known, starting from Ireland, Italy, Spain and all the way to the Balkan countries.

Today, the terms radicalism, extremism and terrorism are some of the most frequently mentioned in modern politics, the press, electronic media and even everyday speech. Bosnia and Herzegovina, as a state that suffered terribly in the 1992-1995 aggression on Bosnia, with its complex state and political system, has never fully stabilized its social and political circumstances.

When we talk about such events that preceded the war and the abrupt cessation of an entire socio-political system and the transition to a market-capitalist concept, as well as the Dayton system of Bosnia and Herzegovina, we find fertile ground for the growth of various "isms", all with additional factors such as: high unemployment rate, budget deficit, lack of business opportunities. All this creates great dissatisfaction among the population, and especially among generations of young people.

A large number of young people, starting with the generations that took part in the war, through the generations that spent their childhood in the war, to the generations that were born and raised in the post-war Bosnian society, with the factors we mentioned earlier, are excellent material for various world lobbyists who try to recruit individuals or groups to achieve their illegal goals or motives. An ideological and cultural space was created there, which attracted various sects and their teachings, and they are most often a mask for various foreign influences on the already fragile Bosnian society.

The aggression on Bosnia and Herzegovina began with hate speech, extremism and the satanization of the other and the different, and was waged by an unprecedented form of violence. Taking into account all of the above, Bosnia and Herzegovina faces a major challenge in terms of developing a strategy to combat all negative phenomena that could harm and shake the society of Bosnia and Herzegovina and endanger the security of its population.

Various strategies, action plans and the adoption of various strategic documents in Bosnia and Herzegovina are very often reduced to symbols that are partially or not implemented in practice, and often remain just a dead letter on paper. Contemporary challenges, such as the ideological indoctrination of young people, radicalization, extremism, terrorism and the general rise of right-wing ideology throughout Europe and the world, cannot but be an alarm for Bosnia and Herzegovina.

Here we must also take into account the migrant crisis that is shaking the strongest economies in Europe and the world and could create a humanitarian catastrophe in Bosnia and Herzegovina. Bosnia and Herzegovina is largely intertwined with its neighboring countries in economic, political, social, religious, ethnic and security terms. Therefore, we consider it expedient to analyze the current strategies and adopt a comprehensive prevention strategy, with a small modification and adaptation to its micro environment, to combat radicalism and extremism, both in Bosnia and Herzegovina and in neighboring countries.

This paper will contribute to some answers and clarifications of the situation that arose from this global phenomenon and problem, and to the identification of phenomena and conditions that lead to radicalization and extremism in our society.

2. METHODOLOGY FRAMEWORK

2.1 Research problem

The problem of this research is the impact of radicalism and extremism on the security situation in Bosnia and Herzegovina and the current security position of Bosnia and Herzegovina vis-à-vis its neighbors and social focus and the importance of the emergence and conceptualization of radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism. destruction, human casualties and high media coverage of such acts.

The very ability of the state system and its apparatus to respond to an increasing number of security challenges is one of the key factors for the normal and perspective functioning of the state, its protection of the constitutional order, possibilities for ensuring basic human rights and needs and development of a positive economic environment. It is very important to emphasize that the authorities in BiH, as well as the state authorities in the region, must undertake more comprehensive activities in various segments in order to ensure a positive security

environment for citizens in their territories. Here we can emphasize that a very important place in the fight against radicalism, extremism and violent extremism is occupied by law enforcement agencies, and in addition to the reactions of these law enforcement agencies and other security services, criminal law institutions also play an important role. In order to prevent or reduce these phenomena, the state, as a legislator, has criminalized in its laws such behavior and activities that in one form or another can be recognized as a criminal offense of terrorism, incitement to terrorism or joining terrorist organizations.

There are many reasons why Bosnia and Herzegovina is interesting for various policies and political influences, as well as various criminogenic groups. Bosnia and Herzegovina, as a part of the famous "Balkan route" through which narcotics, weapons and people are smuggled to the countries of Western Europe. The war in Syria and Iraq and the phenomenon of foreign fighters, as well as their departure and the subsequent return of citizens of Bosnia and Herzegovina from the battlefields of these countries. A migrant crisis that is gaining momentum and spiraling out of control. All of these are things and events that pay attention to the security situation in Bosnia and Herzegovina.

In addition to the above, other parts of society can and must be involved in the preventive fight against all manifestations of this plague. Also, everyone should be involved in finding sources of radicalization and extremism. After the identification and sanctioning of such socially harmful phenomena and after the process of deradicalization, we should all participate in the reintroduction of such persons into the normal course of society.

2.2 Subject of research

From the research problem one can come to define and research the subject of this paper, and that is radicalism and extremism in security studies, a case study in Bosnia and Herzegovina. We will deal with the issue of various factors that pose a risk to radical groups as a real problem faced by the security system of this country and the actions of radical groups in certain phases when radicalism turns into extremism, which later leads to terrorism, or identifying a security threat to reflect on the security destabilization of Bosnia and Herzegovina.

A certain part of Bosnian society that is affected by radicalization, and which as such is recognized as a security problem within the security policy, has its roots in war events of 1992-1995, where there was an escalation of all negative forms of intolerance towards everything that is different.

Some were colored by religious fundamentalism and fanaticism, others by nationalist and fascist ideas, and some simply as mercenaries/dogs of war, many of whom had a criminal past. With their engagement, motives and crimes, they contributed to the already bloody conflict becoming even more extreme, and the escalation of violence even greater. Post-war Bosnia and Herzegovina, constitutionally, economically and competently, is divided into different levels, fragmented between different political interests, reintegration processes are very slow and mostly inefficient, while reforms implemented mostly only formally. In the sources of radicalism and extremism in Bosnia and Herzegovina we can recognize forms of religiously based radicalism within Salafi Wahhabi persons and communities and widespread ideology inspired by right-wing, ultra-nationalist and separatist ideas, and to the detriment of the other and different in our case, against the other two nations.

Since the main role in the fight against radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism is played by law enforcement agencies, which, within their legal competencies, have these phenomena as a subject of research, this paper will pay little attention to its work. These agencies, as well as the legal framework under which they operate, and also to dedicate themselves to the genesis of the occurrence of these phenomena, both in our country and in the region. A special place in the subject of research is occupied by the early recognition of these phenomena and their prevention at the earliest stage, as well as the process of deradicalization of persons or groups who have been exposed to these phenomena.

The security policies pursued in the European Union and our region in terms of combating radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism and even the very occurrence of terrorism aims to show the level of Bosnia and Herzegovina in terms of combating these phenomena.

2.3 Research goals

2.3.1 *Scientific goal*

The scientific goal of this research is to describe and attempt to explain the impact of radical groups on the emergence of radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism and to provide a detailed analysis of the impact of extremism on security threats within and outside Bosnia and Herzegovina. Other social subjects in recognizing and combating these phenomena.

Identifying and describing the problem is the first and perhaps most important step in overcoming it. The very description and study of radical groups that have their own personal subculture, blindly pursuing their ideological goals, can contribute to an attempt to better understand the problem of radicalism that turns into extremism, violent extremism and terrorism. This research may also serve as a basis for further and deeper research, all for the purpose of developing methods for the early identification of radicalization and extremism, as well as the causes of terrorism. The importance of inter-agency cooperation, both at the national and international level, should be emphasized here.

Modern trends in the fight against radicalism, extremism and violent extremism that lead to terrorism have no limits and require new methods of intelligence and investigative character. It is also of great importance to constantly educate human resources and make joint efforts within national and international strategic actions in the fight against these phenomena.

Media that have the power and ability to determine which topic will be current and how the public will observe a certain phenomenon and greatly contribute to the formation of attitudes and opinions of public opinion, must refrain from sensationalism and misreporting and want to get as many clicks and views. By studying the causes and motives, we can work on the prevention, i.e. prevention of the occurrence of harmful consequences.

2.3.2 *Social goal*

The social goal of this scientific research is to learn about the importance and role of security agencies in the fight against radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism, and the possibilities and ways in which Bosnia and Herzegovina fights and copes with these phenomena, which can serve to improve plans and state strategies, all with the aim of more

efficient fight and prevention. It should also reflect on the recognition of the problems of radicalization and extremism and point to the threat and security situation as well as the possible political destabilization of Bosnia and Herzegovina.

This thesis can be supported by the increasingly widespread media appearances of various radical groups that are trying to impose their ideology and vision of social order, and on the other hand, the growing media campaign and speeches of political leaders of Bosnia and Herzegovina and political leaders on the source of radicalism and extremists in Bosnia and Herzegovina, the threat to Bosnia and Herzegovina and the region, and the impossibility and sustainability of such a state.

In addition to creating a bad image with such statements, and at the same time sending a bad image of Bosnia and Herzegovina, they also cause difficulties for economic development because investors are not inclined to invest in potentially insecure areas.

One of the trends of radicalization and extremism in Bosnian society is reflected in the activities of the Wahhabi movement as well as a large number of movements and groups that advocate right-wing nationalist ideology, such as the Chetnik and Ustasha movements. The activities of these movements, which in Bosnia and Herzegovina have an increasing number of members and sympathizers, and where young socially vulnerable people are primarily targeted, who do not yet have an established attitude towards life.

2.3.3. Temporal and content determination of research

This paper, basically, on the topic "Radicalism/extremism in Bosnia and Herzegovina-circle of lack of knowledge and Islamophobia" mostly covers the period of the introduction of multi-party system and the disintegration of our former state, as well as the post-war period. The research project mostly refers to the territory of Bosnia and Herzegovina, as well as the region, and due to a better understanding of things and understanding of certain phenomena, we had to expand to other areas, such as Syria, Iraq, the Middle East, Ukraine, USA and Western Europe.

2.4 Hypothetical framework

2.4.1 General hypothesis

In social conditions in which radicalism, extremism and violent extremism are actively manifested, there are possibilities that are more than sufficient for the manifestation of certain security risks. Prevention by state bodies and its active role represents a significant contribution in the fight, is in the prevention and suppression of such negative phenomena.

2.4.2 Special hypotheses

The fight against radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism is a priority for the countries of the region, as well as for the rest of the world.

Without strengthening democracy as well as understanding and cognition of traditional, cultural and historical heritage, society is prone to negative manifestations of fundamentalism and radicalism that can lead to extremism, and escalate into threats to security or even terrorism.

2.4.3 Method of Research – Case study

The case study method is an empirical study of the social phenomenon of radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism and its impact on the subcultural behaviors of radical communities, the security situation where the boundary between the real phenomenon and the real life context will be explored. In this paper, as a case study, radical and extremist movements that are deeply rooted in Bosnian society, their connection with the countries of the region and the processing of empirical data on various forms of discrimination and hate speech will be discussed.

3. CIRCLE OF LACK OF KNOWLEDGE AND ISLAMOFOBIA

Radicalism implies the beliefs or actions of people who propagate thorough and complete political or social reform or social or political movements aimed at fundamental changes in the structure of society (Oxford Dictionary, 2010: 166).

If something is said to be radical, it does not mean that it is backward and dangerous, but on the contrary, it can have progressive and advanced meaning.

It can be radically defined in different ways, depending on the circumstances. In a particular context, it can simply mean wanting to cause political change and does not have to pose a threat to society unless it is linked to violence or other illegal acts, such as incitement to hatred or human rights violations.

At the moment, there is no generally accepted definition of radicalism and radicalization as processes in the academic and political community. These communities link radicalism and radicalization to violent extremism or describe radicalism as part of the path to terrorism.

The European Commission has defined radicalism as a phenomenon in which people accept opinions, attitudes and ideas that could lead to terrorism.

The expert group for violent radicalization, formed by the European Commission, which had the task of analyzing academic achievements on the topic of radicalism and radicalization, stated in its report that global, political and social motives are important as well as ideological and psychological. defined as socialization towards extremism, which manifests itself in terrorism.

The term radicalism was first used by the British politician Ch. J. Fox, who advocated a “radical” reform of the political system in the direction of the introduction of universal suffrage. After that, the term referred to the social movement that developed in Europe from the end of the 18th to the middle of the 19th century. In Great Britain, the movement invoked the values of the Glorious Revolution (1688) and the French Revolution (1789). He fought for greater rights of citizens in relation to Parliament and the King: the right to resist the government in case of abuse, the right of the people to form a government, and for religious tolerance and social reforms. The most prominent representatives of the movement (the so-called British radicals) were: Richard Price, T. Paine, J. Priestley and others, some of which were organized into associations such as the London Revolutionary Society, and some into political parties such as the Land Party. The British government banned the work of radical societies, but the radical movement significantly influenced the political theories of natural rights and popular government, which served as the basis for the democratic and socialist demands of the Labor movement in 19th-century Britain. Since the mid-20th century, the term radicalism, especially in American

political discourse, has been used as a synonym for left (communism) or right (fascism) political extremism (Shmidt, 2013). The notion of radicalism is represented in the names of modern political parties that ideologically extend from those seeking reform of the electoral system, through progressive liberal parties and Republicans, to parties of extreme left and right political orientation, but also in various social and religious groups (religious radicalism, etc.).

3.1 Radical/Radicalism/Radicalization

The notion of radicalism is represented in the names of modern political parties that ideologically extend from those seeking reform of the electoral system, through progressive liberal parties and Republicans, to parties of extreme left and right political orientation, but also in various social and religious groups (religious radicalism, etc.).

Thus, radicalism is the name for the direction of critical re-examination and radical change of the existing political and social system. In politics, this name is used for a consistent, often exclusive, attitude, which requires the use of decisive methods in defense of a particular political idea.

Radicalism is also the name for a branch of liberalism, an ideology that developed in the 19th century and had a significant influence on the politics of some European and Latin American countries.

Radicalism, is political radicalism, is an expression used in politics and political theory to denote individuals, movements and ideologies that advocate radical change in society or uncompromising achievement of their political goals. Very often radical individuals and movements call themselves radicals. It can be clearly seen that he first found a foothold in politics, and later he became attached to some interesting phenomena in society and hesitations.

The term radicalization is much debated when used in the context of violent extremism, and the term radicalization is commonly used to describe a process in which a person adopts extreme views or behaviors to legitimize the use of violence (UNESCO, 2019). When it comes to radicalism, both in everyday speech and in professional texts, this term is used in different, sometimes opposite ways. The term radical in any case creates the connotations of something lively and exclusive. However, it is not necessarily negative. It can be said that radical changes are needed in a society, which does not necessarily imply that changes must happen in a radical or extreme way. It is also possible that someone of a different attitude, the very attitude that radical changes are needed, considers it extreme. There are radical political parties that are registered and legal, for example. are not covered by the document dealing with the fight against radicalism.

Radicalization can be a driving force for beneficial change and it can be aimed at achieving change, as was once the case with advocating for the abolition of slavery or the struggle for the right to vote, which in the past were ideas contrary to established attitudes in society. they were also considered radical. This supports the fact that radicalization does not always have to be negative. Throughout history, various changes have taken place in society and the system that have led to radicalization that has ultimately yielded positive effects and changes. Yet the radicalization associated with violent extremism offers many negative and deviant changes that lead to the use of force and is generally considered a negative phenomenon.

Radicalization is a process and all those who start that process can be radicalized, but they do not have to be involved in violent actions. In a democratic system where there is freedom of

opinion, belief and respect for human rights and fundamental freedoms, the expression of radical views is a protected right, not a legally problematic one. Extremist beliefs arise through the process of radicalization and this is a basic aspect of the period of radicalization.

The process of radicalization can be triggered or encouraged by socio-political or socio-psychological circumstances that directly or indirectly affect the individual. The reasons why individuals join radicalized groups, as well as the reasons why such groups were formed, are complex and different. People living in poorer countries in transition and where society has problems with corruption, religious and national intolerance, and a lack of quality education are much more prone to radicalization. Radicalization is changeable and it is renewed and adapted to each new context, trying to neutralize the fight against it.

In certain contexts, radicalization may simply mean wanting to cause political change and may not pose a threat to society unless it is linked to violence or other illegal acts, such as incitement to hatred or human rights violations.

When it comes to radicalism, both in everyday speech and in professional texts, this term is used in different, sometimes opposite ways.

In a paper entitled *The Concept of Radicalization as a Source of Confusion* (Sedgwick M, 2010) first of all, it calls into question the validity of the use of the term radicalization, because it has a different meaning in different contexts. This author states that radicalization has one meaning in the security context, another when it is word in the context of the integration and rise of the new European nationalism and, thirdly, when used in the context of foreign policy. Different meanings are entered confusion and it is not possible to try to use radicalization as an absolute term and however, Sedgwick states that it is more correct to say yes Sedgwick, for that reason it should be rejected.

The term radicalization is used in a relative sense with the remark that when used the term should always be carefully stated. There are terminological differences related to the notion of radicalization. Next, from the very beginning, we notice that the question to be pointed out relates to the difference between radicalization and violent extremism that can lead to terrorism. In order to determine the relationship between the two concepts, they determined the differences and possible convergence points, above all, should have a generally accepted onedefinition of terrorism. However, there is no agreement in theory and practice and, as he states, Walter Laquer – Terrorism is almost impossible to define (Laquer W,2000).

3.2 Extremism

Extremism is a term used to denote acts or ideologies that go beyond the framework and are considered socially acceptable, either for pragmatic or moral reasons. This expression is almost as a rule derogatory, and moderation is cited as its opposite.

Extremism implies holding extreme political or religious views. In politics, extreme ideologies are usually considered to be those belonging to the extreme left, extreme right, or religious fundamentalism. Followers of these ideologies or movements, as a rule, never call themselves extremists, but are therefore more inclined to call themselves radicals. This is why the term radicalism has become commonplace today as a kind of euphemism for extremism.

Extremism comes from the Latin word *extremus* and can be translated as extreme, intransigence in certain ideas, attitudes and actions, and propensity for extreme views and actions (especially in politics), which reformists and reactionaries attribute to revolutionaries.

One of the approaches to the topic of radicalization starts from the effort to explain the specific process of that phenomenon that leads to the extremist type of thinking and action that is most drastically reflected in terrorism.

Extremism means the activities and views of individuals who oppose the democratic order and implement or advocate for violence, hatred, intimidation, discrimination and the overthrow of the democratic constitutional order.

The theoretical definition of extremism is quite different. Different authors have spoken differently and approached this notion. It should be taken into account, first of all, that this is a phenomenon that is not of a purely political nature but can equally be found in different spheres of society. Extremism is found in culture, sports, art, religion, while its destructiveness is most pronounced when it comes to politics. In culture, extremism can be viewed through the prism of denying the democratic determinants of culture where politics and the possibility of inciting violence dominate.

Thus, it could be said that the term extremism refers to acts or ideologies that go beyond the framework that is considered socially acceptable, either for pragmatic or moral reasons. Extremism corresponds to the idea of a border, that is, restrictions. This is also its basic definition, and therefore we often talk about extremism as behavior that is on the border of what is allowed with a tendency to cross that border. These boundaries are not uniform and can occur in the form of customs, laws, religious and moral norms, so the notion of extremism is different. Hence the explanation why in one environment the same phenomenon can be considered extremism, while in another, in which the boundaries of behavior and the axiological system are different, it is not.

Violent extremism refers to the beliefs and actions of people who support or use ideologically motivated violence in order to achieve radical ideological, religious or political views. Violent extremist attitudes can be exposed to a range of issues, including politics, religion, and gender relations. No society, religious community or worldview is immune to violent extremism.

In her work, Lynn Davies defines violent extremism as not allowing a different point of view, keeping one's own beliefs exclusive and the only correct ones, and using violence to impose one's own opinion on others.

The terms terrorism and violent extremism are often used together, although they cannot be said to be synonymous. Violent extremism is a broader term and includes a terrorist act, as well as those who do not have to be so qualified. The UN Security Council established the difference between the two terms, marking violent extremism as something that contributes to terrorism.

Extremism is not a 21st century phenomenon, but modern violent extremism has somewhat different characteristics.

The processes of globalization lead to a new type of connecting such groups, the use of new communication technologies (social networks) through which individuals and groups are easier to connect, but also easier to recruit, and lead to a different level of unpredictability. Often, the perpetrators of the attack are already committed in advance to commit suicide during the attack.

Access to means of enforcement has been facilitated by the availability of information over the Internet, and individuals and groups have access to a wide variety of weapons, sometimes those for mass destruction. The emergence of violent extremism and radicalism, especially that which leads to terrorism, is not a new form of socially destructive behavior, but conceptually and terminologically adapts to the time in which it manifests itself in its various forms. Psychological view of the problem of violent extremism leading to terrorism is guided by the realization that the link with psychology is an inseparable element in the emergence, existence and consequences of violent extremism and special importance should be given to psychology as one of the elements in this phenomenon. Many of the responses offered by experts include that terrorist instigators are just stalking those who feel disenfranchised, who see themselves as victims or those who have a desire for action and believe in violence. This understanding of things fits into the accepted theories that terrorism is a psychological way of warfare. The notion of psychology on the one hand and radicalism and violent extremism on the other are two sides of the same coin, that is, inseparable wholes to be viewed in the same context intertwined through the individualized role of an individual who may be a bearer of extreme ideologies a world of destruction and suffering. Given that Bosnia and Herzegovina is affected by the problem of radicalism and violent extremism, there is a need to include and monitor this phenomenon from a psychological point of view and take interventions to prevent and create resistance of individuals and communities to these or similar phenomena. The conceptual framework from which we start implies the identification of eight drivers that can lead to radical behavior and result in active violent extremism:

- the role and impact of global politics – violent extremism is a consequence of very complex political, social and economic conditions, as well as a consequence of regional and local geopolitical events that can destabilize a region and raise existing tensions in a society
- economic exclusion and limited opportunities for upward social mobility, ie the connection between unemployment and certain social identities, and the systematic denial of opportunities for upward social mobility, can lead to alienation and frustration, which can further lead to radicalization and violent extremism
- political exclusion and reduction of space for civic activism
- inequality, injustice, corruption and human rights violations
- dissatisfaction and rejection of the existing socio-economic and political system
- rejection and rejection of growing diversity in society, is various forms of discrimination and intolerance
- weak state capacities and lack of security
- the inability of the state to ensure respect for basic human rights affects the growth of inequality and the creation of an empty space in which “non-state” actors can take over state functions, including a monopoly on violence
- changing global culture and trivialization of violence in the media and entertainment exposure to violence in the media (which is almost a twenty-four-hour phenomenon in modern society) can make people less vulnerable to real-world violence, and consuming violent video games can increase aggressive thoughts and behaviors. These drivers of radicalism and violent extremism should not be viewed individually or separately (CeSid, 2016).

3.3 Case study of Bosnia and Herzegovina (lack of knowledge and deliberate Islamophobia)

The socio-political spectrum at the global world level is increasingly shifting to the right. And new waves of violent extremism, radicalism and terrorism have begun to sweep the world, which, thanks to the development of information technologies, mass media and primarily social networks, are under constant public attention.

The number of surveys, starting with the terrorist attacks of September 11, 2001, which try to answer the question of why people, especially young people, join violent extremist groups and participate in or support violence themselves, is constantly increasing. At the same time, the public and scientific interest mainly focused on the study of phenomena in Western Europe, North America and the Middle East, while, according to some, the situation in the Balkans received much less attention.

In the fight against violent extremism and radicalism, at the 14th session of the Council of Ministers of BiH, held on July 8, 2015, Bosnia and Herzegovina adopted the “Strategy of Bosnia and Herzegovina for the Prevention and Fight against Terrorism for the period 2015-2020”, still valid strategies, the Government of the Federation of BiH in July 2020 adopted a fully standardized, synchronized and harmonized “Action Plan of the Government of the Federation of Bosnia and Herzegovina for the prevention and fight against terrorism in the Federation of BiH for the period 2020 – 2025”.

As the basic goals of these strategies, he can state that the suppression of all forms of extremist and terrorist activities, while respecting all values of democracy, rule of law, human rights and freedoms, make Bosnia and Herzegovina an area safe for life and work of all its citizens and others territory.

The guidelines or sub-objectives of this Action Plan could be reduced to four main points:

1. prevention of hate crimes, radicalism, extremism and terrorism in all its forms
2. protection of critical infrastructure
3. improving procedures for investigation and prosecution of terrorism and related crimes
4. response, is reaction to possible terrorist attacks and remediation of their consequences.

In the context of this Strategy and Action Plan, special focus is given to measures to prevent radicalization and indoctrination processes leading to terrorist ideologies, and in particular those forms that contain clear elements of incitement to terrorism, either directly or indirectly, public glorification or promotion of terrorism. and recruitment for terrorism.

What all extremist groups we hear about in the media on a daily basis is their belief in the correctness of the ideologies they advocate, while at the same time believing that phenomena such as multiculturalism, democracy, tolerance and inclusion in society are phenomena that need to be changed, even by force-while not choosing the means.

In terms of scale and mortality, no modern terrorist attack in Bosnia and Herzegovina can compare to crimes committed during the war in BiH. From 1992 to 1995, extremists illegally imprisoned and killed thousands of people in camps throughout Bosnia and Herzegovina, especially under the control of Bosnian, Serbs and Croats. The worst of these attacks was the

Srebrenica massacre in July 1995, which was later classified and convicted by the International Court of Justice in The Hague as an act of genocide.

Although according to some sources the Chetnik movement originated long before the Second World War, it experienced real expansion and the doing of evil and cruelty during the Second World War, and the crimes of the Chetniks were committed not only in Bosnia and Herzegovina and Croatia, but also in Serbia. there were also Serbs, especially pro-Communists.

The memorandum “Homogeneous Serbia” written by Stevan Moljevic (a lawyer in Banja Luka and one of the main political organizers and propagandists among Mihailović’s Chetniks) on June 30, 1941, shortly after the defeat of Yugoslavia by the Axis powers in the April War, required renewal. Yugoslavia with the firm hegemony of Serbs over other peoples in Yugoslavia, and then over the wider area of the Balkans, for which purpose it is necessary to secure wider areas that are predominantly or exclusively inhabited by Serbs. Moljevic also envisions the forced eviction of the non-Serb population and, in particular, ensure access to the Adriatic sea (*Homogenius Serbia, XIV* : 1981).

3.3.1 *Bosnias „extremism“*

After the end of the war in BiH, we continue to witness the glorification of convicted war criminals as well as war criminals from Second World War.

Religious and national extremism continues to burden the societies of Southeast European countries. The phenomena of Greater Serbia extremism are still present in some countries, which are manifested by the denial of the territorial integrity and sovereignty of neighboring countries, such as BiH, Croatia, Kosovo and Montenegro. This extremism is publicly manifested through the appearances and gatherings of Greater Serbia extremist organizations, as well as the use of other public gatherings, in which, in addition to extremist messages, the state symbols of the above-mentioned states are destroyed. Greater Serbia extremism also promotes messages against the expansion of the European Union and NATO to Southeast Europe, while emphasizing its commitment to Russia.

The gathering of the Ravnogorski movement in Visegrad, from whose name the word “Chetnik” was dropped in 2004, we are increasingly witnessing radicalization and extremist behavior of members of this movement, and this is supported by their announcement of a new “hell” and “bloody Drina”.

It is a worrying fact that even today, after so many crimes and victims, individuals support the Chetnik movement and the ideology of hatred and evil. This is especially true among extreme right-wing groups and individuals. Precisely for these reasons, is for glorifying Chetnik¹ crimes and the fact that terrorists and extremists find inspiration in these and similar crimes, it is becoming very dangerous for the society in Bosnia and Herzegovina, because historical facts are being revised and Chetnik ideology is being revived. That this has become a practice is shown by the lines of members of the paramilitary organization of the Chetnik Ravna Gora movement. It is a disappointing fact that these installations, as well as various events organized by Chetnik associations, are attended by young people and children.

¹ II World War Serbian fashists movmunt on the territory of Kingdom of Serbs, Croats, Slovenians

According to the “Research Forum of Extremism”, experts from Sarajevo are focused on the phenomenon of foreign fighters in Syria, and do not pay enough attention to what is happening in the smaller BiH entity. Russian investments, aimed at strengthening the religious feelings of Serbs, have led them to call Republika Srpska the “Orthodox Jamahiriya.” (Edina Bećirević, Extremism Research forum, BiH report, 2018)

The deadliest armed attack in New Zealand took place on March 15, 2019, where 51 people were killed and about 50 wounded. Brenton Tarrant admitted to carrying out attacks on worshipers who gathered in two mosques to offer Jumu’ah prayers. Tarrant wrote a 73-page manifesto entitled “The Great Replacement” based on the conspiracy theory of the same name, which originates from France, with the thesis that immigrant groups, which have a higher birth rate, take the space of the European population in their homes and present anti-immigrant views. He also mentions the names of several Serbian personalities, such as Miloš Obilić, who in the Serbian tradition presents himself as the hero who killed the Turkish Sultan Murat I in the battle of Kosovo in 1389. In his manifesto, Tarrant also mentions the Serbian prince Lazar when Obilić served and who was killed in the Battle of Kosovo (Tarrant B., Manifesto:2019).

Continental European example, In his big manifesto, Andreas Breivik dedicated a significant part of his political platform to Croatia and listed two political parties, HSP and HDSSB, which should be counted on in raising a future uprising against Islam and the fight to expel Muslims from Europe.

On this patterns we can see Serb Nationalism raising and again finding routes and similar thinkings in Western Europe (rightwing shovinit and leftwing extreme socialis/comunists) in France, Belgium, Germany and especially in Orbans Hungary.

3.3.2 Region-neighbors as an actors in circle of labeling Bosnia for „Islamism“

„Islamism is on Balkan peninsula is present a long period of decades. One of probably the most famous examples of radical political action Islamist is the Young Muslims organization, of which the first president was a member Independent Bosnia and Herzegovina, Alija Izetbegović, otherwise the author of Islamic declarations – the classic Islamist political program for which it is he was once persecuted by the communist authorities of the former Yugoslavia.

Establishing a wide and well-organized network of Islamists and terrorists, however, it began intensively only after the disintegration of the SFRY and the beginning of the war in BiH, when tens of thousands of Islamic fighters – mujahideen came to help The Balkan Peninsula is best known for its turbulent history fought in the so-called The Army of BiH, in order to create the first Islamic state on the territory Europe“. (Jelena Vuković, Faculty of Political Sciences University of Belgrade, FBN, Banja Luka Zbornik radova Bijeljina, BiH 2017).

This kind of „experts-academic“ papers, presented and published by public universities like University of Banjaluka, especially in Bosnia and Herzegovina, are pure Islamophobia because all of the facts that have been stated are deliberately false. No relevant evidences or evidence in court of law were accepted that mujahideen came to help in making „Islamic state“ in Bosnia. That's why we can claim that, deliberate misuse of unknowledge is used for making Bosniak muslims undercoverd possible raising religious extremists and terrorists. And Serb nationalist use this kind of horrible thesis for justification of aggression, ethnic and war crimes

and Genocide in and around Srebrenica, that have comited and for what for are convicted by highest relevant Court – United Nations International War Crime Tribunal ih Hague.

“Those who want a civic state – I respect them, only today in Bosnia and Herzegovina to say ‘civic state’ – it means classical unitarism in some form and theoretical form, and that means basically an *Islamic state*, and that someone turned it in a caliphate or some other connotation gave that expression...” (Dragan Čović, Croatian Member and President of Presidency of Bosnia and Herzegovina balkans.aljazeera.net, 2019).

The Jerusalem Post on 31. July 2019 deleted from its website a part of the text about the visit of the President of Croatia, Kolinda Grabar-Kitarović said: “Migrants don’t really want to stay in Croatia,” but simply move to Germany. Although almost all claim to be refugees from Syria, most are actually African or Pakistani migrants trying to cross the border and cross into Croatia from BiH, where Grabar “Kitarovic said that it was very unstable and that in some aspects it was taken over by people who have ties to Iran and terrorist organizations. She stated that *BiH now controls militant Islam*, and added that some are very violent and break into people’s homes” (Free Europe, 2021).

At present time Serb and Croat nationalist use modern time terrorist activities for justifying and missuse of modern terorism hapening for direct labeling of Bosnia and Herzegovina for „fruit-full“ ground for home grown terrorism and religiously oriented terrorism in general.

After the beginning of the agrresion on the territory of Bosnia and Herzegovina in 1992, there was the first appearance of foreign “mujahedin” warriors in 1993 who came mostly from the Middle East, the Arabian Peninsula and North Africa. After the end of the war, a number of them remained in Bosnia and Herzegovina and founded closed Salafi communities, and later came the local population where they based their lives on strict religious rules in accordance with their interpretation of religion and Islam, and the establishment of “parajamats” that the Islamic community does not admits.

In the last 10 years, Bosnia and Herzegovina has experienced several terrorist attacks. The 2010 bombing, which planted large quantities of explosives near the Bugojno police station, the Mevlid Jašarević armed attack on the US Embassy in Sarajevo in 2011, the armed attack in April 2015 on the Zvornik police station and in November 2015. attack in Rajlovac where soldiers of the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina were targeted.

Later, all these events had a connection or were connected with the activities of these communities and were connected with Salafism (Bećirević E, 2016).

4. CONCLUSION

The ability of a state apparatus to respond to security challenges is one of the key factors for the normal functioning of the state, its protection of the constitutional order, and the provision of human rights and economic development. A state that is not ready to recognize and deal with these types of threats through the implementation of legal solutions and authorizations, is losing its credibility at the domestic and international level.

Balkan social and political events at the end of the last century led to the escalation of all forms of intolerance, especially national and religious, which during the war grew and escalated into extremism and was the cause of terrible crimes. Proponents of extremism never

say for themselves that they are extremists, because extremism is a socially unacceptable ideology. They prefer to call themselves radicals. These two categories are intertwined and interconnected and we can say that one tends towards the other. Therefore, the appearance of these categories in society and their mention, definition and processing in security circles are inseparable and viewed as threatening each other, and later as mutual components.

The security policy established by the state derives from the security situation. This primarily refers to the activities of radical and extremist groups whose activities could use terrorism as a means to achieve religious, ideological, political or other goals. Supporting radicalism due to the spread of a certain ideology, whether it is the political nature of the extreme right, extreme left or religious fundamentalism, is a suitable ground that can cause a certain kind of destabilization in society. We are witnesses that such indoctrinated categories are often used in attempts to overthrow certain political systems, conduct political campaigns, at sports matches and the like, both in the world and in our country. Disorders of the economic system, bribery, corruption, negative demographic fluctuations, reduction of the working age population, unemployment, all of the above creates fertile ground and environment for the development of all forms of organized crime, money laundering, extremism, terrorism and terrorist financing. Encouraging radicalism, while neglecting the development of positive social relations and working on mechanisms that will recognize and suppress radical phenomena in society, can have far-reaching negative consequences for the development of society for the product. Due to the previous trend of foreign fighters going to Syria and Iraq, and the frequent mention in some media and media appearances of regional politicians, Bosnia and Herzegovina is characterized as a country with a large number of terrorists or potential terrorist cells, and that it is a country where a large number of terrorist acts have been committed, ie that these acts were mostly committed by radical extremists. If we look at all these factors, we can say that radicalism and extremism are a security issue that can affect the security situation in Bosnia and Herzegovina. As the spread of radicalism and extremism, as well as terrorist attacks, is an ideal opportunity to destabilize and provoke political crises, there is a justified fear that certain extremist groups, under the directives of “political currents” or their own ideology and fanaticism, might try to destabilize security and political situation in Bosnia and Herzegovina. Therefore, we tried to point out the threat posed by radicalism and extremism to Bosnian society, as well as the readiness of Bosnia and Herzegovina to respond to radicalism and extremism leading to terrorism. Here, too, attention should be paid to individuals whose actions influence the spread of radical and extremist ideas, and which have negative consequences. The fight against these deviant phenomena should be closely related to education and training, and a very important place is occupied by religious education, as well as the involvement of governmental and non-governmental organizations, all in order to reduce radicalism and extremism among young people. We must work on understanding, educating and supervising the use of social networks and the Internet, because this can have a negative and devastating effect on the still undeveloped and young people in our society.

Bosnian society with a high degree of bribery and corruption, nepotism, unemployment and illiteracy, is a fertile ground for the indoctrination of young people into extremist beliefs. Radicalism and extremism are also fatal because they precede terrorism, and terrorism is a threat to the security of every country and society. The radical discourses that prevail in everyday speech and public appearances, and are represented in all three national corps in Bosnia and

Herzegovina, negatively affect the building of a common future and mutual trust and respect. War events and speeches that incite mutual hatred, glorification of war criminals and political strife lead to a greater spread of radicalism and extremism, because where hate speech produces radicalism, extremism and violence, radicalism, extremism and violence produce additional hate speech and so we fall into a vicious circle with no way out. We must also be careful here, because excessive preventive and repressive action without clear goals and defining phenomena and strategies can lead to abuse in terms of stopping non-violent expression of different and different opinions and undermining democratic society and freedom of speech, as one of its principles.

When we look at the fight against radicalism and extremism, taking the views or beliefs of certain groups that are considered radical, as well as their peaceful expression, should not be considered criminal acts. Radicalization that does not turn into extremism, ie does not have the characteristics of expressing violence, hate speech or any other criminal act such as incitement to hatred, should not be a reason for law enforcement agencies to take measures. Responsibilities on this issue must be taken over by other social actors, primarily at the legislative level, through schools and educational institutions, as well as religious communities, all for the sake of creating and advocating for a healthy society. The fight against radicalism, extremism and violent extremism leading to terrorism, which are only declarative commitments, do not constitute an effective way of fighting radicalism and extremism without concrete measures implemented on the ground.

People who are considered to be at risk of radicalization and extremism should be diverted from the path leading to terrorism. Such identification can be very sensitive, given that radicalization also happens to ordinary people, and not only to people who are alienated and on the margins of life. The process of discouraging people at risk of radicalization includes various forms of support, from psychological counselling and mentoring, directing people towards positive life forms, to creating a safe environment and directing young people to education, sports or other socially useful activities. The construction of such a chain in the process of deradicalization, which will include various institutions and social actors, must be initiated by the state leadership with clearly defined obligations, responsibilities and goals. Institutions for the implementation of prison sanctions must play a significant role in terms of the re-socialization of radicalized persons. Some research indicates a high degree of radicalization in prisons, where there is insufficient access of re-socialization of convicts, who had previously had links with radical groups or were exposed to radicalization in prison. In this context, BiH society has yet to face this problem due to the expected large number of returns of foreign fighters from the Syrian and Iraqi battlefields to be indicted and sentenced to prison terms.

The terrorist threat posed by fighters who participated in the volunteer contingents of various groups in Syria and Iraq, for Bosnia and Herzegovina is currently weak or non-existent, ie less than in other European Union countries. As an example, we have terrorist acts in the countries of the European Union, which happened recently in Austria, where the perpetrator is a person who has experienced a certain degree of radicalization, and, according to operational information, declared himself a member of ISIL.

The establishment of effective mechanisms for deradicalization is one of the vital programs that Bosnia and Herzegovina will have to recognize, without Islamophobic attitudes, and implement, especially through work with young people, which will involve various social actors, all

in order to spread tolerance and equality in order to achieve greater degree in the creation of a free democratic society.

The threat from radical extremists and their ability to commit terrorist acts in Bosnia and Herzegovina is no greater than in other neighbouring countries or regions. However, taking into account all factors: from decentralized state organization, divided and fragmented competencies of police, education, health, weak socio-economic policy, large number of unemployed, departure of entire young families, migrant crisis, as great pressure, attacks, interference in domestic politics and territorial claims by neighbouring countries and their great support by certain political structures within Bosnia and Herzegovina, gives us the right to give this topic and problem a significant place in security policy and assessments, all for the sake of preserving territorial integrity and state sovereignty, as and creating a comfortable environment for living and working.

References:

- Ahić J., Moratić, Z., (2015) Bliska zaštita VIP ličnosti, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
- Action Plan of the Government of the Federation of Bosnia and Herzegovina for Prevention and Combating Terrorism in the Federation of BiH for the period 2020 – 2025, July 2020
- Alex, Sh. (2017) Why Did The Munich Killer Beg Us To See Him As German? www.huffpost.com/entry/why-did-the-munich-killer_b_11154486
- Alispahić, B. (2007) Terrorism, what is it ?, Institute for Research of Crimes against Humanity and International Law, Bemust, Sarajevo
- Brewick, Andrew. (2011) A European Declaration of Independence, London, [info.publicintelligence.net / Anders Behring Brevik Manifesto.pdf](http://info.publicintelligence.net/AndersBehringBrevikManifesto.pdf)
- Bećirević, E. (2016) SALAFISM VS. MODERATE ISLAM, Rhetorical Fight for the Hearts and Minds of Bosnian Muslims, Atlanska inicijativa, Sarajevo
- Bećirević, E. (2018) Extremism research forum, Western Balkans, Bosnia and Herzegovina Report, British Council, april 2018
- CeSid, (2016) Istraživanje o pokretačima radikalizma i nasilnog ekstremizma među mladima u Srbiji, CeSid, Beograd
- Colins, A. (2009) Contemporary Security Studies, Zagreb, Naklada
- Homogenius Serbia (1981) Homogena Srbija, projekt sačinjen po Stevanu Moljeviću 1941, transkript u Zborniku Vojnoistorijskog instituta, tom XIV, knjiga I, izdanje Beograd 1981
- UNESCO, (2019) Preventing violent extremism through education: Handbook 2019
- Lynn D., (2009) Educating Against Extremism: Towards a Critical Politicisation of Young People,
- OxfordDictionary, 2010 <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/radicalism?q=radicalism>

- Right-wing extremism in Serbia, (2020) Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2020
- Schmidt, P. (2013) Radicalisation, De-Radicalisation, Counter Radicalization: A Conceptual Discussion and Literature Review, Dr. Alex P. Schmid, ICCT Research Paper
- Sedgwick, M. (2010) The Concept of Radicalization as a Source of Confusion, Journal Terrorism and political violence, Aarhus University
- Aljazeera Balkans (2018), opend in 12.02.2021 <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2018/2/6/covic-u-zagrebu-gradanska-bih-znaci-islamska-drzava> 06/12/2018
- Slobodna Evropa (2021), opend in 04.05.2021 <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-predsjednica-demantovala-navodnu-izjavu-o-bih/30084998.html>

About the Author

Jasmin Ahić, PhD., Full Professor and Dean of Faculty of Criminal Justice, Criminology and Security Studies University of Sarajevo. Researcher in the field of Security Studies, Terrorism, Private security. E-mail: jahic@fkn.unsa.ba

TAX CRIMINALITY DURING THE PANDEMIC – RISKS AND PREDICTIONS

Review Paper

Primljeno/Received: 11. 11. 2021.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 11. 2022.

Vanda BOŽIĆ
Suzana DIMIĆ
Mirjana ĐUKIĆ

Abstract

The year-long pending Covid-19 pandemic has primarily been imposing significant consequences to health. Apart from these, there are emerging negative effects in all society segments, particularly those related to criminal activities. Deviant persons have always exploited fear and social insecurity during war devastation and pandemics as an ideal ground for their criminal activities, therefore we can start from the assumption that current situation bears a high degree of risk of increase in various illegal behaviours. In the study the authors have elaborated on the risks imposed by the pandemic on increase of certain types of tax crimes. Diminished capacity of financial institutions to enforce control over financial transactions makes it easier for taxpayers to actualize the intended tax fraud, leading to acquisition of illegal revenue and even, in some cases, to the criminal act of money laundering. As tax evasion may result from identity theft of taxpayers, hacking attacks are expected to intensify, therefore we need to reinforce the activities of tax administration officers. It should be emphasized that transition to service concept of tax institution operation, as well as transfer of a considerable share of activities onto the individual taxpayer, have lead to a certain inertness of tax institutions. The study offers predictions and proposals of short-term de lege ferenda, based on the current epidemiological situation.

Keywords

pandemic, tax criminality, tax evasion, tax administration

INTRODUCTION

Taxation has always been a contentious and complex issue between the state and taxpayers. Despite the fact that it serves the financing of public goods, which is in the interest of the taxpayers themselves, they very often encounter their resistance, because by capturing the disposable income, it affects the reduction of their economic power. Hence, the taxation process is accompanied by various forms of behavior of taxpayers, undertaken with the intention of reducing taxes or completely avoiding paying taxes. Some of them fall under the category of legal, and some under the category of illegal tax evasion. Among the most severe forms of illegal tax evasion, we singled out those prescribed by the Criminal Code of the Republic of Serbia (CC RS).

Due to the multiple harmful consequences for the financial and economic stability of the state, and certain of its specifics, the mentioned criminal offenses are often the subject of numerous scientific discussions. The multidisciplinary approach to the study of the most difficult forms of tax evasion in a pandemic has become even more important.

The topic of the paper is divided into four parts. The first part, from the point of view of tax law, discusses taxation and its negative consequences. The second unit deals with tax policy during the Covid-19 pandemic with a focus on the risks that can lead to an increase in tax crime. Forecasts are also given regarding the future state and trends of tax crime. The third unit, considers the forms of manifestation of the most severe forms of tax crime in the system of criminal substantive legislation (CC RS) and possible ways of their execution during a pandemic. The fourth unit includes statistical analysis of reports, accusations and convictions in relation to criminal offences of tax crime in the periods before and during the pandemic. For the purpose of the research, data obtained from the Republic Statistical Office of the Republic of Serbia were used.

The aim of this paper is to look at the possible risks and conditions created by the pandemic for committing tax crimes from the financial and criminal material aspect, with reference to possible changes in the manner of execution. The statistical analysis aims to draw conclusions about the state and trends of tax crime based on the obtained results and to give short-term forecasts for the expected duration of the pandemic.

METHODS

- **Research goal and design**

The research aims to look at the basic characteristics of tax crime, their specifics that come to the fore in times of crisis, such as the Covid-19 pandemic, in accordance with the views of eminent experts in the field of tax law, positive legal solutions, current circumstances and available statistical data. It is especially important to emphasize the already defined goals: first - to look at the risks and conditions created by the pandemic for committing tax crimes from the financial and criminal material aspect, with special reference to possible changes in the manner of execution, and second - to statistical analysis draws conclusions about the state and trends of tax crime and gives short-term forecasts for the expected duration of the pandemic. The data obtained by the statistical survey are presented in tabular, graphical and numerical representations (Table 1, Table 2, Table 3, Table 4, Graph 1, Graph 2, Graph 3 and Graph 4).

- **Population and sample used in the study**

The investigation of tax crime was conducted on the basis of the number of reports, accusations and convictions in relation to adult perpetrators of criminal acts. As the eighteenth year, the year in which adulthood is just coming of age, a certain maturity and experience can lead to the commission of tax crimes in a later period of life, after the age of twenty-five.

- **Description of the protocol used**

The basic features, specific characteristics, state and movement of tax crime are considered from the financial, criminal material, criminal procedural and statistical aspects. Consideration of the subject begins with the established positions represented in the field of tax law, through the interpretation of the provisions that prescribe the criminal offenses in the Criminal Code of the Republic of Serbia, the basic features of the investigation of tax offenses, to their analysis before the courts of the Republic of Serbia.

- **Description of the methods used for data analysis**

The research of the subject was conducted with the help of several methods, in order to look at it from several aspects and approach the problem in a multidisciplinary manner. Deductive, legal dogmatic and statistical analysis methods were used. The deductive method begins with financial attitudes, while the legal dogmatic includes the consideration of the topic from the criminal material and criminal procedural aspect. The statistical method covers three segments: the state of tax crime before the pandemic, the state of tax crime during the pandemic and the comparative ratio of tax crime before and during the pandemic.

TAX CRIME AS A RESULT OF RESISTANCE TO PAYING TAXES

Taxation has always been a complex issue between the state and taxpayers, because it, on the one hand, provides the funds necessary for the functioning of the social order, and on the other hand, encroaches on the personal sphere of individuals and captures its disposable income. As it affects the reduction of economic power, taxation provokes resistance, despite the fact that it serves to finance public goods in the interest of the taxpayers themselves. Hence, tax evasion appears as a side effect of the taxation process, which represents various forms of behavior of taxpayers undertaken with the intention of reducing taxes or completely avoiding paying taxes. These can be activities that do not violate tax regulations, but represent the use of legally permitted opportunities, such as, for example, a change of residence or relocation of the registered office to an area with a lower tax burden. On the other hand, it is difficult to recognize the criminal behavior of such persons because they are mostly perpetrators of non-violent crimes where only after a long period of time do obvious consequences arise (Božić, 2011: 168).

Tax evasion can be undertaken by various active and passive activities that represent illegal behavior of taxpayers. The most serious forms of illegal behavior of taxpayers are tax crimes. Each state has its own approach to the categorization of tax crimes, as well as the prescribing of sanctions, but their basic goal is the same - the suppression of tax crime. Punishment for tax crimes aims to deter the perpetrator from committing such criminal acts in the future, but

also to influence other taxpayers to fulfill their tax obligations in a timely and conscientious manner. Activities have been undertaken within the OECD to combat tax crime. Respecting the differences in the normative and operational frameworks defined by the states, this organization proclaimed the basic principles as recommendations for undertaking repressive policy measures (OECD, 2017: 14, 16, 18).

Tax crime is a multiple socially harmful phenomenon. Primarily, it produces harmful consequences for the fiscal interests of the state, because the state treasury remained deprived of the amount of income that would have been collected if all taxpayers had fulfilled their tax obligations in a timely and orderly manner. In countries with low tax morale, public opinion is characterized by the fact that tax crime has a small, or even insignificant social danger. In contrast, such illegal actions of taxpayers represent socially dangerous behavior that endangers the fiscal system of the state, because timely payment of taxes and other duties is a necessary condition for continuous financing of public needs. Tax crime also has harmful consequences in terms of the principle of fairness of taxation, which implies the generality of taxes and the equal distribution of the tax burden. Unscrupulous taxpayers have made "savings" for the amount of unpaid tax and are in fact in a more favorable position compared to conscientious taxpayers, who, due to orderly and timely payment of taxes, have reduced their disposable income. Ultimately, the tax burden is borne by those taxpayers who acted conscientiously in fulfilling their tax obligations. From the economic point of view, tax crime distorts market competition. Because they managed to avoid paying taxes, there is a reduction in production costs on the part of unscrupulous taxpayers. Unfair competition is created between conscientious taxpayers who are, in fact, at a disadvantage, and unscrupulous taxpayers, who have achieved savings and provided additional income for business by not paying taxes. In addition to violating the principle of fair taxation, tax crime creates harmful consequences from the aspect of society, because it violates social cohesion. By illegally avoiding the payment of taxes, they put themselves in an unequal economic and social position, conscientious in relation to unscrupulous taxpayers. Also, unreasonably increased disposable income can be one of the factors that lead to the concentration of wealth, which, ultimately, affects the greater economic and social stratification of society.

In order to combat tax crime, it is necessary to fight on a broader scale with the involvement of all social factors, and above all, to eliminate those factors that condition and cause its existence (Kulić, Milošević & Milašinović, 2011: 302-303). At the heart of tax crime lies the taxpayer's effort to avoid a reduction in his disposable income. The extent to which resistance to fulfilling one's tax obligation will be expressed, however, depends on various factors, among which there may be numerous reasons of an objective nature. Economic developments in one country, for example, a decline in economic growth, can create an unfavorable environment for taxpayers, because the reduction of their economic strength will affect the regular settlement of tax liabilities. Also, frequent changes in tax regulations, the adoption of imprecise and unclear tax laws can create great difficulties for taxpayers in their interpretation, confusion in calculating the amount of tax liabilities and the like. The present tax morale in a country also has a great influence on the conscientious fulfillment of tax obligations. The presence of a social milieu that glorifies tax evaders as successful businessmen who make big profits, that is, wise individuals who are able to make money quickly and easily, negatively affects the orderly and timely payment of taxes. Modern states are paying more and more attention to preven-

tion policy, in an effort to encourage voluntary payment of taxes through numerous activities and measures. Through tax propaganda, they try to influence the raising of the tax awareness of their taxpayers. By pointing out the purpose of taxation, by pointing out the fact that they serve to finance public goods whose users are precisely taxpayers, taxes become acceptable to them.

TAX POLICY WITH REFERENCE TO THE COVID-19 PANDEMIC

The Covid 19 pandemic has had a number of economic consequences, the scale of which cannot yet be fully understood. Despite the measures that national economic policy makers are taking in order to mitigate the decline in economic activity and maintain the existing level of employment, predictions are that severe economic consequences are yet to come. Many businesses, as well as entire sectors, such as tourism, face major challenges of survival and the struggle to retain jobs. Workers in the catering and hotel industry, various service activities and countless other workers are already left or will be left without employment and earnings in the future, which will lead to a large number of people leading to economic insecurity and poverty. In such conditions, there is an increase in public expenditures in the form of various forms of social transfers for these persons. On the other hand, due to the reduction of the economic power of taxpayers, due to the reduction of the profit of legal entities, ie the income of natural persons, there is a decrease in the inflow on the side of public revenues to the budget. How the states will solve the additional increase of the already present budget deficit will largely depend on the decisions of the creators of national tax policies. If they decide to increase the tax, that additional burden will be borne by those individuals and economic entities that have managed to preserve their economic activities and jobs. The duration of the Covid 19 pandemic, which is entering its second year, is seriously jeopardizing their economic strength, and it can be expected with certainty that this will greatly affect the conscientious and regular fulfillment of tax obligations (Yamen, 2021:995-1007; Goodell, 2020:1-5). In the case of a stronger tax burden (by increasing the rate, for example, in the case of value added tax or by abolishing existing tax reliefs), there is a likelihood that there will be an increase in resistance to tax compliance by taxpayers. In any case, the reduction in the economic power of taxpayers at the time of the pandemic adversely affects the fulfillment of tax obligations. In order to reduce the reduction of their disposable income, a certain number of taxpayers will decide to undertake illegal activities, which will increase tax crime.

Due to unfavorable business conditions, which arose as a result of the pandemic, one can expect an increase in the evasion of payroll taxes and contributions for compulsory social insurance in the form of hiring workers "on the black market". In the new circumstances, a number of employers, especially those with less capital, will decide to achieve "savings" on the side of labor costs by hiring workers in the informal sector. Thus, formally and legally speaking, there will be no increase in tax crime, because hiring workers without a contract entails misdemeanor liability, but the consequences of such tax evasion are multiple. It harms the fiscal interests of the state, because it causes losses in the budget. The state remains deprived of the amount of funds that it would have had if employers and employees had duly fulfilled their tax obligations. In addition, informal employment produces harmful consequences from the aspect of employment rights. Workers engaged in the informal sector are illegally employed, and without a legal basis they will not be able to exercise their employment rights, such as rights in

terms of working hours, rest and leave, safety at work, guaranteed wages. As they are not registered for contributions for obligatory social insurance, they do not have a work experience, they do not have social insurance in case of unemployment, nor health insurance based on work (Božić V., Dimić S., 2020: 261-262). Among the fiscal measures taken by states to provide support to businesses and individuals in times of economic downturn due to the pandemic were various forms of tax benefits (such as tax deferrals), as well as tax relief in the form of full or partial tax exemption. salaries and contributions for compulsory social insurance, which was limited in time. However, these measures have been taken ad - hoc and in the short term from the beginning, and it is certain that action with broader and stronger longer - term measures is needed (Žunić-Kovačević, 2021: 498).

Among the risks of an increase in certain forms of tax crime, such as tax evasion as the most severe form of tax evasion, it is worth noting certain extraordinary circumstances caused by the spread of the Covid-19 virus. Disorganization, which is somewhat expected, is found in formal social control bodies, and rigorous closure measures that should have been strictly controlled on the one hand, and which on the other hand caused side effects in the field of interpersonal relations (Mawby, 2020) are not negligible. Namely, the mentioned relations were significantly disturbed to such an extent that the everyday communication that would normally take place through direct contacts, is now either reduced, and for the most part even interrupted.

The primary activity of the police authorities aimed at detecting and clarifying criminal acts and perpetrators, in the conditions of a pandemic, is neglected, and redirected to control the observance of measures of closure and gathering in public places. The reduction of police and judicial, prosecutorial capacities due to virus infection or self-isolation should not be neglected. On the other hand, the structure and state of certain forms of crime have changed. The decline in property crime (Payne, Morgan, 2020) is quite expected because due to the closure of service facilities, there was no possibility for the realization of certain crimes, such as theft, robbery, and the like. However, as working from home and spending more and more time indoors has become commonplace, an increase in cyber, violent (Mawby, 2020), but also tax crime is not excluded.

Digitization of the tax administration is an effective method in the light of easier fulfillment of tax obligations and communication of taxpayers with the Tax Administration. However, it carries certain risks that require the need to protect the security of taxpayers' data (Dimić, Božić, 2020: 397). The risks are related to identity theft, and in crisis circumstances they are even more pronounced. By switching to the service concept, a kind of inertia of the tax authorities is noticeable. Add to this the inadequate protection of tax data security, or the inability to implement protection mechanisms due to infection with the Covid-19 virus, strictly confidential taxpayer data becomes an ideal target for hacker attacks. The perpetrator is not a taxpayer, but a person who, through some form of cybercrime (Dimić, Božić, 2020: 401-404), obtained data from a taxpayer located in the appropriate database of the Tax Administration (personal data, social security number, tax data such as PIB - tax identification number, etc.). By misappropriating identity, he performs various illegal actions (OECD, 2006), including some of the alternatives envisaged for tax evasion (giving false information about acquired income or most often non-reporting of acquired income, can also use his tax reliefs on behalf of the taxpayer). On the subjective level, the intention to make high profits is present, rather than the intention to avoid paying taxes (Božić, Dimić, Đukić, 2021: 64). Such circumstances, cumulatively with all

the listed risk factors, make certain forms of tax crime to increase in real terms, and to report less often, which ultimately creates a gap between the number of deeds actually done and the number of those reported.

Given that the pandemic has spawned a new lifestyle, the question arises as to whether the scope and structure of tax crime will return to the pre-pandemic period, or whether it will adapt to the new circumstances. This means that a change in the *modus operandi* is also possible, but the emergence of new perpetrators of crimes is also possible. Because they are increasingly concerned about the new consequences of the pandemic in the form of increased unemployment, inflation, a new regime of work and tasks, social isolation, reduced interpersonal contacts, and other new lifestyles that will certainly affect the state and trends of tax crime in the future period. Namely, today we are most concerned about the new consequences of the pandemic in the form of increased unemployment, inflation, new jobs and jobs, social isolation, reduced interpersonal contacts and other new lifestyles that will certainly affect the state and trends of tax crime in the future.

POLICY OF COMBATING TAX CRIME

At the forefront of the fight against tax crime are the tax and inspection authorities, which have a very difficult task in detecting these crimes characterized by a high rate of dark numbers (Dimić, Đukić and Božić, 2021: 423-443). In tax crime, the leading place is occupied by tax evasion, which is considered *de jure* and *de facto* the simplest and most common form of tax crime (Božić, 2020: 356), but also the most serious form of illegal behavior of taxpayers (Dimić and Božić, 2020: 61). Tax evasion ostensibly reduces income and tax liability, while falsifying business documents is the main *modus operandi*. The criminal offense of tax evasion (Article 225 of the Criminal Code) is illegal evasion of tax liability and includes illegal actions or omissions by which the tax liability is concealed or avoided in order to pay less tax than the law prescribes (Matković, 2007: 115). Considering that the criminal offense of tax evasion can be committed on all forms of evasion of taxes, contributions or other prescribed duties, it should be emphasized that the criminal offense of tax evasion is a blanket criminal offense. The blanket norm was introduced into the criminal legislation back in 1977 (Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, 1977). The incrimination of the criminal offense of tax evasion in criminal legislation protects the fiscal system of the state, while the object of the crime is considered to be taxes, social security contributions and other prescribed duties. Namely, evasion of taxes, contributions and other prescribed duties directly damages the fiscal system of the state (Božić, Dimić and Đukić, 2020: 164).

Although it is *de facto* a fraud, it is a criminal offense *sui generis* placed in the group of criminal offenses against the economy. The perpetrator acts with the direct intention (*dolus directus*) that he or another person completely or partially avoids the payment of taxes, contributions or other prescribed duties. Tax evasion can be committed by committing through the act of giving false data on income (*delicta commissiva*), but also by passivity or non-declaration of income in the case of mandatory tax return (*delicta omissiva*). It should be pointed out that by concealing data, tax evasion can also be committed (therefore, both by doing and not doing). The act of committing a criminal offense is alternatively prescribed and refers to providing false information about acquired income, items or other facts that affect the determination of tax

liabilities or failure to report the acquired income, items or other facts in the case of mandatory reporting, which affect determination of tax liabilities or concealment of data related to the determination of exhaustively stated liabilities. It is important to emphasize that the action must be taken in relation to the acquired income, items or other facts that are of influence on the determination of tax liabilities.

The Legislator has prescribed three forms of the criminal offense of tax evasion, depending on the amount of tax evasion. It is a basic form of tax evasion and two qualified forms (Art. 225 of the Criminal Code of the Republic of Serbia (CC RS), Official Herald RS, NO. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19. If the amount of the obligation whose payment is avoided exceeds one million dinars, it is a basic form of criminal offense for which the legislator has provided a cumulative sentence, imprisonment from one (1) to five (5) years and a fine. If the amount of the obligation to be avoided exceeds five million dinars, it will be the first qualified form of the criminal offense of tax evasion, for which the law provides for a cumulative penalty, imprisonment from two (2) to eight (8) years and a fine (Art. 225, Paragraph 2, CC RS). Another, more serious, qualified form of criminal offense is if the amount of the obligation that is avoided is exceeded fifteen million dinars, for which a prison sentence of three (3) to ten (10) years and a fine is threatened (Art. 225, Par. 3, CC RS). The forms of the criminal offense are shown in Table 1.

Table no. 1. *Forms of the criminal offense of tax evasion*

	A form of guilt	Action	Amount of tax evaded	The punishment prescribed by law
The basic form of tax evasion	Direct intent (<i>dolus directus</i>)	1. giving false information 2. non-reporting 3. concealment (acquired income, items or facts)	> (1) million dinars	Imprisonment 1-5 years + fine
I qualified form of tax evasion			> (5) five million dinars	Imprisonment 2-8 years + fine
II qualified form of tax evasion			> (15) fifteen million dinars	Imprisonment 3-10 years + fine

The criminal offense of *non-payment of withholding tax* is another criminal offense prescribed by the Criminal Code of the Republic of Serbia (Article 226) (Božić and Dimić, 2020: 257-273). It was introduced into the criminal legislation by the amendment of the RS Criminal Code from September 11, 2009. and placed in criminal offenses against the economy (Law on Amendments to the Criminal Code, Official Gazette of RS, no. 72/2009). Prior to 2009, the said criminal offense was prescribed by Article 173 of the Law on Tax Procedure and Tax Administration (Law on Tax Procedure and Tax Administration, Official Gazette of RS, no. 61/2007). Non-payment of withholding tax as a criminal offense under Art. 226 of the Criminal Code represents legal continuity with the criminal offense of the same name from Article 173 of the Law on Tax

Procedure and Tax Administration, considering that the mentioned criminal offenses have the same characteristics. In the incrimination of the criminal offense in the period from September 11, 2009. to 31.12.2012. the term "public revenues" was used in according to which it is interpreted that non-payment of contributions for compulsory social insurance is not considered a criminal offense of non-payment of withholding tax. We believe that this interpretation is not in the spirit of tax legislation, given that the very purpose of incrimination tax crimes is to protect the fiscal interests of the state, budgets and funds of organizations for compulsory social insurance.

Non-payment of withholding tax is made by the responsible person in the legal entity - the taxpayer, who, in order to avoid paying withholding tax, compulsory social security contributions after deduction or other prescribed duties, does not pay the amount calculated in the name of withholding tax, ie contributions for compulsory social insurance after deduction, to the prescribed payment account of public revenues or does not pay other prescribed duties. The criminal offense of non-payment of withholding tax is aimed at avoiding and failing to pay withholding tax, contributions for compulsory social insurance after deduction or other prescribed duties. It should be noted that the crime was committed even if it is a case of partial non-payment of withholding tax, contributions for compulsory social insurance after deduction or other prescribed duties. For the criminal offense of non-payment of withholding tax, the penalty may be imposed to the entrepreneur and to the director of the business entity. It cannot be a case of a crime if the person, as the director of a business entity or entrepreneur, calculated the withholding tax and registered it in the business books, but did not pay it, but received approval from the Tax Administration to pay it through annuities.

The criminal offense of non-payment of withholding tax is a *delictum proprium* since it can be committed by a person with a certain capacity, a director as a responsible person in a business entity and an entrepreneur. When committing a criminal offense, the perpetrator acts with direct intent (*dolus directus*).

There are three forms of the criminal offense of non-payment of withholding tax, basic and two qualified, depending on the amount of unpaid withholding tax, contributions or other prescribed duties. If the amount of unpaid withholding tax is below one million and five hundred thousand dinars, it will be a basic form of the criminal offense of non-payment of withholding tax, for which prescribed cumulative penalty, imprisonment for up to three years and a fine (Art 226, Par. 2 and 3, CC RS). The first qualified form of this criminal offense will be if the amount of unpaid withholding tax is higher than one million and five hundred thousand dinars, which the legislator foresaw a cumulative sentence, imprisonment from six months to five years and a fine. The second, more serious qualified form of the stated criminal offense will be in question if the amount of unpaid withholding tax is higher than seven million and five hundred thousand dinars. The law provides for a cumulative sentence, a prison sentence of one to ten years, and a fine.

The forms of the criminal offense are shown in Table 2.

Table no. 2. *Forms of the criminal offense of non-payment of withholding tax*

	A form of guilt	Action	Amount of tax evaded	The punishment prescribed by law
The basic form of non-payment of withholding tax	Direct intent (<i>dolus directus</i>)	A- payment avoidance: 1. withholding tax 2. contributions for compulsory social insurance after deduction 3. other prescribed duties	Up to one million and five hundred thousand dinars	Imprisonment for up to 3 years + fine
I qualified form non-payment of withholding tax		B- non-payment: 1. the amount calculated in the name of withholding tax 2. the amount calculated in the name of the contribution for obligatory social insurance after deduction 3. other prescribed duties	More than one million and five hundred thousand dinars	Imprisonment 6 months to 5 years + fine
II qualified form non-payment of withholding tax			More than seven million and five hundred thousand dinars	Imprisonment 1-10 years + fine

In the context of all tax crime, it should be noted that criminal offenses in the field of tax law are prescribed by the Law on Tax Procedure and Tax Administration (*lex specialis*) as a blanket regulation: *Tax fraud in connection with value added tax* (Article 173a), *Endangering the collection of taxes and tax control* (Article 175), *Illegal trade in excise products* (Art. 176) and *Illegal storage of goods* (Art. 176a).

Tax crimes carry a certain degree of difficulty in detecting and proving, whether viewed as predicate money laundering or individually. Therefore, the very concept of investigation can be characterized as a complex whole that should be modeled in accordance with the needs of a particular case. In the modeling concept, investigative functions can be assigned to differently structured investigative teams. Thus, in France, tax investigative functions are assigned to the National Financial Prosecutor's Office, to which the Special Brigade joins in more complex cases, when it is suspected that the proceeds of these crimes have been "laundered" (Effective Inter-Agency Co-Operation in Fighting Tax Crimes and Other Financial Crimes, 2017: 271). The situation is similar in other countries, such as Austria, where tax investigations are entrusted to the Fiscal Enforcement Bodies and the Tax Investigation Unit, which acts on behalf of the public prosecutor (Effective Inter-Agency Co-Operation in Fighting Tax Crimes and Other Financial Crimes, 2017: 185). In the Republic of Serbia, the structure of the investigation team consists of a public prosecutor, financial forensics, officials of internal affairs bodies, tax police, a representative of the Tax Administration, or the Administration for Prevention of Money Laundering, or the Customs Administration, depending on the circumstances of the case.

As proving tax crimes is not an easy task, it requires the collection of various pieces of evidence in order to create a complete mosaic. The greatest importance is attached to direct material evidence, such as tax returns, financial documentation used by the taxpayer in his business. In their absence, indirect methods of proof can be used, based on the costs of the suspect, or a method based on net value. The issue of proving intent, which in fact cannot be documented, arose as disputable, so that in practice no unified position was taken. It should be noted that

in most cases, evidentiary methods prove to be unsuccessful, especially when tax evasion occurs as a consequence of identity theft. In such situations, most tax crimes are not only not detected, but are not reported, because in fact they are not even known to the prosecuting authorities. The consequence of the above is manifested through the phenomenon of the dark figure of tax crime.

RESULTS AND DISCUSSION

The method of statistical analysis was used to examine the state of tax crime in two periods. The first refers to the period from 2010 to 2019, while the second refers to the period marked by the beginning of the pandemic, 2020. The aim of the research is to analyze the reports, accusations and convictions for tax crimes prescribed by the Criminal Code of the Republic of Serbia, to look at the comparative relationship in the mentioned periods and to draw conclusions about the state and trends of tax crime.

1. The state of tax crime until the pandemic (2010-2019)

The data from the table above indicate an uneven increase in the number of reports, accusations and convictions in the ten-year research period. The highest number of reports for the criminal offense of tax evasion was recorded in 2012 and 2013 (1132 and 1051), the highest number of accusations in 2014 (788) and the largest number of convictions in 2015 (449). Although 2012 and 2013 recorded the largest number of reports, a very low number of convictions was observed in the same years (246 and 290).

Table no. 3. *Reports, accusations and convictions against adult offenders of Tax evasion in the period 2010-2019*

YEAR	REPORTS	ACCUSATIONS	CONVICTIONS
2010	658	208	119
2011	938	449	262
2012	1132	499	246
2013	1051	705	290
2014	712	788	400
2015	715	778	449
2016	734	643	419
2017	649	551	392
2018	967	417	266
2019	777	392	274
IN TOTAL	8333	5430	3117

Source: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela/>

Table no. 4. Reports, charges and convictions against adult offenders of Non-payment of withholding tax in the period 2010-2019

YEAR	REPORTS	ACCUSATIONS	CONVICTIONS
2010	48	4	3
2011	105	15	9
2012	103	44	24
2013	106	66	22
2014	62	108	44
2015	63	74	30
2016	52	44	20
2017	30	42	23
2018	39	24	6
2019	22	25	12
IN TOTAL	630	446	193

Source: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela/>

Compared to the criminal offense of tax evasion, in the case of non-payment of withholding tax, we have a significantly lower number of reports, accusations and convictions. Here, the number of reports decreases from year to year, with the exception of 2011, 2012, and 2013, in which we have the largest number of reports for the observed period (105, 103 and 106). The number of accusations is on the rise until 2014, while from the mentioned year to the final year of the investigation it is in a slight decline. It is similar with convictions, the number of which is on the rise until 2014, and further until the final year of research in a slight decline.

2. The state of tax crime during a pandemic (2020)

Table no. 5. Reports and convictions against adult offenders of Tax evasion in 2020

YEAR	REPORTS	CONVICTIONS
2020	574	194

Source: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela/>

In the year of the pandemic, only 574 criminal charges for tax evasion and only 194 convictions were recorded. Of the total number of applicants, 33.8% were prosecuted.

Table no. 6. Reports and convictions against adult offenders of Non-payment of withholding tax in 2020

YEAR	REPORTS	CONVICTIONS
2020	20	13

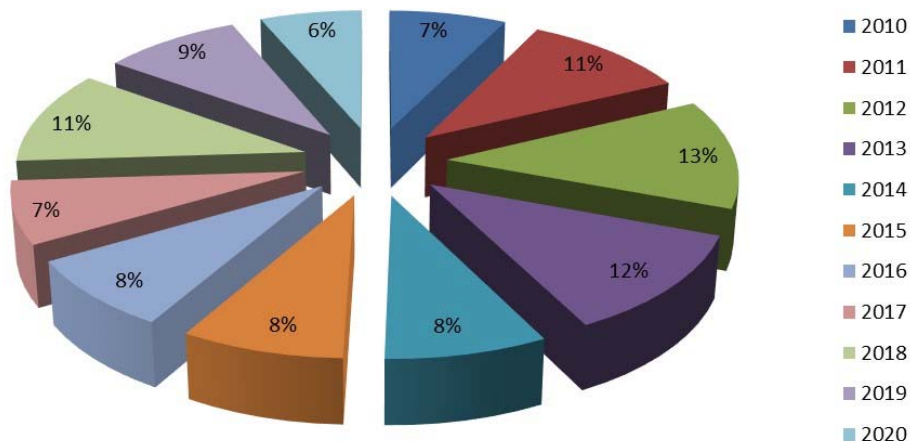
Source: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela/>

Non-payment of withholding tax was reported in 20 cases, while the perpetrators were convicted in 13 cases. There is a significantly smaller difference between reported and convicted perpetrators, compared to tax evasion. Of the total number of applicants, 65% were prosecuted.

3. The ratio of tax crime before and during a pandemic

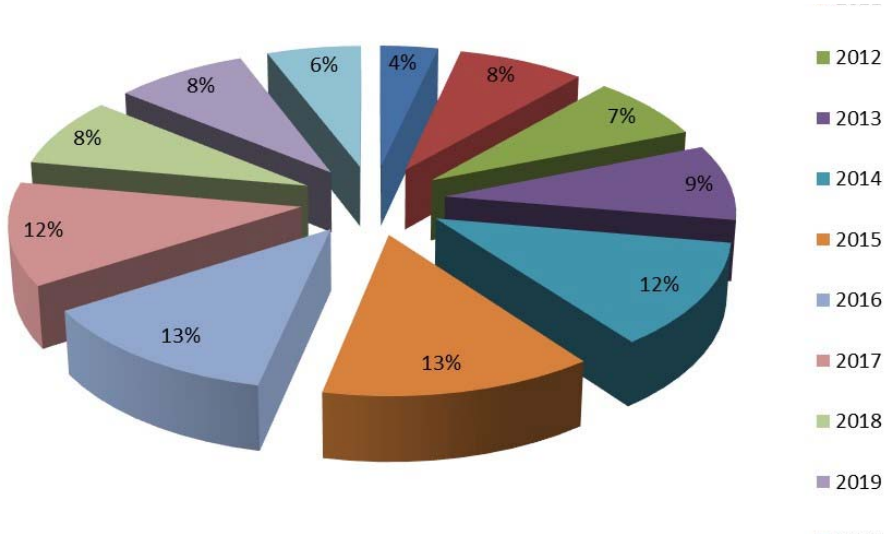
An interesting data is obtained from the graph above, that the lowest number of criminal charges for tax evasion was recorded in the year of the pandemic, 6% (574), compared to the number of criminal charges for each year separately from the period preceding the pandemic (2010 - 7%). ; 2011 - 11%; 2012 - 13%; 2013 - 12%; 2014 - 8%; 2015 - 8%; 2016 - 8%; 2017 - 7%; 2018 - 11% and 2019 - 9%).

Graph 1. Relation of Tax evasion reports before and during the pandemic

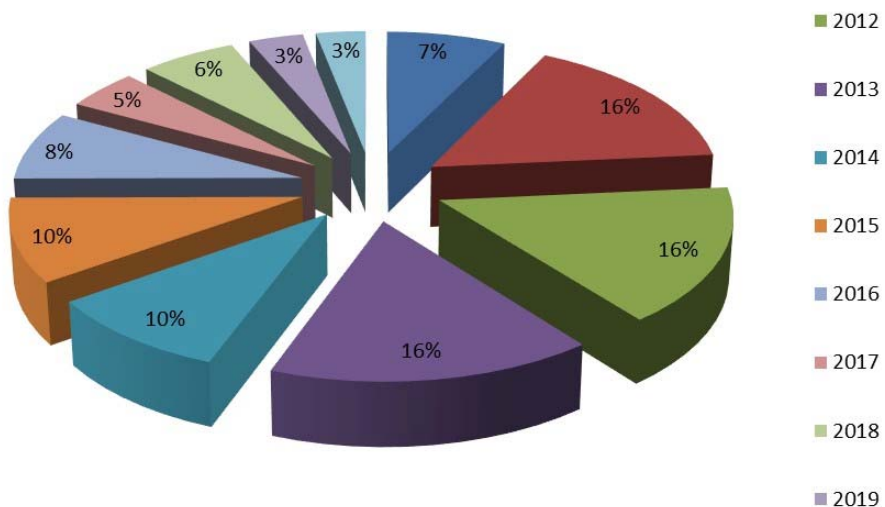
We get a similar result from this graphic presentation. Namely, the number of convictions for tax evasion in 2020 (194 - 6%) is 2% higher than the lowest number of convictions recorded in 2010 (119 - 4%), and lower than the number of convictions for each year individual research (2011 - 8%; 2012 - 7%; 2013 - 9%; 2014 - 12%; 2015 - 13%; 2016 - 13%; 2017 - 12%; 2018 - 8% and 2019 - 8%).

Graph 2. Relation of Tax evasion convictions before and during the pandemic

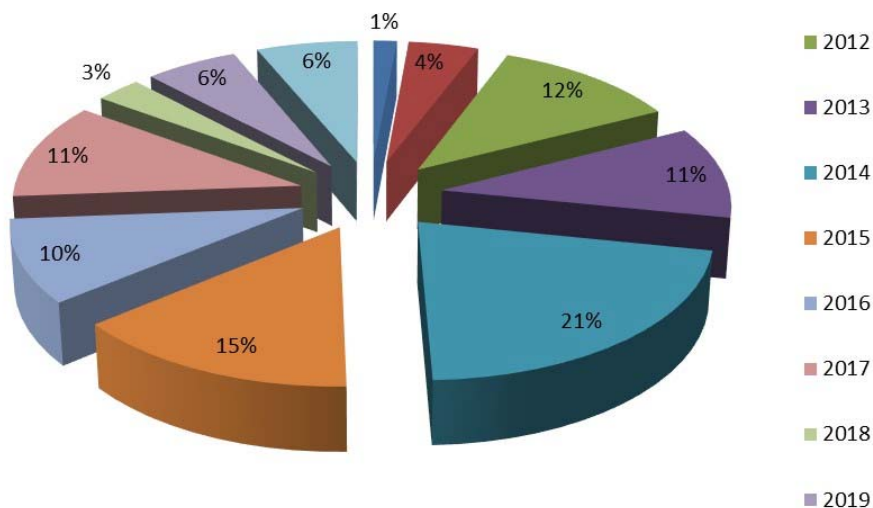
Although the number of reports for this crime is generally low (2010-48; 2011-105; 2012-103; 2013-106; 2014-62; 2015-63; 2016-52; 2017-30; 2018-39; 2019-22), is even lower during the pandemic (2020-20). In the year of the pandemic, criminal charges were filed by two cases less (20) compared to the number of reports in the final year of the research from the previous period (2019), when only 22 were filed. According to the given graphic presentation, that number is equal in percentage, and for both years it is 3%.

Graph 3. Relation of Non-payment of withholding tax reports before and during the pandemic

The comparative ratio of the observed periods shows that in 2020 the number of convictions for the criminal offense of non-payment of withholding tax (13) is 1 case higher than the number of convictions in 2019 (12), then 4 cases higher than the number of convictions from 2011. 9), for 7 cases according to the number of convictions in 2018 (6) and for 10 cases according to the number of convictions in the initial year of research (3). That number in 2020 and 2019 is equal in percentage and amounts to 6%.

Graph 4. Relation of Non-payment of withholding tax convictions before and during the pandemic

CONCLUSION

The pandemic caused by the Covid-19 virus is undoubtedly an ideal basis for committing and increasing various forms of crime. In addition to violence, cybercrime, there is a risk of growth in economic, and already seen, tax crime. However, the results of the conducted statistical research indicate that the number of reports and convictions during the pandemic for both tax crimes prescribed by the Criminal Code of the Republic of Serbia is lower than the number in the period preceding the crisis year. The number of filed criminal charges in 2020 (574) for tax evasion is particularly pronounced, which is 200 less than the number of the same in the previous year (777).

Due to the specific manner of execution, in the case of tax evasion, the number of committed crimes and, on the other hand, the number of reported cases is in the ratio of 3: 1, which means that every third case is reported. This phenomenon has always been present, and is especially pronounced during a pandemic. Deviant individuals use fear, social insecurity, the increasing use of the Internet and teleworking, and other circumstances under which gullible taxpayers become victims of fraud. Adapting to the new circumstances, they change their modus operandi, so that tax fraud now occurs as a consequence of the theft of taxpayers' identities. Work on clarifying and detecting criminal acts is neglected, because in the new circumstances, priority is given to the control of compliance with rigorous measures of closure and gathering in public

places. Covid-19 virus infection has inevitably led and still leads to a reduction in judicial, prosecutorial and police capacity. Therefore, it is not surprising that the significantly smaller number of reported and prosecuted perpetrators of tax evasion is precisely in the period when their increase is realistically expected. The difference between statistically recorded perpetrators and the real situation is now even more pronounced as a dark crime figure. In the next period, it is expected that the pandemic will create even more favorable conditions for the increase of tax crime, and the possibility of devising different modus operandi should not be left out.

The presented problems require that the competent authorities pay more attention to the prevention of tax crime. One of the effective preventive measures would be enhanced control of tax inspectors, bearing in mind that by switching to the service concept of tax administration, all actions such as tax returns and payments are now on the taxpayer. Also an effective preventive measure would be frequent monitoring of the manner of execution, in order to recognize a new modus operandi.

References

- Božić, V. (2020). "Uporedno-pravni prikaz krivičnopravne zaštite poreza u Hrvatskoj i Srbiji". (Comparative Legal Overview of Criminal Tax Protection in Croatia and Serbia). *Zbornik radova „ULOGA DRŽAVE I PRAVA U XXI VEKU“*, Pravni fakultet Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu: 355-367.
- Božić, V. and Dimić S. (2020). "Najteži oblik poreske evazije u domenu rada – krivično delo neuplaćivanja poreza po odbitku". *Časopis „Pravna riječ“*, Udruženje pravnika RS, Pravni fakultet Banja Luka, br. 63: 257-273.
- Božić, V., Dimić, S. and Đukić, M, "Poreska utaja kao jedno od krivičnih dela u lancu organizovane kriminalne delatnosti". Univerzitet u Prištini, Pravni fakultet, *Zbornik radova „Pravna tradicija i integrativni procesi“*: 157-174.
- Božić, V., Dimić, S. and Đukić, M. (2021). "Sprečavanje pranja novca tokom pandemije – rizici i prognoze bankarskog poslovanja". *Poslovanje u periodu pandemije – izazovi i šanse*, Beograd: Institut ekonomskih nauka, 55-71.
- Božić, V., "Prijevera kao kazneno djelo protiv sigurnosti platnog prometa i poslovanja", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, br.48, 01/2011, str.165-182.
- Criminal Code of the Republic of Serbia, Official Gazette RS, no. 85/05, 88/05 - amended, 107/05 - amended, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 and 35/19.
- Criminal Code of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, 3rd edition, Zagreb, Official Gazette, 1978, Collection of Criminal Laws: Criminal Code of the SFRY with Notes, Criminal Laws of the Republics and Autonomous Provinces, Register for All Criminal Laws, Belgrade, Official Gazette of the SFRY, 1977.
- Dimić, S., Božić, V. "Poreska krivična dela kao vodeći oblik privrednog kriminaliteta" (Tax crimes as the leading form of Economic crime). *Pravo i privreda*, Udruženje pravnika u privredi Srbije, br. 4: 55-73.

- Dimić, S., Đukić, M. and Božić V. (2021). "Opšti osvrt na istragu poreskih krivičnih dela". (General overview of the tax crime investigation). *Zbornik radova IX Međunarodnog naučnog skupa „Izazovi pravnom sistemu“, TOM I, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu*: 423-443.
- Dimić, S., Božić, V. (2020). "Krađa podataka poreskih obveznika kao oblik cyber kriminaliteta". (Taxpayer data theft as a form of cyber crime). *Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa "Transformativne tehnologije: pravni i etički izazovi XXI vijeka", 07-08 februar 2020. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci*: 395-408.
- *Effective Inter-Agency Co-Operation in Fighting Tax Crimes and Other Financial Crimes*. (2017). Paris: OECD.
- *Fighting Tax Crime: The Ten Global Principles*. (2017). Paris: OECD.
- Goodell, J. W. COVID-19 and finance: Agendas for future research, *Finance Research Letters*, Volume 35, 2020, 101512, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1544612320303974>)
- Kulić, M., Milošević, G., Milašinović, S. (2011). "Fiskalni kriminalitet u Srbiji". *Industrija*, 2: 293-306.
- Law on Amendments to the Criminal Code, Official Gazette of RS, no. 72/2009.
- Law on Tax Procedure and Tax Administration, Official Gazette of RS, no. 61/2007.
- Law on Tax Procedure and Tax Administration, Official Gazette of RS, no. 80/2002, 84/2002 - corr., 23/2003 - corr., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 - dr. law, 62/2006 - dr. Law, 63/2006 - corr. dr. Laws, 61/2007, 20/2009, 72/2009 - dr. Law, 53/2010, 101/2011, 2/2012 - corrigendum, 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 - authentic interpretation, 112/2015, 15 / 2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 95/2018, 86/2019 and 144/2020.
- Mawby, R. (2020). "Coronavirus, Crime and Policing: Thoughts on the implications of the lockdown rollercoaster". *European Law Enforcement Research Bulletin*, 20: 13-30. <https://bulletin.cepol.europa.eu/index.php/bulletin/article/view/446/327>.
- Matković, B. (2007). *Utaja poreza*, Računovodstvo, revizija i financije - 11.
- *Report on Identity Fraud: Tax Evasion and Money Laundering Vulnerabilities*. (2006). OECD.
- Republic Statistical Office of RS. (2011). *Statistical Yearbook of the Republic of Serbia 2011*, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2011/Pdf/G20112004.pdf>, visited: 06.02.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2012). *Adult perpetrators of criminal offenses, Reports, accusations and convictions in 2011*, Bulletin no. 558, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G20125558.pdf>, visited: 10.05.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2013). *Adult perpetrators of criminal offenses, Reports, charges and convictions in 2012*, Bulletin no. 576, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G20135576.pdf>, visited: 15.06.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2014). *Adult perpetrators of criminal offenses, Reports, accusations and convictions in 2013*, Bulletin no. 588, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2014/Pdf/G20145588.pdf>, visited: 02.08.2021.

- Republic Statistical Office of RS. (2015). Adult perpetrators of criminal offenses, Reports, accusations and convictions in 2014, Bulletin no. 603, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2015/Pdf/G20155603.pdf>, visited: 11.09.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2016). Adult perpetrators of criminal offenses, Reports, accusations and convictions in 2015, Bulletin no. 617, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20165617.pdf>, visited: 06.10.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2017). Adult perpetrators of criminal offenses, reports, accusations and convictions in 2016, Bulletin no. 629, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20175629.pdf>, visited: 06.10.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2018). Adult perpetrators of criminal offenses, reports, accusations and convictions in 2017, Bulletin no. 643, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20185643.pdf>, visited: 01.11.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2019). Adult perpetrators of criminal offenses, reports, accusations and convictions in 2018, Bulletin no. 653, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20195653.pdf>, visited: 03.11.2021.
- Republic Statistical Office of RS. (2020). Adult perpetrators of criminal offenses, reports, accusations and convictions in 2019, Bulletin no. 665, Belgrade, taken from: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20205665.pdf>, visited: 05.11.2021.
- Payne, J., Morgan, A. (2020). Property Crime during the COVID-19 Pandemic: A comparison of recorded offence rates and dynamic forecasts (ARIMA) for March 2020 in Queensland, Australia. *SocArXiv de9nc, Center for Open Science*. <https://ideas.repec.org/p/osf/socarx/de9nc.html>. (Pregledano 20.02.2022.)
- Yamen, A.E. (2021), "Tax evasion, corruption and COVID-19 health risk exposure: a cross country analysis", *Journal of Financial Crime*, Vol. 28 No. 4, pp. 995-1007. <https://doi.org/10.1108/JFC-10-2020-0220>.

About the Authors

Vanda Božić, Assistant Professor, Faculty of Law, Union University, Belgrade University of Business Academy, Belgrade. E-mail: vanda.bozic@pravni-fakultet.info

Suzana Dimić, Assistant Professor, University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law. E-mail: suzana.dimic@pr.ac.rs

Mirjana Đukić, Assistant Professor, University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law. E-mail: mirjana.djukic@pr.ac.rs

PSIHOPATIJA I MOĆ: IMPLIKACIJE ZA SOCIJALNI ŽIVOT

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 27. 6. 2022.

Prihvaćeno/Accepted: 20. 10. 2022.

Alisabri ŠABANI

Sažetak

U radu se analizira odnos psihopatije i javne moći. Fokus je dat na činjenicu da je u javnom prostoru moguće zapaziti izvjesne psihopatološke osobine osoba koje obnašaju javne funkcije. Utom smislu navedene su psihopatološke osobine osoba koje konstruiraju javni prostor, tj. njihove osobine se radikaliziraju u kontekstu moći. U tom smislu smo naveli ključne osobine psihopatije i strukture moći koje se zloupotrebljavaju od strane psihopata na vlasti. Rezultat je društvo koje ne može učiniti kvalitetne promjene i dovodi se u stanje nemoći poznato kao kolektivna abdikacija. Snažno uporište za ova promišljanja smo našli u djelu A. M. Lobaczewskog, a naveli smo i T. Clarka kao autora koji formira jednu sociology of evil. Trijada psihopatija-moć-zlo je aktivna realnost u društvu poput našeg.

Ključne riječi

psihopatija, sociopatija, moć, zlo kao socijalni konstrukt

Abstract

The paper analyzes the relationship between psychopathy and public power. The focus is on the fact that in public space it is possible to observe certain psychopathological characteristics of persons performing public functions. In this sense, the psychopathological characteristics of persons who construct public space are stated, ie their characteristics are radicalized in the context of power. In this sense, we have listed the key features of psychopathy and power structures that are abused by psychopaths in power. The result is a society that cannot make quality changes and is brought into a state of powerlessness known as collective abdication. We found a strong foothold for these reflections in the work of A. M. Lobaczewski, and we also mentioned T. Clark as the author who forms a sociology of evil. The triad of psychopathy-power-evil is an active reality in a society like ours.

Keywords

psychopathy, sociopathy, power, evil as a social construct

UVOD

“Ovaj svijet je opasno mjesto za življenje, ne zbog onih ljudi koji su zli, nego zbog onih koji u vezi s tim ništa ne poduzimaju.” (A. Einstein).

Pojam psihopata počeo je da se koristi tokom šezdesetih godina XX vijeka koji je ušao u svakodnevni rječnik, ali sa nejasnim značenjem u smislu njegove razvodnjenosti. Pojam je bio shvaćen kao stigmatizirajući za osobe na koje treba obratiti posebnu pažnju. Oni predstavljaju opasnost za druge ljude, kao i za društvo u cjelini. Za razliku od drugih mentalnih oboljenja psihopate čine daleko gore postupke sa posljedicama koje nisu zanemarive. Oni su krivci za mnoge rizične poslovne ugovore, mobbing, podvale i prevar, kriminal, zlostavljanje a tu se mogu uvrstiti i izazivanje ratova, brojnih ubistava, silovanja, pedofilije, trgovine ljudima i organizovani kriminal (Erikson, 2020, s. 26). Psihopatija kao stanje pojedinca je u literaturi obrađivano uglavnom u okviru psihijatrije, sociologije, psihologije, kriminologije, biohemije, farmakologije, neurologije, endokrinologije. Psihopat je naziv za pojedinca s asocijalnim poremećajem ličnosti, a psihopatologija naučno proučavanje mentalnih poremećaja, uključujući njihove teorijske osnove, etiologiju, progresiju, simptomatologiju, dijagnozu i liječenje. Izraz se u ovom smislu ponekad koristi kao sinonim za abnormalnu psihologiju u smislu bihevioralnih ili kognitivnih manifestacije takvih poremećaja (VandenBos, ed., 2015, *American Psychological Association - APA Dictionary of Psychology*. s. 861). Živimo u doba visoke kompleksnosti, rizičnosti, kao posljedice društvenog i tehnološkog napretka. Složene globalne međusobne veze i cijeli novi digitalni svijet su transformirali naše iskustvo ljudskog svijeta. Ali unutar cijelog tog napretka, nismo se uspjeli riješiti zla koje psihopate kreiraju, njegova definicija još uvijek izmiče. Istoričari pokušavaju katalogizirati zlo i otkriti njegove oblike, dok ga filozofi, književnici i umjetnici lociraju u domeni morala, etike, negativne estetike kao što je to učinio Umberto Eco u Istoriji ružnoće (2007, s.10.).

Najčešće istraživačke prakse bile su provođene u totalnim institucijama kao što su zatvori, kliničke psihijatarske ustanove, te u uslovima logora i potpunim vladanjem nad tuđim životima (Kadić, 2012, s. 91). To su ekstremne i vidljive situacije koje promoviraju psihopatsku ličnost i gdje se radikaliziraju njihove osobine.

PSIHOPATIJA

U okviru kriminološke tradicije psihološke orijentacije (uže teorije ličnosti), za razliku od teoretičara ličnosti koji se usredotočuju na opće osobine zajedničke svima, tvrdi se da postoji klasa pojedinaca koji imaju izrazitu kriminalnu strukturu ličnosti. Pojam psihopat se naširoko koristi (i često zlorabi) kako od strane profesionalaca tako i od šire javnosti kako bi opisali ovu ličnost. Varijacije na koncepte psihopatije postoje u profesionalnom području od ranih 1800-ih. Kako je navedeno u članku iz 2004. koji se bavio poviješću kriminaliteta, Nicole Rafter je zaključila da je “moralno ludilo” među prvim objašnjenjima kriminalnog ponašanja. Isaac Ray, psihijatar iz 19. stoljeća, definirao je moralnu maniju kao “cerebralnu bolest” koja može uzrokovati da osoba počini užasne zločine bez ikakvog motiva ili grižnje savjesti. Pojam psihopatija zapravo je skovan 1845. godine, a njegovo se značenje s vremenom promijenilo (neki autori još uvijek preferiraju izraz sociopat). Trenutna koncepcija psihopate obično je povezana s knjigom Herveyja

Cleckleyja *Maska duševnog zdravlja (The Mask of Sanity)*, izvorno objavljenom 1941. Cleckley, psihijatar koji je proveo godine radeći s kriminalnim počiniteljima, koristio je studije slučaja kako bi ocrtao ključne crte psihopatske ličnosti. Njegov popis osobina psihopate uključuje: "Površni šarm, manipulativna, natprosječna inteligencija, odsutnost psihotičnih simptoma, odsutnost tjeskobe, nedostatak grižnje savjesti, neuspjeh u učenju iz iskustva, egocentričnost, nedostatak emocionalne dubine, trivijalan seksualni život, nepouzdan, neuspjeh u praćenju životnog plana, sklonost prevari, pokušajima samoubistva (rijetko iskreno), impulsivnost, anti-socijalno ponašanje (prema Vito, Maahs, Holmes, 2007, s.128)".

U dijagnostičkom i statističkom priručniku (Diagnostic and Statistical Manual DSM-IV) psihopatija je uvrštena u antisocijalni poremećaj ličnosti (antisocial personality disorder APD) prema Američkom psihijatarskom udruženju i njihovom izdanju dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (1994). Kriteriji za utvrđivanje antisocijalnog poremećaja ličnosti su:

- neusklađenost s društvenim normama u pogledu poštivanja zakona indicirano ponavljanjem radnji koje su razlog za uhićenje
- sklonost prevari indicirano uzastopnim laganjem, korištenje pseudonima ili prevare drugih radi lične dobiti ili zadovoljstva
- impulsivnost ili neuspjeh planiranja unaprijed
- razdražljivost i agresivnost indicirana ponovljenim tučnjavama ili napadima
- bezobzirno zanemarivanje sigurnosti sebe ili drugih
- nedostatak grižnje savjesti indicirano ravnodušću prema povrijeđenima i maltretiranim osobama.

Robert Hare (1990) je redefinirao Cleckleyevu listu psihopatskih osobina ličnosti i kreirao kontrolnu listu psihopatije (Psychopathy Checklist –PCL). Ponudio je dvofaktorski model za psihopatiju koji je inkorporirao oba Cleckleyjeva modela psihopatije, ličnosti i ponašanja. Ova lista uključuje emocionalne i interpersonalne osobine ličnosti kao što su:

- površni šarm
- grandiozni osjećaj vlastite vrijednosti
- potreba za stimulacijom/sklonost dosadi
- sklonost prevari/manipulaciji
- nedostatak grižnje savjesti ili krivnje
- plitka osjećanja
- bešćutnost/nedostatak empatije
- nedostatak realnih, dugoročnih ciljeva
- neprihvatanje odgovornosti za vlastite postupke
- patološko laganje.

Drugi aspekt liste se odnosi na socijalne devijacije koja uključuje:

- kratkotrajni bračne odnose
- maloljetničku delinkvenciju
- kriminalnu svestranost
- promiskuitetne seksualne odnose
- lošu kontrolu ponašanja
- parazitski životni stil
- probleme u ponašanju ranoj dobi

- impulsivnost
- neodgovornost
- povredu uslovnog otpusta (prema Vito, Maahs, Holmes, 2007, s.129).

U APA rječniku kliničke psihologije (*American Psychological Association APA Dictionary of Clinical Psychology*), (VandenBos, ed., 2013, s.473) se smatra da je psihopatija je nešto stariji izraz za ličnost sa osobinama koju obilježava egocentričnost, impulsivnost, antisocijalna usmjerenost i nedostatak takvih emocija kao što su krivnja i kajanje, što je osobito zastupljeno među recidivistima i višestrukim počiniteljima krivičnih djela.

Inventar psihopatske ličnosti (Psychopathic Personality Inventory) PPI je široko korištena mjera samoizvješća namijenjena otkrivanju glavnih crta ličnosti psihopate (Lilienthal, Widows, 2008, s.640-642). Revidiran je 2005. kao PPI-R, sastoji se od 154 stavke poredane u formatu Likertovog tipa od 4 nivoa zasićenosti stava. PPI-R, kao izvorni PPI, daje ukupni rezultat koji odražava psihopatske tendencije kao i osmofaktorski analitički izvedene skale sadržaja koje odražavaju specifične aspekte psihopatije:

- Makijavelistički egocentričnost;
- Buntovna nekonformnost (ranije Impulsivna nekonformnost);
- Eksternalizacija krivnje (ranije Otuđenje);
- Bezbrizna neplaniranost;
- Društveni utjecaj (ranije Socijalna moć);
- Neustrašivost;
- Otpornost na stres;
- Hladnokrvnost (Skeem, Kennealy, 2008,642-646).

PPI-R također sadrži tri ljestvice valjanosti dizajnirane za otkrivanje aberantnih stilova odgovora koji su potencijalno problematični:

- visokomoralni odgovori (ranije Nevjerojatno visoko moralni odgovori)
- devijantni odgovori
- nedosljedni odgovori (ranije Nedosljednost varijabilnog odgovora).

Iako se psihopatija može promatrati kao evolucijska adaptacija koja dobro služi pojedincu, obično se tumači kao poremećaj ličnosti, ili kao hroničan, nefleksibilan i neprilagođen obrazac odnosa prema svijetu. Većina konceptualizacija psihopatije naglašava osobine emocionalne hladnoće, uključujući beščutnost, neuspjeh u stvaranju bliskih emocionalnih veza, nisku sklonost anksioznosti, nesavjesnost i sklonost prevari.

Međutim, većina istraživanja je provedena nad zatvorenicima i utvrđena je relativno konzistentna valjanost testa.

Drugi populacijski uzorci su relativno nedostupni, o pojedincima se relativno malo zna, mnoštvo je osoba s osobinama emocionalne hladnoće i koji nemaju neugodne kontakte s pravnim sustavom. Zapravo, izražavaju svoje psihopatske tendencije na način koji nije u sukobu s zakonom; ili čak postižu uspjeh u poslovnom i političkom svijetu kao i u drugim oblastima. Većina suvremenih istraživanja, i gotovo sav praktični interes za psihopatiju vrti se oko korisnosti u predviđanju nasilnog i antisocijalnog ponašanje počinitelja. Nedavna istraživanja osporavaju prevladavajuće pretpostavke da (a) osobine emocionalne hladnoće same po sebi predviđaju nasilje i (b) pojedinci s psihopatskim osobinama ne mogu biti učinkovito liječeni. Teorijski usmjerena istraživanja potencijalnih mehanizama koji podupiru psihopatski poremećaj otkrivaju

važnost emocionalne hladnoće kao vjerojatne manifestacija klasične ili “primarne” psihopatije. Takva istraživanja također sugeriraju da postoji i “sekundarna” varijanta psihopatije, označena psihičkim smetnjama i potencijalitetom nasilja¹.

Najproblematičnije je neslaganje oko konceptualizacija i definiranje obilježja psihopatije. Kao što smo naveli Hervey Cleckley ponudio je dobro prihvaćenu ranu verziju psihopatije. Međutim, ova verzija je bila zamijenjena u Dijagnostičkom i statističkom priručniku (DSM) s modelom ponašanja za antisocijalnu ličnost i poremećaj. Lee Robins i Robert Cloninger su predložili pojam antisocijalni poremećaj ličnosti (tj. psihopatija), a može se najbolje izmjeriti ispitivanjem ponašanja, a ne ličnosti jer je procjena ličnosti manje pouzdana (prema Salekin, Grimes, 2008, s. 649).

Bez obzira na odabrani model, dijagnostički sistemi (npr. DSM-IV- [četvrto izdanje, revizija teksta], Međunarodna klasifikacija bolesti, 10 revizija [ICD-10]) koriste granične tačke za dijagnosticiranje poremećaja, što rezultira raznim permutacijama zadanog poremećaja. Ovo je relevantno za istraživanje psihopatije i praksu jer određene karakteristike mogu biti otpornije na liječenje. Na primjer, “odsutnost nervoze”, “manipulacija”, “sklonost prevari”, ili drugi faktori mogu biti od najveće važnosti za prepoznavanje psihopatije. Odsutnost nervoze, temeljno obilježje ranih definicija, mogu stvoriti hipotezu da je psihopatiju teško prepoznati i liječiti. Osim toga u strukturi ličnosti psihopatske karakteristike se lako vezuju za depresivne karakteristike, a ova interkorelacija umnogome ovisi od okolinskih pritisaka na ličnost psihopate.

Još uvijek ne postoji visokopouzdan test psihopate, ali ono što istraživanja sugerišu jest da su okolinski pritisci značajan faktor pretvaranja latentne psihopatije u manifestnu psihopatiju.

SOCIJALNI KONTEKST

Na temelju Kurt Lewinove postavke da ljudsko ponašanje i doživljavanje počiva na samo dvije grupe determinanti, individualnim i okolinskim, poznatih kao izraz $P = f(I, O)$, proizilazi važnost okoline za čovjekovo funkcioniranje. Tako je otkriveno na nizu istraživanja (Arthur, 1971, Nelson, 1972) da se praktički ne može postići veća povezanost od $r = 0,40$ između psiholoških činjenica individue i kriterija ponašanja, što znači da se golem dio ponašanja objašnjava uticajem ili pritiskom okolinskih prilika. Budući da je ponašanje funkcija individualnih činjenica individue i uticaja okoline, i da je prevaga na okolinskim prilikama, univerzum odnosa osobe se definira skupom varijabli pravila i uslova koje definira okolina. Okolinske prilike ili pritisci mogu olakšati ili onemogućiti zadovoljavanje potreba individue zbog čega imaju status determinanti ponašanja. Prilike ili pritisci mogu biti socijalne prirode i imaju empirijsku stranu, pa npr. Henry A. Murray je još 1938.g. govorio o “alfa-pritiscima” i “beta-pritiscima” koji se međusobno, s obzirom na okolinu, uglavnom poklapaju. To znači da postoji identitet između realne (“alfa-pritisk”) i interpretirane od strane subjekta definirane okoline (“beta-pritisk”). Raskorak u interpretaciji “alfa” i “beta” pritisaka upozorava na probleme prilagodbe individue bez obzira da li su realne ili potencijalne prirode. Definicija i percepcija socijalnih odnosa između aktera

¹ Praktični interes za psihopatiju proizilazi iz psihopravne problematike koja se pojavljuje u sudskoj praksi koja ima potrebu za identifikacijom pojedinaca koji su neizmjenjivo opasni. Sve češće utvrđena dubina psihopatske poremećenosti utiče na odluku o duljini kazne, na stepen institucionalnog nadzora, uslovni otpust, dodjelu tretmana itd.

(psihopatske ličnosti) u kontrastu s objektivnim uslovima predstavlja temelj za ispitivanje te ličnosti i posljedica njegovog ponašanja.

Alfa pritisci, pritisci karaktera i ličnosti, kao i okolinski pritisci, beta pritisci, čine kompozitum stvarnog ponašanja pa i psihopatskog. Čini se da su ideje zla u psihopate iskristalizirane kroz kriminalne šanse, povoljne trenutke, nesigurnosti, neizvjesnosti i fluidnost društva. To se izražava kroz pauperizaciju društva, socijalne potrese, parohizaciju, interne nacionalne i etničke sukobe, marginalizaciju, demografski slom i migracije te odsustvo volje i znanja elita da rješavaju probleme. Sva nesređenost društva izražava se kroz pojmove demokratizacije, liberalizacije, modernizacije, pluralizacije, parlamentarizacije, dakle, pojmovi i realnosti koje označavaju nešto između radnje i stanja, ni demokratija niti njeno konačno impostiranje nego proces neodređenog trajanja. Upravo su to neizvjesnosti koje mogu u orbitu promovirati psihopatu u javni prostor.

MOĆ

Moć, u svom najopćenitijem smislu, jednostavno je proizvod kauzalnih efekata, odnosno odnos osobe koja ima moć prema osobi koja nema moć. Moć je namjerna upotreba kauzalne moći sa ciljem utjecaja na ponašanje drugih osoba. Socijalna moć je odnos između dva subjekta, od kojih je jedan "glavni" a drugi je podređen. Onaj subjekt koji ima moć "uvježban" je da je provodi nad podređenim. Ovo je uobičajeni pogled na moć i zajednički je svima koji promišljaju o njoj. Pod utjecajem ideja Webera (1922 [1987]), osobito u izvršavanju vlasti u suverenim organizacijama - kao što su države, preduzeća, univerziteti i crkve – moć se može institucionalizirati i postati impersonalna. U tom smislu nije karakteristična ličnost i njene osobine, nego njena institucionalna pozicija. Takvi odnosi moći su asimetrični i organizirani su oko sukobljenih interesa i ciljeva sudionika. Moć je fiksirana na količinu i zato će uvijek biti pobjednika i gubitnika u bilo kojem odnosu moći. Tamo gdje je moć koncentrirana ona ima tendenciju stvaranja trajnih struktura koje oblikuje izvršna vlast. Ove su u teoriji poznate kao relacijske strukture (Scott, 2006). Drugi pristup naglašava kulturnu izgradnju institucija strukture. Ovaj pristup razvijen je u različitim argumentima A. Gramscija, T. Parsonsa i M. Foucaulta. Oni se bave strategijama i tehnikama moći, shvatajući je kao difuznu u cijelom društvu. Za njih je moć konstrukt saradničkih aktera koji olakšavaju kolektivno osnaživanje i kolektivnu disciplinu, ono što Foucault naziva „diskursivna formacija“ moći. Moć djeluje kroz mehanizme socijalizacije i izgradnje zajednice koji proizvode pojedinci kao subjekti s posebnim vrstama mentalne orijentacije i rutine djelovanja. Moć je organizirana na način da su nosioci vlasti oni koji su "ovlašteni" disciplinirati druge. Moć se najbolje realizira kroz oblike uvježbanosti podređenih kroz samodiscipliniranj nad njihovim ponašanjem. Oni se diskursivno formiraju u podređene subjekte koji se prilagođavaju bez potrebe za bilo kakvim izravnim djelovanjem od strane nosioca moći.

Ove pristupe moguće je kombinirati u općenitije prikazivanje mehanizama moći, osobito u složenijim obrascima dominacije vidljivim u državama, ekonomskim strukturama i drugim udruženjima. Elementarni oblik društvene moći može se nazvati korektivnim utjecajem koji, uključuje racionalno, kalkulatивно usmjeravanje prema drugima i djeluje kroz korištenje kazni i nagrade. Dva glavna oblika izraza moći su sila i manipulacija. Sila uključuje korištenje negativnih fizičkih sankcija kako bi se spriječile akcije podređenih, dok manipulacija uključuje korištenje i pozitivne i negativne sankcije (na primjer, novac, kredit i pristup zapošljavanju) kao načina utjecaja na

odluke podređenih. Uvjeravanje, s druge strane, ovisi o retoričkoj upotrebi argumenata, žalbi i razloga koji se nude na temelju socijalizacije, odnosno vjerovanja da je prikladno djelovati na jedan određen način umjesto drugog. Osnovni oblici moći ispoljavaju se u svakodnevici kao međuljudski odnosi moći. Moć ovisi o osobnim atributima i obilježjima onoliko koliko dopuštaju resursi.

Elementarni oblici moći su temelji iz kojih se razvijaju odnosi moći koji se mogu formirati kao strukture dominacija. Dominacija je moć koja je strukturirana u stabilnu i trajnu društvenu strukturu, to je sredstvo kroz koje su elite formirane kao dominantne skupine. Prisila i poticanje su strukture dominacije koje djeluju kroz osnovne oblike sile i manipulacije. Resursi koje kontroliraju nosioci moći unutar strukturne raspodjele

sredstava, oblikuju konstelaciju interesa unutar kojih moraju djelovati i nosioci moći i podređeni. Zapovijed je izraz strukture dominacije koje djeluju diskursivno i utemeljena je u strukturi vlasti. Njoj odgovaraju elementarni oblici označavanja i legitimacije i mogu

se smatrati kao organizirani oblici uvjerljivog utjecaja koji djeluju institucionalizirano. M.Weber to definira kao „dominacija vlasti“, dok A. Giddens jednostavno definira kao „autoritativna dominacija“. Bilo je mnogo rasprava o odnosu između ograničavajućeg i diskursivnog načina dominacije, a to ima veze osobito oko ideje legitimiteta

kao temelja državne moći. Dominacija preko naredbe djeluje kroz strukturiranje prava i obaveza: pravo da nosilac moći izdaje naredbe i naloge kao obavezu za podređene da se pokoravaju. Podređeni pokazuje spremnost izvršavanja naredbe zbog uvjerenja u legitimitet

zapovijedanja. Legitimnost postoji uvijek kad god postoji vjerovanje da je obrazac dominacije ispravan, tačan, opravdan, ili valjan na neki način. Osobe koje su internalizirale prevladavajuću kulturu (i na osnovu toga konstruirale svoj identitet i ciljno ponašanje koje ga potvrđuje) vrijednosti će neupitno poštovati dominaciju. Internalizacija i identifikacija stvara prava i obaveze koje podupiru moć zapovijedanja koja su na raspolaganju nosiocima vlasti.

M. Foucault (1988) je pokazao da prevlast od strane stručnjaka, shvaćena kao moć koja je ukorijenjena u označavajućoj praksi kroz koja je njihova stručnost diskursivno izgrađena. Podređeni prepoznaju i prihvaćaju znanje koje profesionalni stručnjak ima i to im daje pravo

da označavaju i imenuju pojave. Istraživači moći su naglasili da će svaka provedba moći imati tendenciju da stvara otpor, te da je taj otpor također oblik vlasti.

Ova kratka anatomija moći je idealna struktura za psihopate i zato im je moć omiljeni plijen jer u njoj kroz nju mogu realizirati svoje ideje.

PSIHOPATIJA I SOCIOPATIJA

Kao što smo naveli psihopatija i, njoj bliska, sociopatija su oblici antisocijalnog poremećaja ličnosti koje karakteriše emocionalna hladnoća, udaljenost od drugih, manjak osjećaja krivnje i kajanja te iskrivljena moralna uvjerenja. Iako ih mnogi miješaju, psihopatija i sociopatija nemaju iste simptome. Kad je u pitanju sociopatija, definicija kaže da je takva osoba često impulsivna te ne može kontrolirati svoje agresivne ispade. S druge strane, psihopati su odlični glumci i savršeno manipuliraju drugima te naizgled imaju normalan život. Sociopatija je naziv za osobe koje boluju od antisocijalnog poremećaja, što znači da je u pitanju ili urođeno ili stečeno stanje. Za razliku od psihopatije, koja je češće urođena, sociopatija je uglavnom stečeno stanje. Smatra

se da je glavni uzrok nastanka sociopatije trauma iz ranog djetinjstva (npr. zanemarenost u ranoj dobi, fizičko i psihičko nasilje te seksualno zlostavljanje) što znači da se vrlo rano javlja kod djece. Kod ovih osoba, u kasnijoj dobi uočava se nemogućnost održavanja prijateljstava, stalno upadanje u rizična ponašanja i agresivni ispadi prema autoritetima.

Simptomi sociopatije su lakše prepoznatljivi nego psihopatija s obzirom na to da su sociopati jako impulsivni i ponekad ne znaju kontrolirati svoje ispade. Uz to, najpoznatiji simptomi sociopatije su:

- neorganiziranost i nepovjerenje
- promjenjivo raspoloženje
- uporno laganje
- okrivljavanje drugih za vlastita nedjela
- manipuliranje i zlostavljanje drugih.

Ono što je zajedničko psihopatiji i sociopatiji je iskrivljenost emocionalne i socijalne dimenzije života, ali se ona kod ova dva poremećaja potpuno drugačije manifestira.

Psihopati su naizgled normalni ljudi zato što odlično glume i imitiraju poželjne emocije. Izvrsni su manipulatori a ponekad su vrlo uspješni poslovni ljudi zato što znaju kontrolisati svoje psihopatske obrasce ponašanja.

Ujedno su vrlo inteligenti, šarmantni i snalažljivi, a prvenstveno zato što ih nije briga za druge ljude i zato što bez problema preuzimaju rizik jer za njih ne postoji strah. Često se znaju i mogu nametnuti kao menadžeri smisla.

S druge strane, sociopati imaju problema s kontroliranjem svojih agresivnih ponašanja, lako se prepoznaju i u javnom prostoru često bivaju diskvalifikovani. Isto tako, teško im je pokazati zanimanje za drugu osobu jer su fokusirani na same sebe, a za sve vlastite loše postupke uvijek okrivljuju druge.

Važno je istaći da psihopati mogu naizgled imati vrlo uspješne odnose jer savršeno manipuliraju tuđim emocijama.

Smatra se da je sociopate lakše poučiti pravilnim obrascima ponašanja nego psihopate zato što oni ponekad zaista mogu stvoriti određenu vrstu povezanosti s drugim ljudima ili grupama ljudi, a u nekim okolnostima čak osjete i sažaljenje.

Obzirom da se njihov poremećaj razvija od ranog djetinjstva teško je očekivati promjene nakon kratkotrajne psihoterapeutske ili psihofarmakološke intervencije. To se pokazalo kao vrlo efikasno za normalno funkcioniranje sociopata, ali i u takvim situacijama može doći do povremenih ispada posebno ako sociopati ponovno imaju dodir sa izvorima moći, što je svakako moguće.

S obzirom da je zajedničko psihopatiji i sociopatiji iskrivljenost emocionalne i socijalne dimenzije života, često se u jednoj ličnosti isprepliću ove osobine i međusobno se kompenziraju. Pored navedenih osobine, mi smatramo da su iskristalizirane osobine psihopatije:

- inteligencija
- arogancija
- manipuliranje tuđim emocijama
- imitiranje tuđih emocija
- laskanje i davanje komplimenata
- upadanje u rizične situacije

- neriješeni emocionalni sukobi
- neustrašiva dominacija
- nerealno samopouzdanje
- impulsivna antisocijalnost
- problemi s koncentracijom
- neodgovoran način života
- brze promjene raspoloženja
- proračunatost i nezainteresiranost
- narcisoidnost, koju prati velika taština i glad za slavom, važnošću i sl.
- vještina u upravljanju dojmovima
- nametanje smisla, nameću se kao menadžeri smisla
- politika, znanje, vladanje vještinama, finansije su im poželjan plijen jer su izvor moći
- kulturalni kapital im je veoma oskudan i i utilitaran
- nevjerojatna sposobnost da se uklopi u društvo i privremeno prikrije svoje prave karakteristike
- sposobni su spellbindersi u smislu zavodljivog javnog govora
- mnoštvo psihopatskih osobina se ispoljavaju u zavisnosti od definicije situacije.

Kod psihopatije, suprotno uvriježenom mišljenju, nije sve crno-bijelo. Moguće je da neki ljudi imaju manje psihopatske sklonosti, neki umjereni, a neki teške.

Neki psihopati mogu imati samo određene karakteristike stanja, ali ne i sve. Budući da psihopatija nije prepoznatljiv poremećaj, izuzev u situacijama moći (vladanje ljudima, novcem ili nekim simboličkim oblikom moći, poput znanja) ne postoji apsolutna mogućnost direktne identifikacije osobe kao psihopate.

Međutim, u nekim istraživanjima se pokazalo da se magnetskom rezonancom (MR) mogu uočiti neke moždane promjene koje bi mogle ukazivati na mogućnost razvoja psihopatije kod određenih pojedinaca. Dokazano je da je psihopatija povezana s deficitima u određenim moždanim regijama što znači da se može pojaviti i psihopatija u djetinjstvu, posebno ako jedan od roditelja pokazuje psihopatske tendencije. Istraživanja su je pokazala da psihopati imaju više sive tvari u prefrontalnom korteksu, moždanoj regiji odgovornoj za socijalnu prilagodbu, samokontrolu i racionalne odluke. Drugim riječima, abnormalnosti u prefrontalnom korteksu nam ukazuju na to da psihopati teže prihvaćaju socijalna pravila i imaju deficite u samokontroli.

Neke psihopate mogu koristiti ove osobine da počine zločine, ali većina se oslanja na manipulativnu prirodu i zavođenje za postizanje ciljeva.

Mnogi psihopati će pronaći velik uspjeh u poslovnom svijetu zahvaljujući svojoj nemilosrdnoj prirodi – velik broj izvršnih direktora su zapravo jednim dijelom psihopate². Neke druge popularne karijere koje biraju psihopati su svakako institucije zakona, mediji te prodaja. Nisu svi psihopati nasilni, ali mnogi nasilni ljudi mogu biti psihopati. Osoba sa psihopatskim tendencijama vjerojatno neće završiti kao kriminalac, ali će se inteligentno poslužiti institucionalnom mrežom za izbjegavanje kazne.

² Robert Hare dosjetljivo objašnjava psihopatu: "Ako si jako bistar, znaš se dobro obući; imaš dar govorenja; odgojen si u imućnoj obitelji; [onda] ne ideš u banku i opljačkaš je, odeš u banku i postaneš direktor."

Zbog toga su često akteri u kriznom okruženju, a njihova pojava nas lako može zaprepastiti zato što ne osjećaju apsolutno nikakvu vrstu krivnje ili kajanja.

Zanimljivo je da je teško prepoznati psihopatu u institucijama moći (politika, vlast, novac, upravljanje ljudima) zato što je ponašanje psihopata u bliskim odnosima toliko prikriveno da se ponekad čini da su upravo oni idealan izbor za vladajuću poziciju ili rješenje problema. Kao što je navedeno psihopate su odlični glumci i manipulatori tako da vrlo lako uvjere podanike da su srodne duše.

Glavni cilj psihopata je da u potpunosti zadobije pažnju onih nad kojima vlada te nametnutu iluziju da će raditi apsolutno sve u njihovom interesu, a sve će to trajati dok ne postanu potpuno ovisno o njemu.

Nakon što spozna ovisnost, ponašanje psihopata će se svaki put ponavljati, odnosno radit će iste geste kako bi ponovno stvorio ovisnost. Psihopat karakteristike brzo mijenja, ali to ovisi o definiciji situacije. To što je uspio postići za njega predstavlja manipulativni kapital jer zna da može vrlo lako naći nove žrtve.

ANDREW M. LOBACZEWSKI

Politika, kao oblik institucionalne moći, već je odavno u bliskoj, skoro intimnoj vezi sa zlom. Tu ideju nam pojašnjava Andrew M. Lobaczewski u studiji „Politička ponerologija: naučna studija o prirodi zla prilagođenog za političke svrhe“.

Autor je po profesiji psihijatar i bio je žrtva terora u Poljskoj nakon drugog svjetskog rata. Djelimično se može uvrstiti u antipsihijatarsku tradiciju R. Lainga, njeguje mikro-makro interpretaciju. Osim toga imao je i značajno psihoterapeutsko iskustvo sa žrtvama političkog terora i zla.

Zašto nam je ova studija važna? Ona je važna prije svega što dovodi u vezu politiku i prirodu zla koje je samosvrhovito i blisko je stanovištu da je sjedište zla u osobi koja je konstituirana kao bolesna – najčešće psihopatski, sociopatski, antisocijalno i karakterološki.

U nastojanju da objasni zlo u politici autor je svoj napor definisao kao ponerologiju (poneros – zlo, logos – nauka) nauku o zlu (Lobaczewski, 1998, s. 96-182).

Smatra da se u normalnoj populaciji 4% do 6% ljudi koji imaju osobine psihopata. Također, smatra da smo svjedoci i žrtve ovih ljudi koji se nalaze u politici i koji imaju moć. Psihopatske osobine, kako prošlost i sadašnjost pokazuju, kod osoba koje su u politici, javnom prostoru i centrima moći, djeluju udruženo i često su van kontrole.³

S obzirom na navedeno glavne ideje Andrew M. Lobaczewskog su:

- važno je prepoznati psihopate i sociopate u institucijama vlasti, politici, javnom prostoru, upravljanju ljudima

³ Robert Hare je procijenio da se u normalnoj populaciji nalazi oko 2% psihopata. John Clark, autor knjige *Rad sa čudovištima (Working with Monsters)* smatra da je oko 4% populacije psihopatski orijentirano, otprilike oko 3% muške populacije i 0,5% do 1% ženske populacije, a Sigvard Ling zastupa mišljenje da je taj procenat u svijetu između 4% i 5% (prema Erikson, 2020, s.36). Postoje i varijacije između različitih dijelova svijeta. U društvima u kojima je naglašena kompetitivnost, egocentričnost, egoizam, poput SAD-a, veća je vjerovatnost da će psihopate postati vidljive u javnom prostoru i da je procenat njihovog prisustva mnogo veći.

- prepoznati njihovu „normalnost“
- u psihopatiziranim društvima grupa psihopata od 4-6% populacije čini novo plemstvo-elitu, dok grupa od 12-15% postupno gradi novu elitu konformista koji se uspiju okoristiti od “prodaje svoje savjesti”
- napetost i borba u društvu vodi se između ljudi bez savjesti i empatije protiv ljudi sa savješću i empatijom, prezentirana kao borba velikih narativa i ideologija
- jedina ideologija “psihopate političara” jest vlastiti interes
- za psihopate društvena hijerarhija nije vidljiva i zbog toga su u čestom sukobu sa autoritetima
- sujetni su i po definiciji vlastohlepni
- za njih se sve desilo u prošlosti, prošlost je univerzalna kategorija vremena, tamo je i prošlost, sadašnjost i budućnost
- žele da reformišu svijet u skladu sa svojim željama, ali nisu sposobni da predvide implikacije i posljedice
- sanjaju o svijetu u kome njihovo doživljavanje i opažanje realnosti dominira (laganje, podvaljivanje, diskvalifikacija normalnih ljudi itd.)
- socijalna struktura kojom dominiraju normalni ljudi izgledaju im kao „sistem sile i tlačenja“
- preciznom analizom i testiranjem tzv. elita, brojni bi se psihopati već unaprijed odbili od važnih političkih i finansijskih pozicija
- proučavanje ponerologije je ključno za neutralizaciju zla u politici kao moćne i odgovorne djelatnosti
- niz psihopatoloških osobina uključena je i u prosocijalnim ulogama vezane za moć (Lobaczewski, 1998).

S obzirom na BiH dramu ratno, postratno i tranzicijsko stanje je idealna scena za psihopate. Njihove navedene osobine se upotpunjavaju sa socijalnim neredom. Vješti su sa uklapanjem, umiju kopirati ljudske reakcije, izraze lica, ponašanje i geste tijela. Umiju i pustiti koju protokolarnu suzu, iskazati tugu, krivnju, kajanje i zabrinutost. Utrenirani su da pokažu empatiju koju preziru.

Lobaczewski (1998) navodi da je kriterij uspješnosti psihopate njegova neotkrivenost, a u politici njegovo dugo trajanje. Koliko su uspješni dokazuje činjenica da svega dio od do 4% populacije upravlja normalnim ljudima od kojih su većina konformisti, do 40%, a psihopatama su oni važan manipulativni plijen. Za konformiste je nevažno sve što se događa oko njih, izuzev onog što narušava njihov komoditet. Riječ je o koruptivnom ugovoru gdje psihopata političar neće dirati njihov komoditet, a zauzvrat traži i dobija slobodu da vlada po svojim interesima. U međuprostoru se nalazi mreža usluga koji ovaj ugovor čini čvrstim u smislu da su interesi netaknuti i nepovrijeđeni⁴.

Konformisti osuđuju onog ko ima savjest i doživljavaju ga kao prijatnu jer ih uznemiravaju u komoditetu. Može doći do pobuna i protesta normalnih ljudi i da se uzdrmaju uobičajeni odnosi, ali je pravilo da psihopate ostaju nekažnjeni. U ovoj dramu psihopate uživaju i spremni su na sve rizike. U sigurnoj pobjedi oni ponovo nalaze snagu i motiv i, kako nas Lobaczewski nas podučava da dolazi do ponerizacije društva - prijenosu psihopatskih osobina i načina razmišljanja na “normalne” ljude. Dolazi do negativne selekcije, na normalne i nenormalne, na vladajuće i podjarmljene, na gubitnike i dobitnike. Oni koji su kritični gube pozicije i one su dodijeljene onima

⁴ U recentnoj sociološkoj literaturi se ovo stanje naziva kolektivna abdikacija (Ermakoff, 2008, 307)

koji pokazuju više pokornosti. Tako se dalje generira negativna selekcija, nepotizam, korupcija i klijentelizam⁵. Društvo se sve više navikava na pravila igre koje su uspostavili političari-psihopate i u krajnjoj liniji ta društva predstavljaju njihov konstrukt.

Lobaczewski se pita jesu li velike ljudske katastrofe mogle biti spriječene da su psihopati, koji su ih režirali i provodili, bili na vrijeme identificirani. Niz je figura koje zadovoljavaju tu definiciju i traju u političkoj praksi. Problem ostaje i nakon prestanka obavljanja njihove funkcije jer su obični ljudi skloni identificiranju sa svojim vođama. Na taj način ulaze u političku memoriju. Tako društvo supostoji i traje s deformitetima u pogledu osjećanja i razumijevanja morala, socijalne, političke i psihičke realnosti. Gubi se kritičko prosuđivanje i na njihovo mjesto dolaze sentimente koji su vodiči za dalje učvršćivanje već usvojenih stavova.

Sentimente u politici stvaraju osobe koje im služe kao sredstvo zavodjenja ali i konflikta sa stranom koja se ne slaže s njima. Sentimente su takođe alati koji se koriste i u upravljanju dojmovima. Ljudi vole čuti istine koje su u skladu s njihovim već formiranim mišljenjem, a političari im nude ono što žele da čuju. Nema dijaloga, argumenata i kritičkog propitivanja sopstvene pozicije. Socijalno povjerenje opada, raste histerizacija društva (izraz Lobaczewskog) i nude se različitim uvjerenja o socijalnoj realnosti. Sve je to plodno tlo za nastanak populizma, patoloških figure, autoritarne režime i neodgovorno ponašanje prema sebi i drugima. Društvo je patologizirano i nesposobno da iznađe rješenja problema. Pored niza uzroka- posljedica današnjeg stanja, sigurno je da su tome znatno doprinijele loše politike i političari.

Zbog toga je Andrew M. Lobaczewski važan što je tu ideju definisao kroz ponerologiju – nauku o zlu, i na temelju psiholoških, psihijatarskih i empirijskih argumentacija dokazao da učešće aktera u politici sa ozbiljnim psiho-psihijatarskim insuficijencijama ne smiju biti u dodiru sa važnim institucijama moći jer ih definišu u skladu sa svojom strukturom.

TOM CLARK – KA JEDNOJ SOCIOLOGIJI ZLA

Dr. Tom Clark, profesor sociologije na Univerzitetu u Sheffieldu, svoje interese fokusira na formiranje sociologije zla. Koristeći nove izvore podataka kako bi istražio sociologiju zla (<https://search.sheffield.ac.uk/s/search.html?query=sociology+of+evil&collection=sheffield-uni-meta,2022>) Clark smatra da su ljudi su uvijek činili najokrutnija djela jedni protiv drugih, ali ono što je zlo značilo Zoroasteru bilo je sasvim drugačije od onoga što je značilo Augustinu, što je opet drugačije od onoga kako bismo ga sada mogli koristiti. Kao sociologa, zanima ga kako se primjene zla oblikuju i kakve bi posljedice mogle imati. Ističe da je “Cilj sociologije zla je ispitati specifične slučajeve zla i pokušati ih razumjeti kao proizvod društvenog i povijesnog konteksta iz kojeg proizlaze”, i nastavlja “Ovo nije pitanje zašto je netko nešto učinio. Međutim, potrebno je empirijski ispitati kako da zlo postoji, zašto ono postoji u tom obliku i s kojim posljedicama (University of Sheffield, Clark, 2022).”

Kao dio svog istraživanja, Clark je pregledao archive, koje su pohranjene u Britanskom Nacionalnom arhivu, koje sadrže informacije o ozloglašanim serijskim ubojicama kao što su Myra Hindley i Harold Shipman. Naglašava da je odrastao u kulturi zla kao što su filmovi i serijali.

⁵ U jednoj takvoj situaciji „igre“ sa demokratskim izborima poprimaju oblike izbora koji se stalno ponavljaju i zapravo ih dobijaju jedne te iste partije na vlasti bez obzira što su možda promijenjena lica. U starijoj literaturi ovakva društva se nazivaju partijskim društvima, što je jako blizu totalitarnim društvima.

Ukratko, zlo je bilo (a i danas je) dio televizijske scene.

Iz ovog zapažanja proizlaze dva važna zaključka:

- prvi sugerira da svako ostvarenje zla mora imati vezu s kulturom unutar koje se javlja, zlo se mora uskladiti sa interesima publike koja to percipira i na neki način odražava te interese;
- drugo, sposobnost prepoznavanja, održavanja i pregovaranja zla nužno uključuje vlast. Da bi zlo postojalo, trebaju ga imati ljudi koji imaju pristup sredstvima i mehanizmima potrebnim za njegovo stvaranje i mogućnost mobilizacije posebnih odgovore na to.

Clarkova knjiga nastaku "*The Sociology of Evil*" u nastanku, istražuje kako proces identificiranja, pregovaranja i upravljanja zlom nije uvijek tako jednostavan kao što bismo možda željeli da bude. Prema prvom poglavlju, koje mi je poslao mailom na uvid, najvažnija pitanja sociologije zla su pet međusobno povezanih pitanja:

- Kako se zlo saopštava?
- Na koji način se identificira, održava i pregovara?
- Što se u tom procesu demonizira i valorizira?
- Od koga?
- S kojom posljedicom (Clark, 2022, s. 12)?

IMPLIKACIJE

Zlo, konstruirano od psihopata, o kojem mi raspravljamo je sposobnost pojedinca da izazove ogromnu bol drugoj osobi, kada se uklopi u jednu širu institucionalnu strukturu vlasti. Nanošenje zla može biti materijalno, duhovno, simboličko i institucionalno.

Rješenje ovog problema Andrew M. Lobaczewski vidi u formiranju Vijeće staraca (Senat u smislu da imaju znanje i mudrost da prepoznaju problem) koji će svojim autoritetom potvrditi nepodobnost aktera koji imaju značajne karakterološke, socijalne, moralne, psiho-neurološke poremećaje i koji imaju ambiciju da vladaju društvom ili nekim njegovim segmentom. To znači obaveznu psihološku-psihijatarsko-neurološku ekspertizu. To bi npr. kod nas mogao biti Institut za psihosocijalnu dijagnostiku u javnim politikama. Potreba za javnom, kvalifikovanom, neprostrasnom i formalnom kontrolom osoba koje pretenduju da vladaju društvom je neophodna kako bi se donekle spriječile dalje krize našeg društva.

Imamo pravo na to jer BiH predugo trpi teror loših javnih politika i političara kao kreatora naše sudbine.

LITERATURA

- Carthur, R.J., (1971) Succes is Predictable, *Military Medicine*, 136, 539-545.
- Cutler, L.B., (ed in chief) (2008) Inventory (PPI) in: *Encyclopedia of Psychology and Law. Vol. 1&2*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Cutler, L.B., (ed in chief) (2008) *Encyclopedia of Psychology and Law. Vol. 1&2*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Ecco, U., (2007) *Istorija ružnoće*. Beograd: Plato.
- Erikson, T. (2020) *Okruženi psihopatama: kako da sprečite da vas drugi iskorišćavaju*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Ermakoff, I. (2008) *Ruling Oneself Out: A theory of Collective Abdications*. Durham: Duke University Press.
- Kadić, S. (2012) *Aporije biopolitike*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Lilienthal, O. S. & Widows, R.M. (2008) Psychopathic personality. In: Cutler, L.B., (ed in chief) *Encyclopedia of Psychology and Law*. Vol. 1&2. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lobaczewski M.A. (2005) *Political Ponerology: A Science on the Nature of Evil Adjusted for Political Purposes*. New York: Red Pill Press
- Murray, H.A. (1938) *Explorations in Personality*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Nelson, P.D. (1972) Personnel Performance Prediction. In R.W. Wenk, E. A. & Moos R.H. Social Climate in Prison: An Attempt to Conceptualize and Measure Environmental Factors in Total Institutions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 9, 134-148
- Salekin, R.T. & Grimes, D.R. (2008) Psychopathy, Treatment of, in Cutler, L.B., (ed in chief) *Encyclopedia of Psychology and Law*. Vol. 1&2. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Scott, J. (2006). *Sociology: The Key Concepts*. London, New York: Routledge.
- Skeem, L.J. & Kennealy, J. P. (2008) Psychopathy in: Cutler, L.B., (ed in chief) *Encyclopedia of Psychology and Law*. Vol. 1&2. Thousand Oaks: Sage Publications
- VandenBos, G. (ed. in chief), (2013) *American Psychological Association -APA Dictionary of Clinical Psychology* Washington DC: APA
- VandenBos, G. (ed. in chief), (2015) *American Psychological Association - APA Dictionary of Psychology*. Washington DC: 2015.
- Vito, F.G., Maahs. R.J. & Holmes M.R. (2007) *Criminology: Theory, Research, and Policy*. Sudbury: Jones and Bartlett.
- Weber, M. (1922) *Bürokratie, Wirtschaft und Gesellschaft* Tübingen: J.C.B. Mohr/ Paul Siebeck 1922), Dritter Teil, preveo M Đurić, u: Đurić, M. (1987). *Sociologija Maxa Webera* (Sociološka hrestomatija). Zagreb: Naprijed s. 650-678.

Izvori sa interneta:

- <https://search.sheffield.ac.uk/s/search.html?query=sociology+of+evil&collection=sheffield-uni-meta>
- Mail profesora Toma Clarka od 20.6.2022.g. attachment: Chapter One: Sociology and Evil

Podaci o autoru

Šabani Alisabri, redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. E-mail asabani@fkn.unsa.ba

RETRIBUTIVNI ODGOVORI TRANZICIJSKE PRAVDE U BOSNI I HERCEGOVINI

Pregledni naučni rad

Primljeno/Recieved: 3. 11. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 30. 11. 2022.

Mirza BULJUBAŠIĆ

Sažetak

Retributivni mehanizmi tranzicijske pravde nastoje omogućiti odgovore na zločine iz prošlosti, privedi odgovorne pravdi i na taj način omogućiti svojevrsnu satisfakciju žrtvi, te predstavljaju mogućnost za preveniranje eventualnih budućih zločina. Doima se da su retributivni mehanizmi imali najveći doseg u Bosni i Hercegovini. Brojni autori/ce zagovaraju da Bosna i Hercegovina predstavlja najbolji primjer retributivnih odgovora tranzicijske pravde u poređenju s drugim postkonfliktnim državama. U ovom radu ne postoji saglasnost za takav stav. Nasuprot, retributivni odgovori su imali brojne nedostatke kao što iznimno spori procesi i nedostaci jedinstvenog i strateškog pristupa u praksama. U ovom radu se vrši pregled retributivnih odgovora Bosne i Hercegovine na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid, što uključuje institucionalne, okvirne normativne elemente i relevantne politike suprotstavljanja krivičnim djelima koja su predmet ovog rada. Na osnovu pregleda literature i stanja u odgovorima, razvija se osnova za argumentaciju da su retributivni odgovori bili nužni, ali uglavnom neuspješni. Zaključuje se da retributivni odgovori nikada nisu mogli ostvariti preventivne efekte koje zagovara tranzicijska pravda jer restaurativni mehanizmi tranzicijske pravde ili nisu postojali (npr. lustracije) ili nisu bili skrojeni da ostvare adekvatan učinak (npr. reparacije, Komisije za istinu i pomirenje).

Ključne riječi

tranzicijska pravda, ratni zločin, suđenja, pravosuđe, mehanizam

1. UVOD

Rat u Bosni i Hercegovini imao je apokaliptične razmjere. Prema Međunarodnom centru za tranzicijsku pravdu (2009) 140.000 ljudi je ubijeno i gotovo četiri miliona je su raseljeno tokom oružanog sukoba u bivšoj Jugoslaviji od toga između 95.940 (Tokača 2012) i 104.732 (Zwierzchowski & Tabeau 2010) je ubijeno u Bosni i Hercegovini. Procjenjuje se da na hiljade osoba se još uvijek vode kao nestali (npr. Sarkin et al. 2014); na hiljade osoba je bilo nezakonito

zatvarano u logore i zatočeničke objekte, silovano i zlostavljano tokom oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini. Pravosudni odgovor je djelomice utvrdio razmjere zločina.

Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine uspostavljen je negativni mir (Galtung, 2009). Zaleđeni konflikt je trebao biti samo uvod za izgradnju mira i izgradnju države, a postojala je obaveza (*ius cogens*) odgovora na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid. Cilj je bio odgovoriti na viktimizacije velikih razmjera iz prošlosti i uspostaviti osnove za preveniranje potencijalnih zločina u budućnosti. U tom periodu, tranzicijska pravda¹ izgledala je kao adekvatno sistematsko rješenje za odgovore na zločine iz prošlosti i izgradnju potencijala za preveniranje potencijalnih budućih kriza.

Iz trenutnog iskustva, u kontekstu restorativnih mehanizama, može se argumentirati da lustracije² nikada nisu primijenjene, pa su politike i političari koji su bili politički angažirani tokom rata nastavili djelovati u političkim arenama. Reparacije žrtvama i njihovim porodicama su ostale na marginama. Satisfakcija žrtvama je uglavnom ostala na deklarativnom karakteru, osobito uvažavajući političke retorike u posljednjih trideset godina koje zanemaruju i u određenim slučajevima vrijeđaju žrtvu. Procesi provjera (tj. *vetting*)³ policijskih i pravosudnih tijela nisu mogli otkriti sve odgovorne za zločine. U godinama nakon izvršenih provjera vođeni su brojni krivični procesi protiv policijskih službenika. Pokušaji uspostavljanja komisije za istinu i pomirenje, odnosno komisije za otkrivanje činjenica, na nivou države ili u postjugoslavenskom prostoru, nisu bili uspješni. Iako određeni izvještaji o otkrivenim činjenicama postoje uglavnom nemaju efekta na kreiranje politika niti na transformativne učinke u postjugoslavenskim društvima. Vrijedi spomenuti da se i sudski utvrđene činjenice negiraju ili minimiziraju, kao naprimjer izvršeni genocid u Srebrenici. Memorijali žrtvama su sporadični, dok se sjećanja na vojsku i policiju, uključujući osuđene za genocid i udruženi zločinački poduhvat, simbolički nalaze u prostoru. Memorijali i memorijalizacije su ili kolonizirane od pobjednika rata, etničarskih politika, ili su dio ritualnih praksi ograničenih na vrijeme (pri)sjećanja. Simboli, u ratu nastalih međunarodno nepriznatih država, još uvijek markiraju teritoriju „zaleđenu mirovnim sporazumom“. Ratni zločinci se veličaju i desničarski ekstremizam predstavlja izazov i prijetnju (Buljubašić, 2022).

¹ Postoje brojne definicije tranzicijske pravde. Vjerovatno najuvreženija je ona koja tranzicijsku pravdu definiše kao odgovor na sistemska i rasprostranjena teška kršenja ljudskih prava koja zahtjevaju priznanje za žrtve i koja promovišu mogućnosti mira, pomirenja i demokracije (ICTJ, 2017). Prema Olsenu i sar. (2010) tranzicijska pravda je skup procesa osmišljenih s ciljem reagovanja na kršenja ljudskih prava, koja su nastala uslijed političkih nemira, državnih represalija ili oružanog konflikta (o definiranju tranzicijske pravde i genealogiji pogledati Buljubašić, 2021).

² Lustracija je proces regulisanja djelovanja bivših vlada i njenih službenika; ona definiše načine političkog i društvenog učešća u postkonfliktnim vladama. Konceptualno zasnovana je na Rimskom pravu *lustrum* ritualima koji su se provodili u cilju pročišćenja pojedinaca ili društva kroz uklanjanje „zagađenja“. Lustracija je dobila na značaju prilikom uklanjanja nacista sa vlasti poslije Drugog svjetskog rata i postkomunističke tranzicije u demokratski način upravljanja državom koji je uslijedio nakon raspada Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika.

³ Potrebno je razlikovati *vetting* od lustracije. *Vetting* je ispitivanje integriteta i kapaciteta određene osobe da bi se provjerila njegova/njena podobnost za obavljanje određene funkcije u javnoj instituciji. S druge strane, lustracija je provjera koja se ne zasniva na ocjenjivanju integriteta jedne osobe, već se ispituje njena povezanost sa određenom političkom grupacijom ili institucijom za koje se vjeruje da su prouzrokovali kršenja ljudskih prava.

Institucionalne, zakonske i ustavne reforme su izvršene, ali nisu samostalno mogle odgovoriti na nasljeđa rata i ratnih zločina.⁴

Na kraju, krivični procesi su započeti dok su zločini velikih razmjera izvršavani na tlu Bosne i Hercegovine, a njihov karakter je bio isključivo retributivni, što će biti izloženo u nastavku rada. Bez efektivnih restorativnih mehanizama tranzicijske pravde nije se moglo očekivati da će pravosudni odgovori na zločine imati društveno katarzičan učinak. U ovome radu će se uspostaviti osnova za potvrđivanje takve argumentacije. Biti će izvršen pregled korištenih retributivnih mehanizama tranzicijske pravde u smislu institucionalnih, odnosno pravosudnih odgovora, korištenih normi, te strateškog pristupa u retributivnim odgovorima tranzicijske pravde. Na kraju rada predstaviti će se kritički osvrt na retributivne odgovore, ali umjesto odgovora o učincima cilj je uspostaviti osnovu za buduće rasprave o tome da li i u kojoj mjeri je doseg tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini bio limitiran na intervencionizam bez sadržaja?

2. RETRIBUTIVNI MEHANIZMI TRANZICIJSKE PRAVDE U MEĐUNARODNOM KONTEKSTU

2.1. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

Jedan od uvjeta za sigurnost, pokušaje dostizanja pravde i pomirenja bilo je kažnjavanje odgovornih pojedinaca za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid te posljedično suočavanje sa činjenicama iz ratnih perioda. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je u državama bivše Jugoslavije rezolucijom broj 808. iz 22. februara 1993. godine i rezolucijom broj 827. iz 25. maja 1993. godine oformilo privremeni (*ad hoc*) Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. To je nadnacionalni organ oformljen za potrebe procesuiranja svih izvršitelja kršenja međunarodnog humanitarnog prava i običaja ratovanja sa prostora Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1. januara 1991. godine do 2001. godine. Strategija suda se vremenom mijenjala, pa su lica procesuirana u skladu s Pravilima o postupcima i dokazima (Ujedinjene nacije, 2002) i to samo najodgovornija lica za četiri kategorije krivičnih djela koje su definirane Statutom: kršenje Ženevskih konvencija iz 1949. godine, kršenje zakona i običaja ratovanja, genocid i zločine protiv čovječnosti (*Cf.* Kerr, 2004).

Rezolucijama Vijeća sigurnosti broj 1503. iz 2003. godine⁵ i 1534. iz 2004. godine⁶ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je usmjerio djelovanje na krivične procese protiv najodgovornijih osoba, a predmeti protiv srednjerangiranih i nižerangiranih pojedinaca

⁴ Mehanizmi tranzicijske pravde se mogu podijeliti u dvije grupe: (i) sudski ili retributivni mehanizmi tranzicijske pravde i (ii) nesudski ili restorativni mehanizmi tranzicijske pravde. Sudski mehanizmi u svom središtu imaju krivične ili građanske postupke pred sudovima, neovisno o kojem se stvarno nadležnom sudu radi; to mogu biti lokalni, nacionalni, hibridni i međunarodni sudovi. Nesudski mehanizmi imaju mnogo šire područje djelovanja i obuhvataju (i) komisije za istinu i pomirenje (ii) lustracijske procese (iii) amnestiju (iv) veting (v) reparacije žrtvama (vi) memorijalizacije (vii) reforme institucija, zakona i sigurnosnog sistema. Ovi procesi uključuju i (viii) demobilizaciju pripadnika vojske i policije (ix) razoružavanje vojnih i drugih jedinica i (xii) reintegraciju (o restorativnim mehanizmima pogledati Buljubašić, 2021; o restorativnoj pravdi Smajlagić, 2020)

⁵ Rezolucija Ujedinjenih nacija br. 1503. (2003) koju je prihvatilo Vijeće sigurnosti na svojoj 4817. sjednici, 28.8.2003. godine.

⁶ Rezolucija Ujedinjenih nacija br. 1534. (2004) koju je Savjet bezbjednosti usvojio na svojoj 4935. sjednici, 26. marta 2004. godine.

su trebali biti procesuirani pred nacionalnim sudovima (Kerr, 2004). Ovim su inicirani prvi koraci prema zatvaranju djelovanja Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Sud je zatvoren 31. decembra 2017. godine. Procesuirana je 161 osoba, a od toga 90 osuđenih, uključujući dva ponovljena postupka, 19 oslobođenih, 13 pojedinaca prosljeđenih nacionalnim pravosuđima i 37 obustavljenih postupaka (ICTY, 2022). Iako je izložen brojnim kritikama sud je ostavio nasljeđe za međunarodno krivično pravo i pravnu praksu, te neprocjenjivu arhivsku dokumentaciju (Peterson, 2006).

2.2. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove

Tokom 2010. godine Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija Rezolucijom 1966. osnovalo je Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove s ciljem preuzimanja određenih funkcija Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (Bonačić, 2014, pogledati Bonačić, 2012; Krapac, 2011). Ogranak za bivšu Jugoslaviju otvoren je u Haagu gdje je bio smješten i *ad hoc* sud čije funkcije je preuzeo. Konkretno funkcije mehanizma su suđenje u prvostepenim postupcima ili takozvano suđenje bjeguncima, preispitivanje prvostepenih presuda, ustupanje predmeta nacionalnim pravosuđima, zaštita svjedoka i žrtava, nadzor nad izvršenjem kazni, pomilovanjem i ublažavanjem kazni, pružanje pomoći nacionalnim pravosuđima, postupci zbog nepoštovanja suda i davanja lažnog iskaza, provođenje žalbenih postupaka, te čuvanje i vođenje arhiva. Statut Rezidualnog mehanizma je u ravni sa Statutom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Rezidualni mehanizam je, također, institucija privremenog karaktera (Pittman, 2011; McIntyre, 2011).⁷

Kao što je ranije navedeno brojne kritike se mogu uputiti odgovorima na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid u međunarodnom kontekstu. Naprimjer, suđenja su se dešavala daleko od Bosne i Hercegovine, strategija suda se mijenjala pa su procesuirani samo selektirani najodgovorniji pojedinci, neki pojedinci su čak neformalno amnestirani zbog saradnje s pravosuđem, a konačni rezultati suda nisu „širokih ruku“ prihvaćani, odnosno odbacivani su od strane politika etničkih grupa čiji pojedinci su procesuirani ili su osuđeni za najteže zločine poznate čovječanstvu. Mnoge druge brojne kritike se mogu iznijeti prema krivičnim procesima u međunarodnom kontekstu, ali se doima da svi argumenti manje vrijede kada se istakne da su ovakva suđenja bolje nego nikakva, jer Bosna i Hercegovina tokom i neposredno nakon rata nije bila kapacitirana za pravosudne odgovore.

3. RETRIBUTIVNI MEHANIZMI TRANZICIJSKE PRAVDE U NACIONALNOM KONTEKSTU

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju nema monopol nad svim predmetima ratnih zločina; oni se procesuiraju i u nacionalnim okvirima država bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ali i u drugim državama, u skladu sa načelima univerzalnosti (pogledati npr. Munivrana Vajda i Novoselec, 2017) i *aut dedere aut judicare*,⁸ naprimjer u Saveznoj Republici Njemačkoj, Kraljevini Danskoj i Republici Austriji. Pored Bosne i Hercegovine najviše predmeta

⁷ Ovaj rad se ne bavi odgovornosti država (ali pogledati Softić, 2020)

⁸ Načelo *aut dedere aut judicare* znači izručenje ili ekstradicija. Ukratko, država od koje se traži pravno utemeljeno i opravdano izručenje osumnjičenog/optuženog ima obavezu ili mu suditi ili ga izručiti (pogledati Softić, 2013).

pred nacionalnim pravosuđem procesuirano je pred Vijećem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, Republika Srbija.

Prema tome, Bosna i Hercegovina je nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir⁹ preuzela određenu jurisdikciju nad procesuiranjem ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Na početku, sudski procesi su bili iznimno spori i neobjektivni. Kako bi spriječili politizaciju i unaprijedili građanske slobode u Bosni i Hercegovini, 1996. godine uspostavljena je Jedinica za pravila puta kao ogranak Tužilaštva Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Funkcija Jedinice bila je da vrši kontrolu i nadzor nad istragama i optužnicama¹⁰ za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid u Bosni i Hercegovini.

U skladu sa Rezolucijom 1503. Ujedinjenih nacija, Ured Visokog predstavnika¹¹ naložio je osniivanje specijaliziranog vijeća za ratne zločine. Parlament Bosne i Hercegovine je 3. jula 2002. godine usvojio Zakon o Sudu Bosne i Hercegovine kako bi se adekvatno suočili sa najtežim krivičnim djelima i njihovim izvršiteljima.¹² Nižerangirani sudovi¹³ su do tada procesuirali predmete ratnih zločina, a od oktobra 2004. godine kada je osnovan specijalizirani hibridni sud¹⁴ na državnom nivou preuzete su određene obaveze.¹⁵ Posebni odjel za ratne zločine Bosne i Hercegovine započeo je sa radom 9. marta 2005. godine.

⁹ Dejtonski (mirovni) sporazum.

¹⁰ Uspostavljene su četiri kategorije optužnica i to: (i) predmeti A kategorije – stepen sumnje da je određena osoba izvršila krivično djelo se nalazi na tolikom nivou da optužnica može biti podignuta, (ii) predmeti B kategorije – stepen sumnje da je određena osoba izvršila krivično djelo nije dosegao takav nivo da bi se optužnica mogla podići, (iii) predmeti C kategorije – sumnja da je određena osoba izvršila krivično djelo nije na takvom nivou i potrebna je dodatna istraga, (iv) predmeti D kategorije – ne postoji osnova sumnje da je određena osoba izvršila krivično djelo.

¹¹ Ured visokog predstavnika je nadnacionalni organ oformljen Dejtonskim mirovnim sporazumom. Radi se o *ad hoc* instituciji koja nadgleda civilne aspekte održavanja mirovno sporazuma u Bosni i Hercegovini.

¹² Sud Bosne i Hercegovine je specijalizirani sud i ima tri odijeljenja: (i) Odjel I – Posebni odjel za ratne zločine, (ii) Odjel II – Posebni odjel za organizirani kriminal i korupciju i (iii) Odjel III – Upravni odjel.

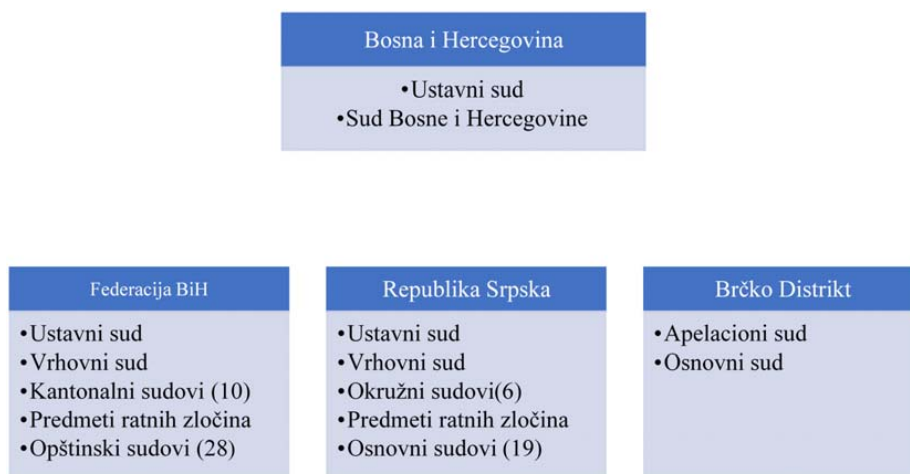
¹³ Bosna i Hercegovina je teritorijalno podijeljena na dva entiteta (Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku) i Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine. U Federaciji djeluje 10 prvostepeni sudova, dok u Republici Srpskoj djeluje 6 okružnih sudova u predmetima ratnih zločina. Drugostepeni organi su Vrhovni sudovi Federacije i Republike Srpske.

¹⁴ U početku djelovanja sudska vijeća za ratne zločine su bila sastavljena od dvojice međunarodnih i jednog domaćeg sudije. Tokom 2010. godine sastav vijeća je promijenjen i činila su ga dvojica domaćih sudija i jedan međunarodni, da bi nakon izvjesnog vremena sudske vijeće za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine bilo u potpunosti domicilno.

¹⁵ Sud Bosne i Hercegovine nije jedini organ u kojem se procesuiraju najteža krivična djela. Sve do početka formalno-pravnog funkcionisanja Suda Bosne i Hercegovine, brojni predmeti procesuirani su na nižim sudovima, koji idalje procesuiraju predmete ratnih zločina. Radi se o lokalnim sudovima i to šest prvostepeni okružni sudova u entitetu Republika Srpska, 10 prvostepeni kantonalni sudova u entitetu Federacija Bosna i Hercegovina i Osnovni sud Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, dok su drugostepeni sudovi Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, Vrhovni sud Republike Srpske i Apelacioni sud Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

	BiH	FBiH	RS	BD BiH
(Prvogostepeni)¹⁶		Općinski sudovi	Osnovni sudovi	
(Drugostepeni) Prvogostepeni	Sud Bosne i Hercegovine, Odjeljenje za ratne zločine	Kantonalni sudovi	Distriktni sudovi	Osnovni sud
Drugostepeni	Apelaciono odjeljenje Suda Bosne i Hercegovine, Odjeljenje za ratne zločine	Vrhovni sud	Vrhovni sud	Apelacioni sud

Prikaz 1. Sudski sistem Bosne i Hercegovine nakon reforme krivičnog pravosuđa

Prikaz 2. Sudski sistem Bosne i Hercegovine nakon 2005. godine¹⁷

Ratni zločini, zločini protiv čovječnosti i genocid regulisani su odredbama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine. Reformom krivičnog pravosuđa, odnosno Odlukom Visokom predstavniku 2003. godine donesen je Krivični zakon Bosne i Hercegovine u kojem je predviđen čitav niz krivičnih djela među kojima se nalaze i krivična djela ratnih zločina, zločina protiv čovječnost i genocida te

¹⁶ Nižerangirani predmeti mogu biti raspravljani pred općinskim ili osnovnim sudovima i apelacioni postupak u tom slučaju bi išao prema Kantonalnim ili Distriktnim sudovima. Ipak teži predmeti mogu biti raspravljani pred kantonalnim ili distriktnim sudovima, a apelacija u tom slučaju bi išla prema vrhovnim sudovima entiteta. Predmeti ratnih zločina se najčešće raspravlju pred kantonalnim ili okružnim sudovima.

¹⁷ Nakon što je Dom za ljudska prava prestao da funkcioniše 2003. godine, osnovana je komisija za ljudska prava unutar Ustavnog suda Bosne i Hercegovine kako bi okončala rad na preostalim predmetima, a imala je mandate od jedne godine. Novi predmeti kršenja ljudskih prava i ustavnih garancija su u nadležnosti Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

drugih povezanih krivičnih djela. Krivični zakon je usklađen sa svim međunarodnim standardima i Ustavom Bosne i Hercegovine. Inkriminacija je predviđena u glavi XVII pod nazivom *Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom*.¹⁸ Iz naziva glave Krivičnog zakona može se zaključiti da osnov za inkriminaciju se nalazi u međunarodnim konvencijama i njihovim kršenjem se krše i norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Imaju i zajedničke karakteristike koje opravdavaju njihovo grupisanje u navedenu glavu Krivičnog zakona, a to je (grupni) objekat zaštite - čovječnost i druge vrijednosti zaštićene međunarodnim pravom. To su opće ljudske temeljne vrijednosti – ljudska prava (pogledati Sadiković, 2002; Donnelly, 1999). Krivična djela se mogu izvršiti u vrijeme ratnog ili oružanog sukoba, ali izuzetak u *tempore criminis* smislu može biti genocid i zločini protiv čovječnosti. Status počinitelja je do određene mjere irelevantan, to mogu biti pojedinci ili organizovane grupe koje djeluju samostalno ili uz naređenje višeg autoriteta, naprimjer političke organizacije ili komandnog sastava vojske/policije. Ova krivična djela se najčešće vrše sa umišljajem.¹⁹ Za sva krivična djela u članu 180. predviđena je individualna krivična odgovornost. Pored toga, kazne kratkotrajnog²⁰ i dugotrajnog zatvora²¹ i mogućnost primjene mjera sigurnosti²² su također zajednička karakteristika krivičnih djela koja spadaju u navedenu glavu Krivičnog zakona.

Vrijedi dodati da su sva krivična djela nezastariva prema Konvenciji o nezastarivosti ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti iz 1968. godine. Konkretnije, odredbe Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine predviđaju da krivično procesuiranje i izvršenje krivične sankcije ne mogu zastariti za navedena krivična djela. Također, prema članu 3. Zakona o pomilovanju Bosne i Hercegovine isključena je svaka mogućnost pomilovanja za ova krivična djela. Ipak, postoje razlike između krivičnih djela koje se ogledaju u radnji izvršenja, posljedici, subjektivnim i objektivnim elementima krivičnih djela (Tomić, 2008).

¹⁸ Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji je preuzet Uredbom sa zakonskom snagom kao republički zakon Bosne i Hercegovine, u glavi XVI *Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava* propisuje niz krivičnih djela: ratni zločini protiv civilnog stanovništva, ratni zločini protiv ranjenika i bolesnika, ratni zločini protiv ratnih zarobljenika, organizovanje grupe i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina, protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja, protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu, upotreba nedozvoljenih sredstava borbe, povreda parlamentara, surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima ili ratnim zarobljenicima, neopravdana odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika, uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika, podsticanje na agresivni rat i zloupotreba međunarodnih znakova. Ova djela još uvijek imaju praktične implikacije kao što je naprimjer upotreba načela *lex mitius* prema kojem se sankcija može izreći na osnovu Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Potrebno je istaći da Krivični zakon Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine nije imao inkriminisana ova i slična krivična djela (Sokolović & Krajina, 1981).

¹⁹ Počinitelj mora biti svjestan da činjenjem neke od radnji izvršenja krši međunarodne standarde, te da su te radnje usmjerene protiv objekta zaštite.

²⁰ Kratkotrajna kazna zatvora se izriče u rasponu od 30 dana do 20 godina, na pune godine i mjesece, a do šest mjeseci na pune dane.

²¹ Kazna dugotrajnog zatvora se izriče u rasponu od 21 do 45 godina, i to isključivo na pune godine.

²² Sigurnosnim mjerama se otklanjaju stanja ili uslovi koji mogu utjecati na počinitelja da ubuduće ne čini krivična djela. Postoji pet mjera sigurnosti za punoljetne počinitelje: (i) obavezno psihijatrijsko liječenje (na slobodi), (ii) obavezno liječenje od ovisnosti, (iii) zabrana vršenje poziva, djelatnosti ili dužnosti, (iv) zabrana upravljanja prijevoznim sredstvom, (v) oduzimanje predmeta.

U kontekstu krivičnopravne sankcije primjenjuje se i opšte krivičnopravno načelo *lex mitius*,²³ odnosno može doći do primjene Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. *Tempore criminis* ovih krivičnih djela se odnosi na primjenu Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, čega se najčešće i pridržavaju sudovi Bosne i Hercegovine. Brojni međunarodni dokumenti²⁴ naglašavaju neophodnost retroaktivne primjene zakona u slučaju da kasniji zakoni propisuju isto krivično djelo, kao i krivični zakon koji je bio na snazi u vrijeme izvršenja krivičnog djela, a koji je blaži zakon u smislu kazne od kasnije izmijenjenih krivičnih zakona.²⁵

Nakon reforme pravosudnog sistema 2003. godine usvojeni su novi procesni zakoni iz oblasti krivičnog prava koji su značajno izmijenili i regulisali krivični postupak. Zakoni su raslojeni na četiri nivoa: državnom, entitetskim i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Protokom vremena Zakoni su izmijenjeni i dopunjeni. Navedeni zakoni imaju široko područje praktične primjene, ali ne postoje specifične odredbe niti posebni zakoni koji tretiraju procesna pitanja ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida.²⁶ Izuzetak predstavlja član 27a. Zakona o krivičnom

²³ *Lex mitius* predstavlja načelo krivičnog prava koje podrazumjeva retroaktivnu primjenu zakona koji je blaži za izvršitelja.

²⁴ Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine propisuje u članu 8. da "Niko ne može biti kažnjen, osim na osnovu zakona donijetog i proglašenog prije delikta i zakonito primjenjenog". Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine propisuje u članu 11. "Niko se ne smije osuditi za djela ili propuštanja koja nisu predstavljala krivično djelo po unutrašnjem ili međunarodnom pravu u vrijeme kada su izvršena". Isto tako ne smije se izricati teža kazna od one koja se mogla primijeniti u vrijeme kada je krivično djelo izvršeno. Povelja o osnovnim pravima u Evropskoj uniji iz 2000. godine u članu 49. stav 1. navodi "Niko se ne smije smatrati krivim za krivično djelo zbog činjenja ili nečinjenja koje, u vrijeme kada je učinjeno, po nacionalnom ili međunarodnom pravu nije predstavljalo krivično djelo". Ne smije se primijeniti teža kazna od one koja je bila predviđena u vrijeme kada je krivično djelo učinjeno. Ukoliko, nakon izvršenja krivičnog djela, zakon za njega predviđi manju kaznu, primjenice se ta kazna. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine propisuje u članu 15. "Niko se ne smije osuditi za činjenje ili nečinjenje koje nije ni po domaćem ni po međunarodnom pravu bilo krivično djelo u doba izvršenja". Isto tako se ne može odrediti teža kazna od one koja je bila primjenjiva u vrijeme kada je krivično djelo izvršeno. Ako poslije izvršenja djela zakon odredi blažu kaznu, izvršilac će se koristiti tom blagodati. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda u članu 22. *Nullum crimen sine lege* navodi "Lice neće biti krivično odgovorno na osnovu ovog statuta osim ako ponašanje o kojem je riječ ne predstavlja, u vrijeme kad je preduzeto, zločin koji je u nadležnosti Suda". U članu 24. stav 2. propisuje "[U] slučaju promjene zakona primjenjivog na određeni slučaj koji nastupi prije donošenja pravosnažne presude", primjenice se zakon koji je povoljniji za lice protiv koga se vodi istraga, koje se krivično goni ili koje je osuđeno.

²⁵ Prema Krivičnom zakonu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije za ratne zločine propisana je kazna zatvora od 5 do 15 godina, odnosno 20 godina ili smrtna kazna. Obzirom da se smrtna kazna prema Evropskoj konvenciji ne primjenjuje u Bosni i Hercegovini gornja granica krivične sankcije je 15, odnosno 20 godine. Kako smo istakli, Sud Bosne i Hercegovine primjenjuje krivični zakon sa državnog nivoa, argumentujući da je pravedno i legitimno donositi presude na osnovu navedenog zakona, prema kojem su zapriječene kazne u rasponu od 10 do 45 godina. Ipak, predmeti sa Evropskog suda za ljudska prava (*Maktouf i Damjanović v. Bosna i Hercegovina No. 2312/08 34179/08*) su ukazali na potrebu pravne primjene načela *lex mitius*.

²⁶ Među najznačajnijim izmjenama krivičnog procesnog zakona, u kontekstu toka krivičnog postupka su: (i) ukidanje instituta istražnog sudije čime je nadležnost za vođenje istrage stavljena na teret tužioca i

postupku u odredbi prenošenja predmeta na sudove i tužilaštva na čijem području je izvršeno ili pokušano krivično djelo (mjesna nadležnost).²⁷ Dodatno, Sud Bosne i Hercegovine u skladu sa članom 449. Zakona o krivičnom postupku može prenijeti predmete koji nemaju oznaku „osjetljivih“ predmeta na kantonalne i okružne entitetske sudove, ali i entitetska tužilaštva mogu pokretati istragu i podići optužnicu na entitetskim sudovima, odnosno proslijediti je na državni sud. Postoje, također, posebna pravila u članu 264. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, koja regulišu ispitivanje oštećenog svjedoka o seksualnom životu prije izvršenja krivičnog djela. Bilo kakvi dokazi o ranijem seksualnom iskustvu, ponašanju ili orijentaciji oštećenog neće biti prihvatljivi. Kada govorimo o ratnim zločinima, zločinima protiv čovječnosti i genocidu pristanak žrtve ne može biti upotrijebljen u kontekstu odbrane optuženog (OSCE, 2013). Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je prepoznao Sud Bosne i Hercegovine kao jedini legitiman sudački organ za povjeru procesuiranja najtežih krivičnih djela poznatih čovječanstvu. Ranije navedena Strategija za okončanje rada međunarodnog sud predviđala je prenos predmeta na nacionalne sudove, a to su: (i) predmeti koje Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju ustupa domaćem pravosuđu u skladu s Pravilom 11*bis* Pravila o postupku i dokazima,²⁸ (ii) predmeti u kojima je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju potvrdio optužnicu, ali nije započeo suđenje, jer je sudsko vijeće donijelo pravosnažnu odluku da se predmet ustupi

policije, (ii) uvođenje institucije sudije za prethodni postupak čija uloga je da odlučuje o upotrebi mjera procesne prinude ili pritvora i ograničavanju temeljnih ljudskih prava kao što je sloboda osumnjičenih tokom istrage, uvođenje brojnih mjera s ciljem podsticanja efikasnosti u postupku, (iii) na glavnom pretresu tužilac i branilac imaju aktivnu ulogu u kontekstu argumenata, izvođenja dokaza, unakrsnom i direktnom ispitivanju svjedoka i aktivnom ulaganju prigovora, (iv) indirektno uvođenje načela konsenzusa među kojima je najznačajniji institut sporazuma o priznanju krivnje između tužioca i osumnjičenog, a koji u smislu ratnih zločina može biti koristan prilikom prikupljanja posrednih dokaza, zatim uvođenje mjera zaštite svjedoka koji je od iznimnog značaja za predmete ratnih zločina na sudovima Bosne i Hercegovine (Sijerčić Čolić, 2008).

²⁷ U slučaju da se postupak vodi za krivična djela: (i) genocida, (ii) zločina protiv čovječnosti, (iii) ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, (iv) ratnog zločina protiv ranjenika i bolesnika, (v) ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika, (vi) organizovanje grupe ljudi i podstrekavanje na učinjenje krivičnog djela genocida, (vi) zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina, protupravnog ubijanja i ranjavanja neprijatelja, (vii) protupravnog oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu, (viii) povrede zakona i običaja ratovanja, (ix) individualne krivične odgovornosti, (x) povrede parlamentara, (xi) neopravdano odgađanje povratka ratnih zarobljenika i (xii) uništavanje kulturnih, historijskih i religijskih spomenika, sud može prenijeti predmet drugom mjesno nadležnom sudu, ali najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa. Tokom istrage prijedlog može uraditi samo tužilac, a u postupku optuživanja stranke ili branilac. Odluku donosi sudsko vijeće sastavljeno od trojice sudija. Prilikom donošenja odluke o prenosu predmeta sud mora uzeti u obzir težinu krivičnog djela, kao i specifične karakteristike počinitelja, te bilo koje druge okolnosti koje se odnose na predmet i njegovu složenost (npr. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine FBiH, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10 i 08/13).

²⁸ Pravilo 11*bis*, u stavu A predviđa: “[n]akon što je optužnica potvrđena, a prije početka suđenja, bez obzira na to da li je optuženi pod nadzorom Međunarodnog suda, predsjednik može imenovati vijeće sastavljeno od troje stalnih sudija izabranih iz sastava pretresnih vijeća koje će biti jedina i isključiva instanca za utvrđivanje da li predmet treba proslijediti vlastima države: na čijoj teritoriji je krivično djelo počinjeno ili u kojoj je optuženi uhapšen ili koja je nadležna za takav predmet, te je voljna i adekvatno pripremljena da ga preuzme” (Pravila o postupku i dokazima, 2002, 8).

domaćem pravosuđu na dalje postupanje, (iii) predmeti koje je pregledala Jedinica za pravila puta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, (iv) predmeti u kojima su domaće institucije iz Bosne i Hercegovine sprovele istragu, a zatim ih proslijedile jedinici za Pravila puta da bi dobili njihovo mišljenje, kako bi utvrdili da li su prikupili dovoljno dokaza koji ukazuju da postoje osnovi sumnje da bi osoba mogla biti stavljena u pritvor, (v) predmeti iz Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u kojima je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju sproveo istragu, ali nije podigao optužnicu, i (vi) svi predmeti koji su započeti nakon isteka mandata Jedinice pravila puta u oktobru 2004. godine (Pravila o postupku i dokazima, 2002).²⁹

Imajući navedeno u vidu, Bosna i Hercegovina je usvojila Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenje dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Sudovi i tužilaštva u Bosni i Hercegovini mogu koristiti dokaze koji su izvedeni pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju ili one koji su prikupljeni od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Navedenim zakonom se reguliše ustupanje kompletnih predmeta, korištenje i prihvatljivost dokaza prikupljenih od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju pred sudovima Bosne i Hercegovine.

Azra Miletić (2008) navodi da Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenje dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini određuje posebna pravila u korištenju određene vrste dokaza u krivičnom postupku, pa se može posmatrati kao *lex specialis* u odnosu na Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koji sadrži opća pravila o dokazima i dokazivanju. Iz odredaba Zakona zaključuje se da ukoliko Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju ustupa predmet u kojem je optužnica potvrđena prema Pravilu 11bis³⁰ Pravidnika o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju krivično, gonjenje, u skladu sa tačkama optužnice i činjenicama navedenim u njoj, preuzima Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, odnosno odjel Tužilaštva za ratne zločine. U slučaju izmjene optužnice koja je prosljeđena od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Tužilaštvo navedenu mora dostaviti Sudu Bosne i Hercegovine na potvrđivanje, a ukoliko se prosljeđuje predmet u kojem nije potvrđena optužnica Sud Bosne i Hercegovine krivično gonjenje poduzima u skladu sa odredbama Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.

²⁹ Zakoni, na osnovu kojih se utemeljilo Odjeljenje za ratne zločine i prenos predmeta sa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju na nacionalne sudove su: Zakon o izmjenama i dopunama zakona o Sudu Bosne i Hercegovine, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, Zakon o prenosu predmeta sa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju na Tužilaštvo Bosne i Hercegovine i korištenju dokaza koje je prikupio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u postupcima na sudovima u Bosni i Hercegovini, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti ugroženih svjedoka i svjedoka pod prijetnjom i Zakonu o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

³⁰ Ovim pravilom regulisana je procedura prosljeđivanja predmeta iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u nadležnost sudova zemlje na čijoj teritoriji je počinjeno krivično djelo, zemlje u kojoj je uhapšen, ili u zemlju države koja je pravno nadležna za takav predmet uz postojanje volje i adekvatne pripreme za preuzimanje istog (UN, 2012).

Navedenim zakonom regulisano je preuzimanje i korištenje dokaza prikupljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u predmetima koji se vode pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Trenutno su svi predmeti prosljeđeni Tužilaštvu Bosne i Hercegovine (Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, 2008). Dokazi prikupljeni u skladu sa Statutom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Pravilnikom o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju se mogu koristiti na sudovima Bosne i Hercegovine. Zakon je specificirao dokaze koji se mogu koristiti, a to su oni koji se pojavljuju u formi iskaza svjedoka pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, iskaza vještaka pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, iskazi dati službenicima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, te dokumentacija i forenzički dokazi koje je prikupio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (UN, 2012).

Miletić (2008) dalje argumentuje da korištenje dokaza nije u suprotnosti sa Europskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, a što potvrđuje i Europski sud za ljudska prava zaključio u predmetu *Pelissier i Sassi v. Francuska* (Aplikacija No. 25444/94). Prvi predmet koji je praktično proveden u skladu sa Pravilom 11*bis* i Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenje dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini je transfer Radovana Stankovića. Nakon Stankovića ustupljeni predmeti su brojni predmeti među kojima se nalaze: Gojko Janković, Paško Ljubičić, Željko Mejakić, Dušan Fuštar, Momčilo Gruban, Mirko Norac, Mitar Rašević, Radovan Stanković, Savo Todović, Duško Knežević i Milorad Trbić (ICTY, 2022; OSCE, 2010, 7).

Reformom pravosudnog sistema u Bosni i Hercegovini donesen je Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, u skladu sa preporukama Vijeća Europe. Ovim zakonom propisuju se mjere psihološke podrške svjedoku i zaštite identiteta i privatnosti putem mjera kao što su svjedočenja video linkom, distorzija glasa i druge mjere. Zakonom se štite svjedoci koji su ugroženi prijetnjom i svjedoci koji su ugroženi. Svjedok pod prijetnjom je onaj čija je sigurnost na bilo koji način ugrožena ili sigurnost njegove porodice, ali pod uslovom da mu se sigurnost ugrožava zbog njegovog učešća u postupku, čak je dovoljno da postoji dovoljno osnova za bojazan da bi sigurnost svjedoka bila ugrožena zbog svjedočenja. Ugroženi svjedok mora biti fizički ili psihički izložen određenoj traumatskoj situaciji tokom izvršenja krivičnog djela ili da ima ozbiljne psihičke poremećaje ili u krajnjem slučaju to može biti maloljetnik (Sijerčić-Čolić, 2008). Generalno zakon štiti svjedoke kroz dvije vrste mjera: (i) proceduralne i (ii) dodatne mjere zaštite.

Kako konstatuje Budimlić (2004, 289-293) primarni zadatak agencija za provedbu zakona je da se „osigura najviši stepen zaštite svih prava i interesa svjedoka pred sudovima u Bosni i Hercegovini“. S tim u vezi, 2004. godine usvojen je i Zakon o programu zaštite svjedoka. Posljedično, Sud Bosne i Hercegovine je izgradio kapacitete za psihološku podršku u Odjelu za podršku žrtvama i svjedocima. Kada se radi o fizičkoj zaštiti Sud Bosne i Hercegovine koristi kapacitete Agencije za istrage i zaštitu.³¹

Jasenka Ferizović (2010) je u analizi 48 predmeta procesuiranih pred Sudom Bosne i Hercegovine zaključila da su mjere zaštite svjedoka korištene u 70% slučajeva. Najčešću primjenu imale su mjere zaštite ličnih podataka dodjelom pseudonima koje su određene za 306 svjedoka u 28

³¹ Propisuje fizičku zaštitu, sigurne kuće, relokaciju, promjenu identiteta, itd.

predmeta, zatim zaštita identiteta svjedočenjem iza paravana za 28 svjedoka u četiri predmeta, svjedočenje putem uređaja za prenos slike i zvuka određena za 48 svjedoka u deset predmeta od čega je 46 svjedoka koristilo uređaje za distorziju glasa i lika. Zanimljiv podatak je i isključenje javnosti u 29 predmeta u vremenu provođenja studije, a zabrana distribuiranja ličnih podataka i fotografija svjedoka u medijima određena je u dva predmeta, dok je u jednom predmetu određeno udaljenje optuženog iz sudnice i nije bilo saslušanja svjedoka. Istraživanje nije obuhvatilo nižerangirane sudove.³²

Praksa sudova Bosne i Hercegovine u kontekstu primjene važećih zakona u procesuiranju predmeta ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida je horizontalno i vertikalno neujednačena, a moguće da jedan od razloga za to jeste korištenje četiri procesna zakona (dva entiteta, Brčko Distrikta i državnih), različito tumačenje običajnog međunarodnog prava i protok vremena od izvršenja krivičnog djela do procesuiranja, ali i oskudno korištenje prethodne nacionalne i međunarodne pravosudne prakse (pogledati Buljubašić i Hola, 2019). Kako to potvrđuje Bubalo (2003) na teritoriji Bosne i Hercegovine u primjeni se nalazi više krivičnih zakona koji na različite načine regulišu pa dolazi do neusklađenosti ne samo normi, već cjelokupnog rada pravosuđa (Bubalo, 2003, 51-68).

4. POLITIKE RETRIBUTIVNIH MEHANIZAMA TRANZICIJSKE PRAVDE U BOSNI I HERCEGOVINI

Iako „skicirana“, Strategija za tranzicijsku pravdu nikada nije imala praktični efekat. Bila je predimenzionirana i implementaciono iznimno loše zamišljena (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2011). S druge strane, kako bi se unaprijedio rad na predmetima ratnih zločina u decembru 2008. godine usvojena je Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina. Cilj strategije bio je definisati najsloženije i najprioritetnije predmete, te ubrzati djelovanje sudova kako bi najteži predmeti bili završeni u roku od sedam godina, dok bi ostali, oni s manjim prioritetom trebali biti okončani u roku od 15 godina. Konkretizacija strategije ogledala se u nekoliko (pret)postavki (Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, 2008): (i) predviđala je stvaranje centralizirane evidencije o predmetima ratnih zločina, zbog lakšeg menadžmenta na predmetima i distribuciji predmeta na sudovima u Bosni i Hercegovini, (ii) nastojala je da reguliše neujednačenost sudske prakse kroz usmjeravanje na praksu Suda Bosne i Hercegovine i predviđala je zajedničke sjednice drugostepenih sudova u Bosni i Hercegovini, (iii) predlagala je regionalnu saradnju, kroz ustupanje predmeta osobito kod lica koja imaju dvojno državljanstvo, formiranje regionalne baze podataka, harmonizaciju entitetskih propisa sa državnim i slično, (iv) postavljala je obligacije Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine i nadležnim ministarstvima, te je (v) predlagala konsolidaciju i partnerstvo sa nevladinim organizacijama, osobito po pitanju psihološke pomoći i rada sa svjedocima. Strategija za ratne zločine je bila optimistična, ali nije ostvarila predviđene ciljeve. Tokom 2015. godine je konstatovano da je tek jedna trećina predmeta riješena, a selekcija predmeta po složenosti i važnosti je ostala upitna (Taušan, 2015).

Krajem 2016. godine Izvještaj o procesuiranju ratnih zločina na državnom nivou Organizacije za sigurnost i saradnju u Europi Misiju u Bosni i Hercegovini je predstavio sva područja koja

³² Generalno, nižerangirani sudovi se razlikuju od državnog suda. Oni nemaju slične odjele kao Sud Bosne i Hercegovine, a nepoznanica je u kojoj mjeri (zaštićeni) svjedoci uživaju određenu zaštitu i kakav je efekat svjedočenja na ishod postupka?

onemogućavaju ili otežavaju izvršenje ključnih područja Državne strategije za ratne zločine, te brojne izazove s kojim se suočavaju pravosudni organi u procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini. Korištenjem intervjua, analizom sudske dokumentacije i izvještaja Misije Organizacije za sigurnost i saradnju u Bosni i Hercegovini (OSCE u BiH) šest najrelevantnijih područja je izdvojeno, koji zahtjevaju konkretno djelovanje (Korner, 2016, 14).

Prvo, upravljanje i djelovanje Tužilaštva BiH se ispostavilo iznimno lošim. Nedostaci koji se odnose na ovu oblast su: (i) nedostatak strateškog planiranja, (ii) nedovoljan broj tužilaca i stručnih saradnika - pravnika, prevodilaca i administrativnog osoblja, (iii) loše obučeni istražitelji, (iv) loše napisane optužnice, posebno u odnosu na pravne kvalifikacije zločina (Korner, 2016, 14).

Drugo, priroda optužnica. Nedostaci se odnose na: (i) rang počinitelja protiv kojih se vodi postupak pred Sudom BiH (tj. tužilaštvo je uzimalo manje složene predmete, kako bi ispunili kvotu, odnosno zadovoljili stanje statistički mjenjenog uspjeha), (ii) fragmentiranost predmeta/optuženih (tj. podizanje više optužnica koje se odnose na jedan događaj ili protiv jednog lica), (iii) nedosljednost u pravnoj kvalifikaciji djela (tj. zločini protiv čovječnosti su kvalifikovani kao ratni zločini bez objašnjenja i utemeljenja) i pravnim pitanjima u vezi s komandnom odgovornošću (tj. novoimenovani tužioc ne poznaju koncepte komandne odgovornosti i udruženog zločinačkog poduhvata), (iv) broj optužnica vraćenih na doradu (tj. višestruko vraćanje jedne optužnice na doradu) (Korner, 2016, 22).

Treće, preostali neriješeni predmeti, uključujući i ustupanje predmeta. Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je u julu 2013. godine imalo ukupno 682 neriješena predmeta sa poznatim izvršiteljima. U junu 2015. godine broj je povećan na 725 neriješenih predmeta protiv poznatih osumnjičenih lica, dok je 375 predmeta bilo u fazi istrage, a 350 u fazi prijave krivičnog djela od ukupno 5205 osumnjičenih. Početak 2016. godine započeo je sa 672 neriješenih predmeta što u analizi trenda predstavlja 1,5% smanjenje predmeta u odnosu na 2013. godinu (Korner, 2016, 33). Ovi podaci ukazuju na zabrinjavajući spori rast trenda okončanih predmeta protiv poznatih osumnjičenih lica.

Četvrto, zaštita svjedoka i zločini seksualnog nasilja. Korner (2016, 35) navodi da su „[p]roblemi u oblasti zaštite svjedoka toliko razgranati i složeni” zbog čega je veoma teško pružiti kratku analizu efektivnosti svjedočenja i zaštite svjedoka u krivičnim stvarima u kontekstu ratnih zločina. To uključuje nedostatke programa zaštite na kantonalnim sudovima u Federaciji i okružnim u Republici Srpskoj i nezaštićenost identiteta svjedoka.

Peto, sistem evaluacije Visokog sudskog i Tužilačkog vijeća (tj. norma). Visoko sudsko i Tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine odredilo je godišnju normu od pet predmeta, koje je prema izjavama Tužitelja nemoguće ispuniti kvalitetno u roku od jedne godinu, osobito ukoliko se radi o složenim predmetima. Sistem evaluacija treba promjene (pogledati Korner, 2016, 37-39).

I šesto, primjena Zakona o krivičnom postupku je površna i nedosljedna. Naime, optužnice se vraćaju na doradu zbog nedostataka u optužnici, a dodatni problem su potrebe za detaljnim objašnjenjima koji se odnose na dokazne materijale (Korner, 2016). Očigledno je potrebna specijalizacija i kontinuitet rada praktikanata na predmetima ratnih zločina.

Izvještaj prikazuje objektivno stanje rada na predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini. Predlaže i učestalije korištenje već utvrđenih činjenica iz drugih postupaka, posebno postupaka vođenih pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, frekventnije primjene ovlasti koje sudije imaju u sferi upravljanja predmetima, redovnije i intenzivnije obuke za tužioce i

branitelje u oblasti zagovaranja, promjene ukorijenjene prakse naprimjer da rad počinje u 8.00 sati ujutro i završava se u 4.00 sata poslijepodne. Efikasan sistem krivičnog pravosuđa nameće potrebu obavljanja radnih zadataka i izvan službenog radnog vremena (Korner, 2016, 43). Korner je napravila sadržajne preporuke kojima bi se unaprijedio rad svih procesnih subjekata koji učestvuju na predmetima ratnih zločina (pogledati Korner, 2016, 72-79).

Iako se Strategija pokazala neuspješnom, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, na prijedlog Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine, je 2017. godine donijelo Odluku o formiranju Radne grupe za izradu izmjena i dopuna Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina (Pogledati Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Odluka o formiranju Radne grupe za izradu izmjena i dopuna Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 44/17.). Visoko sudsko i tužilačko vijeće je odobrilo djelovanje Radne grupe 2017. godine, a krajem iste godine pravosudne institucije u Bosni i Hercegovini procesuirale su 473 predmeta ratnih zločina.

Naredne godine (2018.) dovršen je nacrt Revidirane strategije za ratne zločine u Bosni i Hercegovini. Nastojala je otkloniti nedostatke Strategije za ratne zločine iz 2008. godine, te uspostaviti nove smjernice/obaveze i to da je: (i) prioritet procesuiranja najodgovornijih počinitelja pred Sudom Bosne i Hercegovine, (ii) adekvatno kategoriziranje predmeta na složene i manje složene, te odlučivanje nadležnosti sudova po složenosti predmeta, (iii) osiguranje efikasnog raspoređivanja predmeta na niže sudove, (iv) nakon premještanja manje složenih predmeta na enitetske sudove i sud distrikta, potrebno je osnažiti ljudske resurse za rad na predmetima ratnih zločina, (v) poboljšanje regionalne saradnje kroz ustupanje predmeta i izručenja osoba s dvojnim državljanstvom, (vi) ažuriranje kompletne evidencije o svim istražnim, otvorenim i neriješenim predmetima koji se nalaze pred Sudom i Tužilaštvom Bosne i Hercegovine i (vii) unaprijeđenje pozitivnopravnih propisa kako bi žrtve/svjedoci mogle ostvarivati prava na oštetu i druga prava. U tom periodu postojalo je više od 5.300 osumnjičenih osoba za ratne zločine. Neusvajanjem strategije sistemsko pristupanje predmetima ratnih zločina je uskraćeno (Rovčanin, 2018).

Veoma važno, subjekti iz pravosuđa izrazili su zabrinutost za saradnju susjednih država u predmetima ratnih zločina. Ne postoji čvrsta razmjena dokaza i ekstradicije optuženih u državama bivše Jugoslavije. Postoje dva ključna problema za sudije i tužioce. Prvi je nedostatak kvalitetnog osoblja i ekspertize u predmetima ratnih zločina. Drugi je manjakovost u pristupima materijalnim dokazima i svjedocima zbog ograničenja u vremenu (i.e. tužiocu ovisi o broju podignutih optužnica zbog kvota/obaveza) i protoku vremena uslijed čega svjedoci umiru ili postaju nepouzdana zbog pogoršanja ili iskrivljenja sjećanja/memoriije (Balkan Investigative Reporting Network, 2019). Imajući navedeno u vidu, rok koji je teoretiziran na 2023. godinu je doveden u pitanje.

No, Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine je krajem 2018. godine usvojilo Revidiranu strategiju za rad na predmetima ratnih zločina. Razlozi za donošenje nove strategije su problemi u praksi, izostanak očekivanih rezultata, izmjenjene okolnosti u smislu procesuiranja predmeta ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Navodi se da je do kraja 2017. ostalo neriješeno postupanje protiv 5390 poznatih lica, 780 protiv nepoznatih lica, te 2379 predmeta u kojima nije izvjesno da li postoji krivično djelo. Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini uspostavila je ciljeve: (i) prioritet procesuiranja najsloženijih predmeta i najodgovornijih osoba za ratne zločine, te ažuriranje evidencija o svim predmetima (ii) adekvatno kategoriziranje

predmeta na složene i manje složene, te odlučivanje nadležnosti sudova po složenosti predmeta, (iii) rokove za procesuiranja, (iv) mehanizme i efikasno prenošenje predmeta na entitetski nivo i nivo Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, (v) ujednačavanje sudske prakse, (vi) procjene ljudskih i materijalnih kapaciteta, te njihovo osnaživanje, osobito pravosuđa i policije (vii) poboljšanje regionalne saradnje, (viii) održavanje i unaprijeđenje zaštite, podrške i tretmana žrtvama u krivičnim procesima, te (ix) pojačan nadzor nad provođenjem izmijenjene i dopunjene Strategije kroz rad Nadzornog tijela (Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, 2018).

Strategija obećava uspostavljanje centralizirane evidencije kako bi se imao uvid u vjerodostojnije, preglednije i potpunije podatke i olakšao eventualni prenos predmeta. Predmeti su podijeljeni u dvije kategorije: složeni predmeti i manje složeni predmeti. Složeni predmeti procesuiraju se pred državnim pravosuđem, a manje složeni pred državnim i pravosuđem entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Zbog efikasnije raspodjele i procesuiranja predmeta zamišljen je nadzor nad situacijama tužilaštva na nižim nivoima podnose zahtjev Sudu Bosne i Hercegovine prijedloge za ponavljanje ocjene složenosti i ponovno preuzimanje ranije prenesenih predmeta. Nadzorno tijelo se po pravilu stalno informira o postupcima. Kako bi se omogućilo prohodnije upravljanje uspostavljeni su kriterijumi za ocjenu složenosti predmeta. Naglašene su brojne pozitivne inicijative kao što su osnaživanje kapaciteta, poboljšavanje regionalne saradnje, podrške i zaštite svjedoka i žrtava. Naglašeno je i da Nadzorno tijelo formirano od Vijeća ministara Bosne i Hercegovine ima za cilj praćenje efikasnosti i kvaliteta provedenih mjera, te evaluacije očekivanih rezultata.

U smislu kriterija Strategija predviđa težinu krivičnog djela, te svojstvo i uloge počinitelja. Ako se ispunjavaju kriteriji, pojedinačno ili u međusobnoj vezi, postupak će se voditi pred Sudom Bosne i Hercegovine. U svim drugim slučajevima postupak će se voditi pred drugim nadležnim sudom u Bosni i Hercegovini. Kada govorimo o težini krivičnog djela radi se o: (i) pravnoj kvalifikaciji krivičnog djela, i to uvijek krivična djela genocida i zločina protiv čovječnosti, a uvjetno krivična djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika ili ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, ali samo ukoliko je ispunjen jedan od ostalih kriterija, potom (ii) sistemska ubistva, (iii) teži oblici silovanja što podrazumijeva sistemska silovanja i formiranje zatočeničkih objekata čiji cilj je seksualno ropstvo, zatim (iv) teži oblici nezakonitog zatvaranja ili bilo kakvo teško oduzimanje fizičke slobode, što uključuje formiranje, procesuiranje i oduzimanje slobode u logorima i zatočeničkim objektima, ali u kontekstu masovnosti, dužine ili teških uslova zatvaranja. Na kraju u kriteriji težine ulaze i (v) bilo kakvi teže forme nanošenja patnje civilnom stanovništvu, kao što su masovno bombardovanje civilnih objekata, destrukcija religijskih i kulturno-historijskih spomenika, te (vi) poveznice konkretnog predmeta sa drugim predmetima (Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, 2018).

Dodatni kriteriji, kao što je ranije navedeno, su svojstvo i uloga počinitelja u izvršenju krivičnog djela. Sud Bosne i Hercegovine će preuzimati predmete ukoliko se radi o ulozi u (i) formacijskoj dužnosti, odnosno (ii) rukovodećoj funkciji u upravljanju logorima i zatočeničkim objektima, te (iii) bilo kakva politička ili pravosudna funkcija, potom (iv) svi teži *modus* izvršenja i nivoi odnosno stepeni učešća u izvršenju krivičnog djela, a pod tim se misli na udruženi zločinački poduhvat i komandnu odgovornost (Revidirana strategija za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, 2018).

Predstavnici žrtava istakli su nezadovoljstva Revidiranom strategijom. Kako navodi jedan od predstavnika žrtava Murat Tahirović „Ni godinu dana nakon usvajanja nove strategije mi

nemamo informaciju za predmete sa 'A' liste – koliko je optuženih, koliko je istraga, koliko procesuiranih“. Predsjednik Visoko sudskog i tužilačkog vijeća Halil Lagumdžija dodaje da „[k] rajnji rok po Revidiranoj strategiji je 2023. godina. Mi gubimo trku s vremenom zbog svega neurađenog. Ni u narednim godinama, bojim se da ništa bolje nećemo postići. Osim što umiru svjedoci ratnih dešavanja, bojim se da su u Državnom tužilaštvu iscrpljeni resursi za poboljšanje rezultata“. Predstavnici žrtava smatraju da idalje nema hrabrosti za podizanje optužnica u najsloženijim predmetima, da žrtve nemaju transparentan uvid u načine kako se selektiraju predmeti, te ne postoji regionalna saradnja zbog čega brojni osumnjičeni/optuženi bježe od pravde uglavnom u susjedne države (Muslimović, 2021). Imajući u vidu navedeno, rok 2023. godine za dovršetak implementacije Strategije je preambiciozan.

Ranije preporuke iz Izvještaja Organizacije za europsku sigurnost i saradnju većinom nisu uvažene ili su djelomično uvažene. Ogromni problemi, između ostalog, u zaostatku predmeta nisu riješeni, upravljanje radom tužilaštva je neefikasno, ukazano je na nemogućnost Suda Bosne i Hercegovine da izvrši prioritizaciju najsloženijih predmeta, te prisutnu neefikasnost u istragama i postupku optuživanja odnosno strukturalni problemi procesuiranja ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Novi Izvještaj predlaže brojne preporuke kao što su restrukturiranje istražnih timova pri Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, unaprijeđenje procesa provođenja istraga i skiciranja optužnica, osnaživanje upravljanja suđenjima kako bi se umanjila dužina trajanja. U novom izvještaju naglašeno je da rok 2023. godine za okončanje predmeta ratnih zločina uistinu neće biti realiziran. Protok vremena od izvršenja zločina dovodi do starosti osumnjičenih i svjedoka, te otežava prikupljanje dokaza zbog čega će biti upitno provođenje krivičnih procesa uopšte (Korner, 2020).

Donesen	Teritorija	Krivični zakon/drugo	Napomene
1976.	SFRJ	1976. Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije	Usvojen od Republike Bosne i Hercegovine 1992. godine i entiteta RS 1993. godine. Ovaj krivični zakon je bio važeći tokom rata u Bosni i Hercegovini, a njegova primjena se nastavlja u predmetima ratnih zločina (OSCE, 2011).
1995.	BiH	Opći okvirni sporazum za mir u BiH sa Aneksima	Kreirao je entitete i uspostavio pravosudnu nadležnost na nivou entiteta. Uspostavljen je Ustavni sud i Dom za ljudska prava.
1996. (kraj 2004.)	BiH, Hrvatska, Srbija i Crna Gora	Proceduralna pravila puta	Uspostavljen je međunarodni monitoring u predmetima ratnih zločina.
1998.	FBiH	Krivični zakon FBiH	Prema Velikom vijeću Europskog suda za ljudska prava Krivični zakon FBiH se veoma rijetko koristi u predmetima ratnih zločina, ipak prema OSCE-u i udovi u FBiH su primjenjivali navedeni zakon „u ograničenom broju predmeta“ (Trapani, 2011). Odredbe o ratnim zločinima su identične onim iz Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.
2000.	RS	Krivični zakon RS	Ovaj zakon je veoma rijetko, ako ikako primjenjivan u predmetima ratnih zločina. ³³

³³ Europski sud za ljudska prava, 2013. Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine, broj predmeta 2312/08 i 34179/08.

Donesen	Teritorija	Krivični zakon/drugo	Napomene
2000.	BiH	Zakon o Sudu BiH	Osnovan je Sud BiH, a postao je operativan 2002. godine.
2001.	Brčko	Krivični zakon BD BiH	Ovaj zakon je veoma rijetko, ako ikako primjenjivan u predmetima ratnih zločina. ³⁴
2003.	BiH, FBiH, RS, BD	Krivični zakon BiH/ FBiH/RS/BD + zakoni o krivičnom postupku	Reformom krivičnog pravosuđa usvojeni su novi krivični zakoni u Bosni i Hercegovini. Oni se značajno razlikuju po pitanju međunarodnih zločina od Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Uspostavljena je jurisdikcija državnog suda u predmetima ratnih zločina.
2005.	BiH	Zakon o dopunama Zakona o Sudu BiH	Uspostavljeno je odjeljenje za ratne zločine pri Sudu Bosne i Hercegovine.
2008.	BiH	Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina	Strategija za poboljšanje rada na predmetima ratnih zločina u Bosne i Hercegovine.
2018.	BiH	Revidirana strategija za rad na predmetima ratnih zločina	Strategija za poboljšanje rada na predmetima ratnih zločina u Bosne i Hercegovine.

Tabela 1. Prikaz najznačajnijih aktivnosti u Bosni i Hercegovini

5. UMJESTO ZAKLJUČKA: KRITIČKI OSVRT

U ovome radu izvršen je pregled retributivnih mehanizama tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini. Utvrđeno je da postoji vertikalno i horizontalno troslojni pravosudni sistem: međunarodni krivični odgovor, hibridni krivični odgovor i nacionalni odgovor. Međunarodni krivični odgovor je bio privremenog karaktera i nastojao je omogućiti kratkoročno rješenje uz namjeru prepuštanja krivičnog procesuiranja nacionalnim pravosuđima. Uz prepreke i ograničenja, takav odgovor je prebacio teret na fragilnu državnu strukturu koja nije mogla samostalno omogućiti brzi i učinkovit odgovor. Kratkotrajni hibridni sistem je uveo različite praktikante i različita iskustva. U jednu ruku bio je od koristi pravosuđu da slobodnije djeluje, izgradi praksu i osposobi kapacitete državnog pravosuđa, dok u drugu je uvelo za bosanskohercegovačko iskustvo nekonvencionalne (strane) prakse. Retributivni odgovori nacionalnog pravosuđa bili isuviše komplicirani zbog raslojenosti pravosuđa i nepostojanja konkretnog strateškog pristupa u postupanju u predmetima ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Sudska praksa je bila neujednačena i vertikalno i horizontalno, procesi su bili spori, a brojna odgovorna, srednjerangirana i nižerangirana lica nisu procesuirana zbog najblaže govoreći tromosti sistemskog odgovora.

Činjenica je da retributivni odgovori čiji centralni subjekt je pravosuđe ne treba primarno omogućiti prevenciju eventualnih budućih zločina, već dovesti najodgovornija lica pred pravdu i strogo ih kazniti. U tom smislu, kazne zatvora su u prosjeku oko devet godina. Upitno je kakav efekat su retributivni odgovori tranzicijske pravde ostavili. Jedna studija alarmira da programi

³⁴ Europski sud za ljudska prava, 2013. Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine, broj predmeta 2312/08 i 34179/08.

izdržavanja kazne zatvora neomogućavaju rehabilitacijske efekte i da se osuđenim nakon izdržavanja kazne ne mijenjaju odnos prema krivičnom djelu, odnosno ne postoji internalizacija i eksternalizacija krivnje (Buljubašić, 2019). Imajući u vidu izvjesne neuspjehe restorativnih mehanizama tranzicijske pravde nije za očekivati da je pravosuđe samostalno trebalo, bez drugih efektivnih vanpravosudnih mehanizama, biti u mogućnosti da bude korektor društva i ostvari transformativne, katarzične, utjecaje u tranzicijskom, postratnom i postgenocidnom, društvu.

Iako Degan, Pavišić i Berišević (2011) smatraju da je od svih pristupa krivičnim procesima u postkonfliktnim društvima do sada najuspješniji model primjenjen u Bosni i Hercegovini³⁵ Clark (2011) sugerije da pravosudni procesi ne mogu *per se* definisati tranzicijsku pravdu; oni imaju „ograničene funkcije i ne ohrabruju oprost i pomirenje, čak suprotno, oni podržavaju cikličnost nasilja ohrabrujući osvetu“ (Cf. Scharf & Williams, 2003, 190). Kao što se moglo uočiti iz ranije izloženog, ovaj rad je uglavnom u saglasnosti sa navedenim. Argumenti da ukoliko se pravičnost u velikoj mjeri ostvari ona je „kompatibilna sa mirom [...] i može biti kritična za održivost mira“ (Kerr, 2007, 379) su idealizacije u pokušaji da se teret neuspjeha društvenih odgovora, restorativnih mehanizama tranzicijske pravde, prebaci na pravosuđe. Pravosudnom odgovoru se mogu iznijeti brojni prigovori, ali je u potpunosti neutemeljeno argumentirati da će pravosuđe svojim naporima, bez efektivnih društvenih odgovora, dosegnuti procese pomirenja, pozitivnog mira, osobito ne da je retributivnim mehanizmima tranzicijske pravde trebalo supstituirati restorativne mehanizme pravde.

Brojni autori porede retributivne odgovore u drugim postkonfliktnim državama i doprinse idealizacijama retributivnih odgovora tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini, takvo što je neutemeljeno. Ranije navedeni nedostaci i manjkavosti politika suprotstavljanja ratnim zločinima, zločinima protiv čovječnosti i genocidu, kao i u evaluacijama krivičnih procesa istaknuti nedostaci i manjkavosti evaluacije pravosudnih odgovora na ratne zločine ukazuju da takve idealizacije nisu utemeljene. Okončanje nekažnjivosti svakako ostaje problematično, ako ne i upitno. Ovaj rad naglašava da je vrijeme da se restorativne aktivnosti adekvatno urede (npr. reparaacije žrtvama) a da se odbace eventualni pokušaji uspostavljanja drugih aktivnosti (npr. lustracije, komisije za istinu i pomirenje, vetting). Potrebno je napraviti tranziciju iz aktivnosti suočavanja s prošlošću u aktivnosti preveniranja u suprotstavljanja desničarskom ekstremizmu (Buljubašić, 2022), uključujući negiranja i minimiziranja sudski utvrđenih ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida.

BIBLIOGRAFIJA

- Balkan Investigative Reporting Network (2019). Report After the ICTY: Accountability, truth and justice in the former Yugoslavia, 10.
- Budimlić, M. (2004). Sporazumi i potvrdna izjašnjenja o krivici – praksa pred Tribunalom za bivšu Jugoslaviju i nacionalnim pravosuđima. *Kriminalističke teme*, 1-2, 3, str. 289-293.

³⁵ Primarno zbog dvostrukog pristupa „odozgo“ prema „dole“ (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju) i „odozdo“ prema „gore“ (sudovi u Bosni i Hercegovini i drugi nacionalni sudovi). Dakle, radi se o krivičnim procesima protiv najodgovornih lica na međunarodnom nivou i ostalih na nacionalnom nivou, zbog čega su ovi postupci bili u neku ruku holistički.

- Buljubašić, M. (2019). Rehabilitation Programmes for Convicted War Criminals in Domestic Prisons in Bosnia and Herzegovina: Case Study of Sarajevo Prison, *International Criminal Law Review*, 19(1), 69-94.
- Buljubasic, M., & Hola, B. (2019). Perpetrators on trial: Characteristics of war crimes perpetrators tried by courts in Bosnia and Herzegovina & ICTY. In A. Smeulders, M. Weerdesteijn, & B. Holá (Eds.), *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods and Evidence* (pp. 273-295). Oxford University Press.
- Buljubašić, M. (2021). U dobrim odnosima / In good Relations: Pojašnjavanje tranzicijske pravde / Clarifying Transitional Justice. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, 62(2), 101–123.
- Buljubašić, M. (2021). Mir mirovnim sredstvima / Peace by Peaceful Means: Restorativni mehanizmi tranzicijske pravde / Restorative Mechanisms of Transitional Justice. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, 61(1), 101–126.
- Buljubašić, M. (2022). *Nasilni desničarski ekstremizam na Zapadnom Balkanu: Pregled izazova pojedinih zemalja u oblasti P/CVE*. Radicalisation Awareness Network.
- Bonačić, M. (2014). Međunarodni rezidualni mehanizam za kaznene sudove: funkcije i odnos s hrvatskim pravosuđem, *Zbornik Pravnog Fakulteta Univerziteta u Zagrebu*, 64, 5-6, 1061-1089.
- Bonačić, M. (2012). Model internacionaliziranih kaznenih sudova: karakteristike i usporedba. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 19, 1, 31-73.
- Bubalović, T. (2003). Kaznene sankcije prema kaznenima zakonima Bosne i Hercegovine. *Pravo i pravda*, 2, 1-2, 52-68.
- Clark, J.N. (2011). Transitional Justice, Truth and Reconciliation: An Under-Explored Relationship. *International Criminal Law Review*, 11, 241–261.
- Degan, V.Đ., Pavišić, B. & Beširević, V. (2011). *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union, Službeni glasnik.
- Taušan, M. (2015). Strategija na pola puta: Riješena trećina prijava za ratne zločine, 23.10.2015. preuzeto sa: <http://detektor.ba/strategija-na-pola-puta-rijesena-trecina-prijava-za-ratne-zlocine/>.
- Rovčanin, H. (2018). Revidirana strategija za ratne zločine od važnosti za postizanje pravde, 27.09.2018. preuzeto sa: <http://detektor.ba/revidirana-strategija-za-ratne-zlocine-od-vaznosti-za-postizanje-pravde/>.
- Donnelly, J. (1999). *Međunarodna ljudska prava*. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini.
- Europski sud za ljudska prava (2008). *Damjanović v. Bosna i Hercegovina*, Aplikacija broj 2312/08 34179/08.
- Europski sud za ljudska prava (1994). *Pelissier i Sassi v. Francuska*, Aplikacija broj 25444/94).
- Galtung, J. (2009). *Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija*. Beograd: Službeni glasnik/Jugoistok XXI.
- Kerr, R. (2004). *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: An Exercise in Law Politics and Diplomacy*. Oxford University Press.

- Kerr, R. (2007). Peace through Justice? The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *Southeast European and Black Sea Studies*, 7, 379.
- Korner, J. (2016). *Processing of war crimes at the State level in Bosnia and Herzegovina*. Organisation for security and Cooperation in Europe. Pristupljeno sa <http://www.osce.org/bih/247221?download=true>.
- Korner, J. (2020). *Improving War Crimes Processing at the State level in Bosnia and Herzegovina*. Organization for Security and Co-operation in Europe.
- Krapac, D. (2011). Međunarodni kazneni sudovi. Rad Hrvatske akademije znanosti umjetnosti, razred društvene znanosti, 48, 165-232.
- McIntyre, G. (2011). The International Residual Mechanism and the Legacy of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda. *Goettingen Journal of International Law*, 3, 923-983.
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (2012). Činjenice i statistika, dostupno na www.icty.org/en/content/infographic-icty-facts-figures.
- Miletić, A. (2008). Korištenje dokaza pribavljenih od strane MKSJ u postupku pred sudovima u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na prihvatanje dokazanih činjenica ustanovljenih pravosnažnim odlukama MKSJ. *Pravo i pravda*, 8, 1.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (2011). Strategija za tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini 2012-2016.
- Munivrana Vajda, M. i Novoselec, P. (2017). Univerzalno načelo u hrvatskom kaznenom pravu, posebno s osvrtom na odnos zakona o primjeni statuta međunarodnog kaznenog suda i kaznenog zakona. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 24 (2), 695-714.
- Muslimović, A. (2021). Žrtve nezadovoljne, u pravosuđu pesimisti za ispunjenje već probijenih rokova iz Revidirane strategije za rad na predmetima ratnih zločina. Dostupno na: <https://detektor.ba/2021/10/11/zrtve-nezadovoljne-u-pravosudju-pesimisti-za-ispunjenje-vec-probijenih-rokova-iz-revidirane-strategije-za-rad-na-predmetima-ratnih-zlocina/>.
- Olsen, T.D., Payne, L.A. & Reiter, A.G. (2010). *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficiency*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (1995). Aneks 4.-Ustav Bosne i Hercegovine.
- Organizacija za europsku sigurnost i saradnju (2011). Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini. OSCE Misija u BiH, 19.
- Organizacija za sigurnost i saradnju u Europi (2010). *Procesuiranje predmeta ustupljenih Bosni i Hercegovini od strane MKSJ u skladu sa Pravilom 11 bis: Osvrt na rezultate petogodišnjeg praćenja postupaka koje je provela Misija OSCE u BiH*. Misija OSCE u BiH, 7.
- Peterson, T.H. (2006). *Temporary courts, permanent records*. United States Institute of Peace, Special report 170, str. 1-20.
- Pittman, T.W., (2011). The Road to the Establishment of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals: From Completion to Continuation, *Journal of International Criminal Justice*, 9, str. 805.

- Sarkin, J., Nettelfield, L., Matthews, M. & Kosalka, R. (2014). *Missing Persons from the Armed Conflicts of the 1990s: A Stocktaking*, Sarajevo: International Commission on Missing Persons (ICMP).
- Sokolović, S. & Krajina, B. (1981). *Komentar Krivičnog zakona Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*. IRO Veselin Masleša.
- Softić, S. (2013). Princip transnacionalnog krivičnog prava 'izruči ili krivično goni'. *Bezbednost, Beograd*, 55(2), 51-63.
- Softić, S. (2020). *Post festum: pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini*. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Smajlagić, N. (2020). Restorativna pravda: novi oblik gledanja i reakcije na kriminalitet. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, 3(3), 185–209.
- Tomić, Z. (2008). *Krivično pravo II*. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Tokača, M. (2012a). *Bosnian Book of Death I*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Tokača, M. (2012b). *Bosnian Book of Death II*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Tokača, M. (2012c). *Bosnian Book of Death III*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Tokača, M. (2012d). *Bosnian Book of Death IV*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
- Trapani, A. (2011). *Assessing the impact of the international ad-hoc tribunals on the domestic courts of the former Yugoslavia*. DOMAC Report, 13.
- Ujedinjene nacije (2002). *Pravila o postupku i dokazima*. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju.
- Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine (2018). *Revidirana državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina*.
- Zwierzchowski, J. & Tabeau, E. (2010). *The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount*. Berlin: Conference Paper. Pristupljeno sa http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf.

Podaci o autoru

Mirza Buljubašić, viši asistent, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: mbuljubasic@fkn.unsa.ba

TRENDovi MANIFESTIRANJA TERORIZMA NADAHNUTOG RADIKALNIM ISLAMSKIM DISKURSUM OD NJEGOVE POJAVE DO DANAS

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 3. 11. 2022.

Prihvaćeno/Accepted: 1. 12. 2022.

Edita HASKOVIĆ

Sažetak

U radu su analizirani najvažniji trendovi manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom od njegove pojave na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi 80-ih godina prošlog stoljeća do danas.

S obzirom na vrlo specifičan povijesni kontekst ovog regiona, uvid u isti je bio nezaobilazan, u pokušaju identificiranja ključnih faktora koji su pogodovali nastanku ovog vida terorizma, kao i njegovoj postepenoj afirmaciji u regionalnim i međunarodnim okvirima.

Trendovi manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, u radu su sagledani kroz dvije glavne vremenske etape – prvu, koja obuhvata razdoblje od 1980. do 2000. godine, kada se ovaj vid terorizma počinje pojavljivati u zemljama MENA regiona, uz postepenu regionalnu afirmaciju, s ispoljenim ambicijama da svoj radijus djelovanja tek formirane radikalne islamističke organizacije prošire i na međunarodni nivo, i drugu, koja je nastupila nakon brutalnih terorističkih napada na američke ciljeve 11. septembra 2001. godine i objave rata protiv terorizma, a koja je kako se može zaključiti na temelju predočenih indikatora u radu, inaugurirala eru progresivnog i iznimno zabrinjavajućeg uspona terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, osobito od trenutka stupanja na međunarodnu scenu Islamske države Iraka i Levanta (ISIL) sredinom juna 2014. godine.

Ključne riječi

terorizam, islamizam, militantni islamizam, Al Qaida, Islamska država Iraka i Levanta, rat protiv terorizma, džihad, islam

UVOD

Težište rada je na sagledavanju trendova manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom od 1980-ih godina, kada se ovaj vid terorizma počinje pojavljivati na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, do danas.

U cilju pokušaja identificiranja ključnih faktora koji su pogodovali pojavi, zatim postepenom, ali kontinuiranom usponu ovog vida terorizma, u radu je prvobitno dat pregled glavnih okolnosti koje su determinirale savremenu povijest MENA regiona, s posebnim osvrtom na dva ključna događaja, kojima se s pravom atribuiraju presudna uloga u nastanku i konsolidaciji savremenog islamističkog terorizma. Riječ je, naime, o Iranskoj revoluciji iz 1979. godine, koja je najavila evidentnije očitovanje i afirmaciju političkog islama (islamizma) na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, što je trasiralo put i sve većoj afirmaciji islamizma militantnog predznaka i opredjeljenja, te sovjetskoj invaziji na Afganistan s kraja 1970-ih godina, koja je iznjedrila jednu od najmilitantnijih i najozloglašnijih terorističkih organizacija današnjice – Al Qaidu, kao ‘neupitnog barjaka savremenog vjerskog ekstremizma i modernog terorizma’.

Trendovi manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, sagledani su osloncem na dvije glavne vremenske etape. Prva etapa se odnosi na period od 1980 do 2000. godine, i ista je determinirana pojavom i postepenom afirmacijom ovog vida terorizma na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, gdje je u naznačenom razdoblju on manifestirao svoj najveći intenzitet i prodornu snagu, s vrlo jasnim ambicijama artikuliranim od strane tek formiranih radikalnih islamističkih organizacija da svoj opseg djelovanja prošire i na međunarodni nivo. I druga faza, koja obuhvata prve dvije decenije 21. stoljeća, kada se terorizam nadahnut radikalnim islamskim diskursom, pod uticajem novonastalih okolnosti, u prvom planu brutalnih terorističkih napada na američke ciljeve s početka 21. stoljeća i proklamiranog rata protiv terorizma, sve više intenzivira i u međunarodnim okvirima afirmira. Ovakvim trendovima bile su naklonjene i vrlo nepovoljne geopolitičke okolnosti koje su u 21. stoljeću nastupile na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, ali i drugdje, zahvaljujući čemu je ovaj vid terorizma naišao na vrlo pogodno tlo.

1. RAZMATRANJE POJAVE I USPONA RADIKALNOG ISLAMSKOG DISKURSA OSLONCEM NA SAVREMENU POVIJEST BLISKOG ISTOKA I SJEVERNE AFRIKE

Teško se otrgnuti impresiji da je svijet danas zatočenik prošlosti i da postoji vrlo složena i dinamična interakcija između prošlosti i sadašnjosti, između problematičnog naslijeđa i novih snaga koje prodiru na međunarodnu scenu, preobražavajući međunarodni sistem.

Polazeći od prethodne premise, mišljenja smo da se u sagledavanju geneze terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, koji se oslovljava i kao islamistički terorizam, treba posegnuti za historijskim metodom, kako bi se pokušalo proniknuti u neke od krucijalnih faktora koji su pogodovali njegovoj pojavi 80-ih godina prošlog stoljeća i njegovom usponu i postepenoj internacionalizaciji u decenijama koje su uslijedile.

Stoga će u nastavku rada, težište biti na sagledavanju savremene povijesti Bliskog istoka i Sjeverne Afrike (MENA), kao regiona koji je iznjedrilo ovaj vid terorizma, čijem smo izvozu u Americu i Evropu i drugim dijelovima svijeta svjedočili u recentnom dobu.

Ovaj dio svijeta dospio je u epicentar svjetske politike nakon pada Osmanskog carstva, kada je u okviru međunarodne političke agende ponovo aktualizirano tzv. istočno pitanje. Isto se referiralo na rasprave, procjene i programe ostvarenja uticaja od strane najvećih evropskih sila u nastalom vakuumu moći koji se prostirao od Balkana do Srednjeg istoka, što je impliciralo rasparčavanjem Osmanskog carstva od strane savezničkih snaga Francuske i Velike Britanije, te uspostavom modernih nacionalnih država u znak odmazde za podršku Osmanskog carstva Njemačkoj i njenim imperijalističkim ambicijama u Prvom svjetskom ratu. Kako, naime, navodi

John Esposito: „Prema ugovoru iz Sevr (iz 1920. godine, ub.a.), Britanci i Francuzi su uspostavili sistem koji je Britancima dao kontrolu nad Palestinom (uključujući i sadašnji Jordan) i Irakom, a Francuzima nad Sirijom (uključujući današnji Liban), dok je Hidžaz (dio Saudijske Arabije), ostao nezavisan“ (Esposito, 2001: 84).

Za većinu arapskog svijeta, kolaps Osmanskog carstva nakon Prvog svjetskog rata nije dakle nagovijestio njegovu nezavisnost, već je isti pao pod imperijalnu evropsku kontrolu, s izuzetkom unutrašnjeg pustinskog prostranstva Saudijske Arabije i većeg dijela Afganistana.

Rađanje evropske dominacije nad muslimanskim svijetom bilo je praćeno podjelom Bliskog istoka na mnogo zemalja, čime su sekularne, nacionalne i autoritarne države postale dominantna forma organizacije, što je predstavljalo svojevrsni novum za ovo područje. Kako, naime, zapaža Henry Kissinger: „Neke od tih država, poput Egipta i nearapskog Irana, imale su ranija povijesna iskustva u obliku carstava i kulturnih entiteta. Druge su zemlje osmišljene kao britanska i francuska “mandatna područja” s različitim ovlastima ili kao fasade koje su prikrivale kolonijalizam ili kao paternalistički pokušaj definiranja tih područja kao mladih država kojima je potreban pokrovitelj (...) Neiskusna bliskoistočna društva počela su se redefinirati u obliku modernih država, unutar granica koje uglavnom nisu bile povijesno utemeljene. Pojava sekularnih država po uzoru na Europu bila je bez presedana u arapskoj povijesti“ (Kissinger, 2015: 102, 103).

Mada je do polovine 20. stoljeća veći dio muslimanskog svijeta stekao nezavisnost, kako zapaža Graham Fuller, u modernom dobu pojavile su se nove forme zapadnog imperijalizma, naročito na Bliskom istoku, počevši s poslušnim vladarima koje je Britanija izabrala kako bi dominirala novim ‘nezavisnim’ vladama u većini država, pri čemu se od vladara očekivalo da postupaju u skladu sa zapadnim potrebama i prioritetima, te dalje napominje kako je neoimperijalizam i dalje zastupljen u muslimanskom svijetu, što objašnjava osloncem na dva ključna razloga – činjenicom da većina muslimanskog svijeta posjeduje ogromnu geostratešku važnost zbog energetskih resursa i transportnih puteva, kao i zbog toga što predstavlja posljednje područje u kojem je zastupljen ‘slabi i prilagodljivi’ autoritarizam (Fuller, 2015: 311).

Prethodno prezentirani povijesni kontekst, uz neminovnost nominiranja i osnivanje države Izrael na tradicionalnim arapskim teritorijama 1948. godine, što je smatrano najdrskim primjerom evropskog kolonijalizma,¹ kao i neposredno i posredno proiciranje američke moći u ovom regionu,² nesumnjivo su favorizirali, prvobitno pojavu arapskog nacionalizma, a nakon njegove diskreditacije usljed neuspjeha efikasnog ‘obračuna’ sa zapadnim imperijalizmom, koncem 70-ih godina prošlog stoljeća i pojavu političkog islama, na koji se često referira kao na islamski fundamentalizam³ i islamizam, čime on počinje figurirati kao značajan faktor u politici

¹ „Jevrejska država je po njima (arapskim nacionalistima i ekstremistima, op.a.) bila strano tijelo na tradicionalnim arapskim teritorijama, dok su Jevreji zemlju na kojoj su živeli dve hiljade godina ranije dobili kao obeštećenje, mada im pretrpljene patnje nisu naneli arapski narodi“ (Kisindžer, 1999: 468).

² Sjedinjene Američke Države su težište svoje vanjske politike na ovaj region usmjerile za vrijeme Suecke krize 1956. godine, kada je uslijedilo istiskivanje sa ovog područja dotadašnjih dominantnih sila Velike Britanije i Francuske. Navedeno je ujedno i značilo konsolidaciju američke pozicije na Bliskom istoku, zahvaljujući čemu je Amerika, kako zapaža Kissinger, priskrbila poziciju globalne sile (Kissinger, 1999: 486).

³ Islamski fundamentalizam Esposito preferira oslovljavati 'islamskim revivalizmom' (preporodom), odnosno 'islamskim aktivizmom', što eksplicira sljedećim riječima: “Vjerujem da je “fundamentalizam” suviše opterećen kršćanskim pretpostavkama i zapadnim stereotipima, kao i da implicira monolitnu

pretežno muslimanskih zemalja, postavši primarni jezik političkog diskursa i mobilizacije od sjeverne Afrike do jugoistočne Azije (Esposito, 2006: 145).

Na neophodnost problematiziranja uzroka islamizma, zasnovanog na zahtjevima stroge primjene propisa vjerskog ili šerijatskog zakona, od kojih su mnogi napušteni, kao i principa vjere od strane raznih modernih vlada u muslimanskim zemljama, osobito onih koji su pod uticajem evropskih zemalja, zapadne ideologije i reformističkih pokreta (Amic, Delage et al., 2019: 8),⁴ ovrtno na povijest Bliskog istoka iz 20. stoljeća, ukazao je i Zbigniew Brzezinski. Navedeno je evidentno na temelju njegove dijagnoze da je „Arapski politički sentiment na Bliskom istoku oblikovan u susretu ove regije s francuskim i britanskim kolonijalizmom, na neuspjehu arapskih napora da spriječe stvaranje države Izrael, na kasnijem izraelskom odnosu prema Palestincima, te na izravnoj i neizravnoj projekciji američke sile u ovom području“ (Brzezinski, 2004: 31).

Faktori koje ovaj autor navodi, bili su povod da pojedine društvene frakcije zloupotrijebe povijesni kontekst Bliskog istoka, te da u ostvarenju prethodno nominiranih islamističkih ciljeva pribjegu militantnom islamizmu, koji zagovara upotrebu nasilja i oružanu borbu (*džihad*),⁵ što je u konačnici dalo snažan impuls pojavi i ekspanziji tzv. islamističkog terorizma.

Mada se neimarima savremenog islamskog revivalizma smatraju pokret Muslimanska braća,⁶ koji je 1928. godine osnovan u Egiptu od strane Hassana el-Banna, kao i Islamsko društvo koje je 1941. godine u Pakistanu osnovao Mevlan Mewdudi, koji su islam proglasili samodovoljnim, sveobuhvatnim načinom života, ideološkom alternativom zapadnom kapitalizmu i marksizmu (Esposito, 2001: 147, 148), utemeljiteljem radikalnog islama smatra se egipatski književnik i intelektualac Sayyid Qutb, koji je svoje poglede radikalizirao pod uticajem gušenja Muslimanske braće od strane tadašnjeg egipatskog predsjednika Gamal A. Nasera.⁷ To je bio povod da Qutb modificira ideološka uvjerenja el-Banna i Mewdudia u 'revolucionarni poziv na oružje'. „Qutb

prijetnju koja ne postoji. Mnogo podesniji opći pojmovi su „islamski revivalizam“ ili „islamski aktivizam“, koji su manje vrijednosno opterećeni i imaju korijen u islamskoj tradiciji“ (Esposito, 2001: 24).

⁴ Ovdje ćemo se pozvati i na promišljanje Edwarda Walkera o islamizmu, koji pod istim podrazumijeva normativnu političku ideologiju koja za svoj osnovni program ima uspostavljanje islama kao državne religije i provođenje islamskog zakona (šerijata). Militantni islamizam je, kako dalje zapaža, bilo koji oblik islamizma koji zagovara upotrebu nasilja za postizanje islamističkih ciljeva (Walker, 2003: 22).

⁵ U cilju dodatnog objašnjenja razlike između političkog islama i ekstremističkih pokreta (islamizam vs militantni islamizam), osvnut ćemo se i na promišljanje Esposito, koji napominje kako je u raspravi o političkom islamu važno razlikovati mejnstrim i ekstremističke pokrete. Prvi učestvuje u političkom sistemu, dok se ovi potonji služe terorizmom u ime islama. Ali oba imaju korijene u širem vjerskom preporodu i isti se oslanjaju na tumačenje islama u različitom stepenu, u zavisnosti od vremena i mjesta (Esposito, 2006: 146).

⁶ Ovaj pokret se smatra najuticajnijim islamističkim pokretom 20. stoljeća, koji je iznjedrio neke od najradikalnijih i najmilitantnijih pokreta u arapskom svijetu (Jusić, 2005: 32), pri čemu treba naglasiti kako je vrlo značajnu, ako ne i presudnu ulogu u njegovoj radikalizaciji imao upravo Qutb, koji se 1950-ih godina priključuje ovom pokretu i postaje njegov najistaknutiji predstavnik.

⁷ Arapski nacionalizam i pokreti islamizacije bili su u jednom kontinuiranom odnosu međusobnog nadmetanja. Međutim, u jeku dekolonizacije i odbacivanja zapadnog imperijalizma, nove regionalne države su prigrlile nacionalizam, čiji je predvodnik bio egipatski predsjednik Naser. Islamističke organizacije su stoga obuzdavane i ozbiljno potiskivane, čemu je pribjegao i Naser u Egiptu sa Muslimanskom braćom.

glavni doprinos islamističkoj ideologiji ogleda se u tome što je on pokušao dati islamski legitimitet oružanoj borbi protiv sekularnih arapskih režima. On je dao prednost ovoj vrsti džihada⁸ nad vjerom inspirisanom društvenom revolucijom, za kakvu su se zalagala Muslimanska braća. Prema Qutbu, muslimani su obavezni boriti se protiv bilo koje sile koja pokušava spriječiti miroljubivo širenje islamske poruke“ (Jusić, 2005: 84).

Stoga je prilikom sagledavanja uspona ideologije militantnog džihada, Qutbov doprinos u istom neizostavan, s obzirom da se on opravdano smatra arhitektom radikalnog islama (Zimmerman, 2004: 222), koji je imao najveći ideološki uticaj na islamističke pokrete širom svijeta, počev od Muslimanske braće, organizacije El-Džihad (koja je početkom 80-ih godina prošlog stoljeća izvršila atentat na tadašnjeg egipatskog predsjednika el-Sadata), ajatolaha Homeinia, Osame bin Ladena i Al-Kaide, kasnije i Islamske države Iraka i Levanta i brojnih drugih, te da je unatoč njegovom pogubljenju 1966. godine, njegov pogled na svijet istima nadahnuće više od pola stoljeća.

Uporedo sa slabljenjem arapskog nacionalizma, za kojim se sredinom pedesetih godina prošlog stoljeća posegnulo u ovom regionu, s ciljem suprotstavljanja evropskom kolonijalizmu,⁹ sve više se počinje pribjegavati islamskom identitetu, koji je prepoznat kao učinkovitija snaga u borbi protiv zapadne dominacije i influencije. Navedeno će rezultirati afirmacijom političkog islama (islamizma), kao neupitnog nasljednika neuspjelih i propalih nacionalističkih ideologija i projekata iz 1950/1960. godina, od arapskog nacionalizma i socijalizma Sjeverne Afrike i Bliskog istoka do muslimanskog nacionalizma u Pakistanu nakon sticanja nezavisnosti. Sve prethodno navedeno trasiralo je put i sve većoj afirmaciji islamizma militantnog predznaka i opredjeljenja.

Kao događaj koji je najavio 'tranziciju moći' s nacionalizma na islamizam, neophodno je nominirati Šestodnevni rat iz 1967. godine, koji je pod zastavom i sloganom arapskog nacionalizma vođen između Egipta, Sirije i Jordana, s jedne i Izraela, s druge strane. Poraz koje su arapske snage pretrpjele od strane Izraela, koji je od istih percipiran avangardom imperijalizma, te izraelska okupacija Golanske visoravni, Gaze, Sinaja, Zapadne obale i Istočnog Jeruzalema, izazvale

⁸ Ovdje se misli na mali džihad, koji korespondira kršćanskoj teoriji 'pravednog rata', a koji je osmišljen s ciljem da se odrede i ograniče postupci muslimana u ratu. Stoga se mali džihad, kako ga je izvorno definirao Poslanik, odnosi na vojnu borbu u kojoj je glavni cilj zaštita islama i ummeta. Islamsko pravo donijelo je detaljne presude u vezi pravila ponašanja u ratu, uključujući odluku da žene i djeca ne smiju biti na meti, da se mora voditi računa o proporcionalnosti sile koja se upotrebljava, da se ne smiju bezrazložno rušiti civilni objekti, da džihad mora objaviti legitimni vladar ili vođa države, te da ratovanje izvan pravila *džihada* nije zakonito (O teoriji džihada vidjeti šire u Fuller, 2015: 337, 338, kao i u Marranci, 2006). Esenciju džihada, na način na koji ga je propisao islam, eksplicira akademik Esad Duraković, koji u svojoj knjizi *Međumuslimanski ratovi danas: krivo shvaćanje islama*, napominje kako je istina da se u Kur'anu muslimanima propisuje i borba, ali da se ona svodi na odbranu, a ne agresiju (2015: 78).

⁹ Za predvodnika arapskog nacionalizma nije pretenciozno nominirati egipatskog predsjednika Nasera, koji se u suprotstavljanju dominaciji Britanaca i Francuza u Sueckom kanalu, opredijelio za nacionalizam. O tome koliko je nade polagao na nacionalizam, najbolje ilustriraju njegove sljedeće riječi koje je jula 1956. godine izrekao u Aleksandriji: „Mi smo se, građani, sada uključili u bitku (za Suecki kanal, op.a.). Ovo je bitka protiv imperijalizma i imperijalističkih metoda i taktike i bitka protiv Izraela, avangarde imperijalizma...Arapski nacionalizam se širi, arapski nacionalizam pobjeđuje. Arapski nacionalizam napreduje; on zna svoj put i on zna svoju snagu“ (Frankland prema Kisindžer, 1999: 470, 471).

su strašan osjećaj rezigniranosti, poniženosti i razočerenja, kojeg nisu bile pošteđene, kako zapadno orijentirane sekularne elite, tako ni one koje su bile više predane islamu.

Navedeno je za posljedicu imalo diskreditiranje arapskog nacionalizma, kao i zapadnih modela ekonomskog razvoja, koje su novonastale bliskoistočne zemlje prihvatile, a koji nisu uspjeli stvoriti temeljne pretpostavke za ekonomski i društveni progres i prosperitet u ovom dijelu svijeta, za šta se krivica pripisivala Zapadu, u prvom planu Sjedinjenim Američkim Državama (vidjeti šire Esposito, 2006: 147, 148).

Svemu prethodno saopštenom, neophodno je pridružiti i narušenost odnosa povjerenja sa zapadnim saveznicima koji su pružali podršku Izraelu.

U novonastaloj situaciji, islam evidentno nije imao alternativu. Pojavila se, naime, uvjerenost da on pruža samodovoljnu ideologiju društva i države i valjanu alternativu sekularnom nacionalizmu, socijalizmu i kapitalizmu (Esposito, 2001: 31). Suštinu navedenih procesa vrlo je jezgrovito objasnio Simon Murden, zaključivši da: „kada je sekularna država posrnula, islam je sebe reafirmirao u srcu političke kulture“ (Murden, 2001: 464).

Do prvobitnog očitovanja islamizma došlo je u azijskim zemljama, Maleziji i Pakistanu. Ni frankofske zemlje sjeverne Afrike, Alžir i Tunis, nije zaobišao val islamskog preporoda, kao ni Liban, Libiju i Egipat, koji se okreću islamu nakon spoznaje da arapskom nacionalizmu nije pošlo za rukom da u Šestodnevnom ratu spriječi gubitak trećeg svetog grada islama - Jeruzalema.

Događaji koji su zabilježeni u Egiptu 1970/1980. godina prenerazili su zapadne sile, osobito zbog činjenice što je ova zemlja, pored Irana, smatrana predvodnikom napretka i modernizma, dakle eklatantnim primjerom zapadne i sekularne zemlje u muslimanskom svijetu. U Egiptu je, kao reakcija na prozapadnu orijentaciju Naserovog nasljednika, Anvara el-Sadata, došlo do zastrašujućeg očitovanja militantnog islamizma. Za istim su posegnuli radikalni islamski aktivisti, smatrajući da je jedini način da se egipatsko društvo oslobodi od antiislamskog, ugnjetačkog i marionetskog režima, ujedinjenje svih muslimana u sveti rat (*džihad*). Silina akumuliranog 'džihadističkog naboja' doživjela je svoju kulminaciju atentatom nad tadašnjim egipatskim predsjednikom, koji je 1981. godine izvela organizacija *El-Džihad*.¹⁰ Likvidaciji el-Sadata prethodilo je razdoblje vrlo intenzivnih pregovora koji su imali za cilj relaksiranje odnosa na relaciji Izrael - Egipat, što je rezultiralo i potpisivanjem mirovnog sporazuma s Izraelom (Sporazum iz Camp Davida) 1978. godine (Kissinger, 2015: 106).

Prethodno elaborirani povijesni fakti bili su uvertira u Iransku revoluciju iz 1978/1979. godine, kojoj se pored sovjetsko-afganistanskog rata iz 1979. godine, atribuirala uloga jednog od dva ključna događaja u nastanku i konsolidaciji novog vida islamizma, a na njegovim krilima i onog koji esenciju svog bistvovanja i djelovanja opravdava 'svetim ratom', dakle argumentom sile i silom kao argumentom.

Ovaj događaj je na jedan iznimno dramatičan način demonstrirao moć probuđenog islama, s obzirom da je uslijedilo svrgavanje s vlasti prozapadno orijentiranog šaha Muhameda Pahlavija, koji je na čelu ove zemlje bio gotovo četiri decenije (1941-1979), pri čemu je, kako zapaža Ayoob, ideja koja je osigurala njegov pad, ali i eliminiranje zapadnog uticaja u Iranu, u prvom

¹⁰ Ova islamistička militanta grupa aktivna je od kraja 1970-ih godina, a kao što se na osnovu njenog naziva da naslutiti, njena osnovna misija bazira se na pozivu upućenom svim vjernicima da se angažiraju u svetom ratu protiv egipatskog predsjednika el-Sadata i egipatske neislamske države (Jusić, 2005: 67).

planu američkog, bila konceptualizirana na načelima islama. Stoga, Islamska republika Iran se, kako dalje zaključuje ovaj autor, razvila kao popularni antiimperijalistički pokret (Ayoob prema Anderson, 2016: 67).

Ona je od strane neimara i predvodnika ove revolucije, ajatolaha Homeinia, proglašena 1. aprila 1979. godine, čime je u ovoj zemlji uspostavljen istinski islamski politički sistem.

Događaji koji su obilježili dešavanja u Iranu koncem 70-ih godina prošlog stoljeća, vrlo agresivna i zapaljiva antizapadna retorika ajatolaha Homeinia, a naročito šokantan čin okupacije američke ambasade u Teheranu početkom novembra 1979. godine od strane 3.000 studenata, ajatolahovih pristalica, i držanje za taoce njenih uposlenika 444 dana¹¹ (Pettiford, Harding, 2005: 98), doprinijeli su tome da mnogi zapadni zvaničnici počnu percipirati iransku politiku kroz prizmu islamskog ekstremizma i radikalizma.

Ovakav beskrupolozan čin zauzimanja američke ambasade bio je bez povijesnog presedana s obzirom da je, kako argumentirano zapaža Kissinger, Iranska republika stupila na svjetsku scenu flagrantnim kršenjem diplomatskog imuniteta kao jednog od osnovnih principa vestfaljskog međunarodnog sistema (Kissinger, 2015: 137).

Drugi događaj, kojem se s pravom pripisuje uloga presudnog agensa savremenog islamističkog terorizma, jeste sovjetska invazija na Afganistan s kraja 1970-ih godina, koja je iznjedrila jednu od najmilitantnijih i najozloglašnijih terorističkih organizacija današnjice – Al Qaidu.

Sovjetska okupacija Afganistana bila je povod, ali i izgovor militantnim islamskim aktivistima da u 'oslobađanju zemlje islama (*dar al-islam*) od nevjerničkog okupatora' posegnu za džihadom. Krucijalnu ulogu u tome odigrao je saudijski milijarder Osama bin Laden, koji je s bivšim članom Muslimanske braće, Abullahom Azzamom, osnovao Ured za regrutiranje *Maktab El-Khidamat* – MAK, koji je oglašavao poziv muslimanima širom svijeta da dođu u Afganistan i pridruže se borbi protiv neprijatelja.¹² Kasnije se za ovaj ured ispostavilo da je imao ekspoziture diljem svijeta, uključujući i Sjedinjene Države i Evropu (Weiss, Hassan, 2015: 91, 92), što je bio dokaz ambicija bin Ladena i njegovog mentora Azzama da svoju radikalnu ideologiju afirmiraju u globalnim okvirima.

Navedeno je upravo utjelovljeno i u ideji vodilji radikalne organizacije Al Qaide, koju je pred kraj rata u Afganistanu oko 1988. godine, slijedeći ideju Qutba, osnovao bin Laden, a ista se se zasnivala na aspiracijama stvaranja umme (*ummah*), dakle jedne univerzalne muslimanske zajednice (kalifata), te shodno tome širenja islama diljem svijeta, pri čemu ovo potonje detaljnije objašnjava Zoran Dragišić, kazavši kako se ovdje ne misli na islam kao vjeru – tu treba praviti vrlo ozbiljnu razliku, nego na širenje ideologije koja zloupotrebljava islam kao vjeru, i uspostavljanje jednog globalnog teokratskog režima. Sa takvim ciljevima koji su globalnog doseg, ova teroristička organizacija je bez povijesnog presedana, zaključuje ovaj autor (Dragišić prema Azinović, 2007: 25).

¹¹ Činu okupacije američke ambasade i zatočenja njenog osoblja prethodila je odluka Amerike da pruži utočište svrgnutom iranskom šahu Pahlaviu, što je izazvalo veliko negodovanje među iranskom populacijom, koja je u znak protesta izašla u masovnom broju na ulice (Pettiford, Harding, 2005: 98).

¹² „Desetine hiljada volontera, veterani prethodnih ili tekućih lokalnih i regionalnih sukoba udružili su se u kampovima za prijem i obuku, spremajući se za borbu protiv imperijalne supersile. Militanti iz jugoistočne Azije susreli su se s onima iz sjeverne Afrike, južne Azije, Kine i Srednjeg istoka, i u ovom specifičnom trenutku sjeme globalnog džihadizma je posijano“ (Braniff, 2012: 42).

I doista je sa osnivanjem ove organizacije, bin Laden inicirao džihad u različitim smjerovima, determinirajući za glavne neprijatelje saudijsku vladu i njene partnerske države u regionu,¹³ kao i Sjedinjene Države koje je ova teroristička organizacija prezirala zbog podrške zemljama Bliskog istoka koje se nisu temeljile na šerijatskom zakonu, te zbog navodnog vrijeđanja islama pozicioniranjem američkih trupa u Saudijskoj Arabiji tokom prvog Zalivskog rata. Kako navodi Kissinger: „Bin Ladenovoj teoriji, borba između istinske vjere i nevjerničkog svijeta bila je egzistencijalna i već je odavno bila započela. Svjetska nepravda došla je do točke u kojoj su miroljubive metode beskorisne. Zahtijevale su se metode atentata i terorizma, koje će probuditi strah u Al Qaidinim neprijateljima, te ih lišiti želje za pružanjem otpora“ (Kissinger, 2015: 295). Ono što će uslijediti u predstojećim godinama, bit će potvrda ozbiljnosti bin Ladenovih prijetnji, kao i ambicija da iste materijalizira.

Osama bin Laden i Al Qaida postali su simbol globalnog džihada, mreže ekstremističkih grupa koje prijete kako muslimanskim zemljama, tako i Zapadu, čiji su se korijeni, kako zapaža Esposito, pokazali dubljim i sve prodornijim na međunarodnom planu, više nego što se moglo očekivati. Ova nova globalna prijetnja, koja je proizašla iz džihada protiv sovjetske okupacije Afganistana, eksplodirala je širom muslimanskog svijeta, od centralne, južne i jugoistočne Azije do Evrope i Amerike, zaključuje ovaj autor (Esposito, 2006: 145).

Polazeći od svega saopštenog u ovom dijelu rada, a imajući u vidu i ono što će na narednim stranicama biti problematizirano, može se aksiomatski zaključiti da su ova dva povijesna događaja imala presudan uticaj na pojavu terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, koji stupa na scenu 80-ih godina prošlog stoljeća, da bi se u narednim decenijama pod uticajem novonastalih okolnosti, intenzivirao i sve više u međunarodnim okvirima afirmirao.

2. TRENDVI MANIFESTIRANJA TERORIZMA NADAHNUTOG RADIKALNIM ISLAMSKIM DISKURSOM – OD 1980-IH DO 2000-TE GODINE

U sagledavanju trendova manifestiranja islamističkog terorizma, opredijelili smo se za dvije glavne vremenske etape – *prvu*, koja je prethodila najmonstruoznijim terorističkim napadima u povijesti ljudske civilizacije – onim na američke ciljeve koji su pod egidom Al Qaide i bin Ladena izvedeni 11. septembra 2001. godine, i *drugu*, koja se odnosi na razdoblje koje je uslijedilo nakon napada na Svjetski trgovački centar i Pentagon i objave rata protiv terorizma, odnosno ‘rata protiv terora’, kako ga je oficijelno proklamirao tadašnji američki predsjednik George Bush mlađi.

Tokom 1980-ih godina, pod uticajem svih prethodno problematiziranih povijesnih okolnosti, dolazi do pojave terorizma inspiriranog radikalnim islamskim diskursom.¹⁴ Ova dekada prošlog

¹³ Glavni razlog obrušavanja na Saudijsku Arabiju proistekao je iz činjenice što je ona dozvolila nemuslimansko vojno prisustvo nakon rata u Zalivu s početka 1990-ih u domovini dva najveća islamska svetišta – Mekki i Medini. Riječ je, naime, o stacioniranju američkih trupa u Poslanikovo zemlji, koju je on smatrao provokacijom upućenoj svakom pravovjernom muslimanu (Eriksen, 2012: 29).

¹⁴ Bitno je naznačiti da je prvi teroristički napad koji je proistekao iz radikalnog islamskog diskursa onaj koji je zabilježen u septembru 1972. godine tokom održavanja Olimpijskih igara u Minehenu, kada su pripadnici propalestinske organizacije *Crni septembar* ubili jedanaest izraelskih sportista. Ovaj napad je bio motiviran intencijom oslobođanja arapskih i njemačkih zatvorenika u Izraelu i Istočnoj Njemačkoj, uhapšenih nekoliko mjeseci ranije (Pettiford, Harding, 2005: 91-93), te je ujedno bio u

stoljeća, u kojoj je zabilježen najmanji broj počinjenih terorističkih napada 'u ime islama', bila je svojevrsna najava postepenog, ali kontinuiranog uspona ovog vida terorizma, kako u regionalnim, tako i u međunarodnim okvirima.

U ovoj deceniji, kako indiciraju podaci iz studije o islamističkim terorističkim napadima koju je 2019. godine objavila francuska Fondacija za inovativnu politiku (*Foundation pour L' Innovation Politique*), dogodila su se 354 ovakva napada koja su usmrtila 1,447 ljudi (Amic, Delage et al., 2019: 13).

U prvim godinama 1980-ih, islamistički terorizam se počeo prvobitno manifestirati u Siriji, što koincidira s periodom velikog aktivizma Muslimanske braće u ovoj zemlji usred ustanka protiv el-Assada. Naime, od 1980 do 1982. godine na sirijskoj teritoriji počinjeno je 69 terorističkih napada, što je predstavljalo aproksimativno dvije trećine ukupnog broja izvršenih islamističkih napada u svijetu tokom naznačene tri godine (Ibidem).

Holistički posmatrano, u 80-im godinama 20. stoljeća najveći intenzitet islamističkog terorizma zabilježen je u Libanu, zemlji u kojoj je Iranska revolucija imala neposredan i snažan uticaj i u kojoj je, po uzoru na istu, ši'ijjski islam bio osnova za političku mobilizaciju muslimana u protestne, odnosno revolucionarne pokrete.

Iako se radilo o zemlji Srednjeg istoka prozapadne orijentacije, ona će se pod uticajem događaja u Iranu, građanskog rata iz 1975. godine, koji je trajao petnaest godina i koji je opustošio libansko društvo, izraelske invazije i okupacije Libana 1978. i 1982. godine, kao i masakra koji su nad Palestincima i Libancima u izbjegličkim logorima Šatili i Sabri počinili kršćanski falangisti uz saučesništvo Izraela (Esposito, 2001: 173), opredijeliti za jedan krajnje radikalni kurs.

U funkciji afirmacije prethodno kazanog, jeste i osnivanje Hezbollaha (Božije partije) 1982. godine, kojem se pripisuje odgovornost za oko 133 napada i 515 smrtnih slučajeva evidentiranih na teritoriji Libana u periodu od 1980 do 1989. godine (Amic, Delage et al., 2019: 13).

Riječ je o radikalnom islamističkom pokretu koji je u ime džihada, a protiv tlačenja i nepravde, posegnuo za ši'ijjskom doktrinom o samožrtvovanju i mučeništvu, za čije je uvođenje u muslimansku tradiciju u 11. stoljeću bila zaslužna ši'ijjska sekta *assassina*, koja je u mongolskim razaranja iskorijenjena, čime je i praksa samoubilačkih napada opozvana sa povijesne scene, da bi istu 1980-ih godina rehabilitirao upravo Hezbollah (Jusić, 2005: 111-113).

Praksa samoubilačkih napada afirmirala se kao prepoznatljiv *modus operandi* ove terorističke organizacije, osobito prilikom obrušavanja na zapadne ciljeve na Bliskom istoku. Tokom 1980-ih godina zabilježeno je, naime, više samoubilačkih terorističkih napada kojima su primarne mete bile američki ciljevi,¹⁵ mada istih nisu bili pošteđeni ni ciljevi drugih zapadnih zemalja.

Prvi takav napad datira iz aprila 1983. godine, kada se vozač samoubica, kamionom u kojem se nalazila ogromna količina eksploziva, obrušio na američku ambasadu u Bejrutu, uzrokujući

funkciji najave 'islamizacije' izraelsko-palestinskog sukoba u nadolazećim godinama. Drugi slučaj koji je, također, bio uvertira u dekadu značajnijeg manifestiranja islamističkog terorizma, o kojem je na prethodnim stranicama bilo riječi, jeste onaj s kraja 1970-ih godina u Teheranu, kada su pristalice ajatolaha Homeinija zauzele američku ambasadu i zatočile njeno osoblje.

¹⁵ Izostanak američke osude okupacije Libana 1978. i 1982. godine od strane Izraela, izrevoltirao je radikalne islamiste, koji su u znak odmazde zbog navedenog, odlučili da terorističke napade usmjere na američke ciljeve -američke ustanove i njihovo osoblje na Bliskom istoku.

smrt preko 60 ljudi. Sljedeći napad se dogodio pola godine kasnije, također u glavnom gradu Libana, kada se terorista samoubica kamionom sa preko 5,000 kilograma TNT-a zabio u štab američkih marinaca. Tom prilikom su poginula 242 američka vojnika, a povrijeđeno je njih 80. Nekoliko minuta kasnije dogodio se napad na bazu francuskih vojnika, udaljenoj svega nekoliko kilometara od štaba američkih marinaca. U ovom napadu, život je izgubilo 58 francuskih vojnika. Koncem godine, meta samoubilačkog napada bila je i američka ambasada u Kuvajtu, kojom prilikom su poginule četiri osobe, dok je preko 60 njih povrijeđeno (Pettiford, Harding, 2005: 100, 101; Fuller, 2015: 347, 348; Jusić, 2005: 113, 114).

Ova ši'ijaska organizacija, svoj opseg djelovanja nije limitirala isključivo na teritorij Libana. Njoj se, kumulativno s napadima zabilježenim u ovoj zemlji, pripisuje oko 341 teroristički napad u razdoblju između 1983. i 2000. godine, u kojima je život izgubilo oko 1,110 ljudi, a pored Libana, Saudijska Arabija, Argentina, Kipar, Danska, Egipat, Grčka, Izrael, Kuvajt i Tunis su bile među pogođenim zemljama (Amic, Delage et al., 2021: 17). Bila je to potvrda aspiracija Hezbollaha da svoje terorističke napade afirmira u međunarodnim okvirima, kao i potvrda da je došlo do izvoza ovog vida terorizma izvan Bliskog istoka.

Žrtva ove terorističke organizacije tokom 1980-ih godina bila je i Francuska, u čijem je glavnom gradu Parizu u septembru 1986. godine zabilježena serija od šest terorističkih napada, od kojih je najsmrtonosniji bio u Rue de Rennes ispred jedne trgovine, kada je ubijeno 7 ljudi i ranjeno 55 (Amic, Delage et al., 2019: 13).

Tokom 1990-ih godina, primat u pogledu manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, preuzeo je Alžir. U ovoj državi sjeverne Afrike, devedesete su determinirane kao 'crna dekada', što zorno svjedoči o tome koliko je tokom navedenog razdoblja, ova zemlja bila uzurpirana i opustošena terorizmom islamističke provenijencije, kako u pogledu broja izvršenih terorističkih napada, tako i u pogledu broja žrtava koje su isti prouzrokovali.

U periodu od 1990-1999. godine u Alžiru su, naime, zabilježena 542 teroristička napada, što je činilo više od trećine svih registriranih napada diljem svijeta tokom ove decenije, a isti su proizveli skoro 2,400 smrtnih slučajeva, što je predstavljalo više od 50 posto svih žrtava terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom tokom naznačenog razdoblja (Amic, Delage et al., 2021: 16).

Ovakvoj erupciji terorističkog nasilja u Alžiru, kojeg također nije zaobišao val islamskog revivalizma, prethodilo je osnivanje Fronta islamskog spasa (FIS) 1989. godine nakon liberalizacije političkog sistema u ovoj državi, što je bio indikator nastojanja da se isti uključi u političke procese i da 'putem glasačkih kutija, a ne uz zvuk metaka, afirmira islamske vrijednosti u društvenoj svakodnevnici' (Jusić, 2005: 146, 147).

Mada je Front islamskog spasa dva puta ostvario pobjedu na prvim slobodnim izborima održanim u Alžiru početkom 1990-ih godina, isti je državnim udarom spriječen da preuzme vlast, što je predstavljalo vrlo značajan faktor u procesima njegovog prerastanja iz jedne umjerene u revolucionarnu i dijelom militantnu organizaciju. Ovo je, između ostalog, pretvorilo Liban u poprište brutalnih terorističkih napada krajem prošlog stoljeća.

Devedesetih godina 20. stoljeća na Bliskom istoku je došlo do islamizacije izraelsko-palestinskog sukoba, čemu je 1987. godine prethodilo osnivanje Hamasa (Islamskog pokreta otpora) kao ogranka Muslimanske braće, koji je nastao za vrijeme prve *intifade* – ustanka protiv izraelske

okupacije Palestine i uspostave uprave u okupiranim područjima u pojasu Gaze i Zapadnoj obali.¹⁶

Hamis je zahvaljujući višegodišnjoj borbi za stvaranje islamske palestinske države na Bliskom istoku, postao međunarodno prepoznatljiv,¹⁷ a u realizaciji svojih ciljeva posegnuo je kako za političkim sredstvima, tako i za različitim vidovima nasilja, uključujući i terorizam, za koji su posebno bile zadužene 'Kassamove brigade', koje su kao vojno krilo ovog islamističkog pokreta osnovane 1991. godine.

Pod egidom Hamasa, izvedeni su brojni samoubilački napadi na izraelske ciljeve – vojne i civilne mete, kao i na palestinske kolaboracioniste. Isti su se osobito intenzivirali od 1990-ih godina, kao odgovor na nezakonito širenje izraelskih naselja na okupiranim dijelovima palestinske teritorije. Kako, naime, indiciraju podaci francuske Fondacije za inovativnu politiku, od 1979-2000. godine, na izraelskoj i palestinskoj teritoriji zabilježena su 62 napada, od kojih se veliki dio pripisuje upravo Hamasu (Amic, Delage et al., 2019: 17).

U ovom desetljeću, a pod neupitnim uticajem događaja u Afganistanu, pri čemu se u prvom planu misli na povlačenje Crvene armije iz ove zemlje u februaru 1989. godine, što je impliciralo i povratkom u zemlje porijekla radikalnih islamskih aktivista koji su se pridružili bin Ladenu u borbi protiv 'nevjerničkog okupatora' koncem 1970-ih godina, potaknuta je mobilizacija na principima džihada, a pod snažnim uticajem tek formirane Al Qaide. Njihov povratak u zemlje porijekla, stvorio je fundamentalne pretpostavke za širenje islamističkih ideja u mnogim dijelovima svijeta. Iako je najveći broj napada u ime džihadističkog salafizma tokom 1990-ih počinjen na Bliskom istoku, već tada su manifestirane ambicije Al Qaide da svoj opseg djelovanja proširi izvan ovog regiona.

Prethodno kazano, afirmira i činjenica da se na teret ove terorističke organizacije i njenog osnivača stavlja više terorističkih napada koji su počinjeni tokom 1990-ih godina, od kojih je najindikativniji bio svakako napad na Svjetski trgovački centar 1993. godine, s obzirom da je revelirao njene globalne ambicije, kada su dvojica pripadnika Al Qaide parkirala kombi s bombom od 680 kilograma u podzemnoj garaži jednog od tornjeva ovog centra, da bi nakon što su zapalili fitilj, napustili mjesto zločina. U ovom napadu, kojem je kako napominje Kissinger, prethodilo slanje pisama različitim medijama, u kojima su artikulirani zahtjevi da se prekine američka podrška Izraelu, ukinu diplomatski odnosi s ovom zemljom i prekinu uplitanja u unutrašnja pitanja zemalja Bliskog istoka (Kissinger, 2015: 124, 125), poginulo je šestoro ljudi, a 1,000 je povrijeđeno.

¹⁶ Kako ističe Noam Čovski, ovdje se primarno misli na nezakonito širenje izraelskih naselja, kako su više puta utvrdili međunarodni autoriteti, poput Savjeta sigurnosti Ujedinjenih naroda (Rezolucija 446) i Međunarodnog suda pravde. Nakon Sporazuma iz Osla iz 1993. godine, aktivnosti na izgradnji novih naselja, s ciljem privlačenja novih doseljenika, su se intenzivirale. S izuzetkom anektiranog Istočnog Jeruzalema, izgradnja se u periodu od 1993-1995. godine povećala za 40 posto, da bi se ovakva politika nastavila i u narednim godinama, s projekcijama da Izrael kontrolira 40 do 50 posto Zapadne obale, dok je ostatak zatvoren i odvojen od Gaze, čime je onemogućeno potencijalnim palestinskim entitetima da imaju pristup vanjskom svijetu. Dokaz je to grubog kršenja Ugovora iz Osla (Čovski, 2016: 147-149).

¹⁷ Palestina, kao Ahilova peta muslimanskog svijeta, postala je vrlo značajan simbol borbe protiv Izraela, postavši ujedno simbol borbe protiv (neo)imperijalizma uopšte.

U funkciji anticipacije događaja od 11. septembra, pored prethodno navedenog napada, bili su i napadi na američke ambasade u Keniji i Tanzaniji 1998. godine, u kojima je podmetanjem eksplozivnih naprava ubijeno 263 ljudi, a ranjeno 5,000 (Esposito, 2001: 269; Pettiford, Harding, 2005: 114, 115), kao i napad na američki ratni brod Cole u oktobru 2000. godine, koji je bio na putu za Zaliv, a na koji su se dvojica pripadnika Al Qaide obušila s čamcem punim visokoeksplozivnog materijala. U napadu je poginulo 17 osoba i ranjeno 37 (Keča, 2012: 102, 103).

Izvan domašaja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, nisu ostali ni južna i jugoistočna Azija u kojima je, također, tokom ovog razdoblja počinjen značajan broj terorističkih napada. U tom kontekstu bitnim smatramo navesti primjer Indije, u kojoj je prvi islamistički teroristički napad izvršen 1986. godine, da bi se pod primarnim uticajem sukoba između Indije i Pakistana oko pogranične regije Jammu i Kashmir tokom 1990-ih godina teroristički napadi intenzivirali. Samo u 1990. godini zabilježeno je 14 napada (Amic, Delage et al., 2019: 17).

Prodor islamističkog terorizma zabilježen je i na Filipinima, kao i u Maleziji, u kojima su također po uzoru na islamističke pokrete Bliskog istoka osnovane određene terorističke grupe, poput *Abu Sayyaf* grupe, koja je svoju naklonjenost terorizmu demonstrirala u napadima na katoličku crkvu u Salvadoru, na ostrvu Mindanao, septembra 1986. godine, u kojima je ubijeno 20 ljudi i ranjeno 186, kao i u napadu na metro u Manili, glavnom gradu Filipina, iz januara 1987 godine, u kojima je život izgubilo 8 ljudi. I tokom 1994 godine, ova grupa je bila iznimno aktivna, počinivši sedam terorističkih napada na jugu zemlje, da bi se u godinama koje su uslijedile ona profilirala kao glavni akter islamističkog terorizma na Filipinima (Amic, Delage et al., 2021: 18).

Na bazi predočenog u ovom dijelu rada, može se zaključiti da je terorizam nadahnut radikalnim islamskim diskursom stupio na scenu 1980-ih godina na prostoru Bliskog istoka i sjeverne Afrike, gdje je u razdoblju od 1979-2000. godine manifestirao svoj najveći intenzitet i prodornu snagu. Navedeno afirmira podatak, koji indicira da je od ukupnog broja izvršenih terorističkih napada u naznačenom vremenskom razdoblju – njih 2,190 (u kojima je život izgubilo oko 6,818 osoba), na prostoru MENA regiona zabilježeno 1,645 (Amic, Delage, 2019: 17), što je oko 75 posto. Mada je 'svega' preostalih 25 posto terorističkih napada zabilježeno u drugim dijelovima svijeta, pri čemu, u istočnoj i jugoistočnoj Aziji kumulativno 450 napada, u Evropi 55 napada, Subsaharskoj Africi 22 napada i Sjevernoj Americi 10 napada (ibidem), ne treba minimizirati činjenicu da su oni izraz nastojanja aktera ovog vida terorizma da se isti internacionalizira. Koliko su u tom naumu uspjeli tokom prve dvije decenije 21. stoljeća, sagledat ćemo u nastavku rada.

3. TRENDOVI MANIFESTIRANJA TERORIZMA NADAHNUTOG RADIKALNIM ISLAMSKIM DISKURSOROM – OD OBJAVE RATA PROTIV TERORIZMA DO DANAS

Opštepoznato je da je na početku 21. stoljeća svijet svjedočio najmonstruoznijim terorističkim napadima u povijesti ljudske civilizacije. Izvršioi gotovo sinhroniziranih napada koji su se 11. septembra 2001. godine u ranim jutarnjim satima, prema lokalnom vremenu, dogodili u Washingtonu i New Yorku, bili su pripadnici terorističke organizacije Al Qaide, koji su se otetim američkim avionima obušili na Pentagon i Svjetski trgovački centar, usmrivši 2,981 osobu (The 9/11 Commission Report: 2).

Navedeni događaj, koji je pukom koincidencijom ili ne, zabilježen na prijelazu iz 20.og u 21. stoljeće, kao i odgovor na isti koji je momentalno uslijedio, inaugurirali su eru progresivnog i iznimno zabrinjavajućeg uspona terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, kako

su to brojni autori svojevremeno i najavljivali. O kakvom eksponencijalnom rastu broja počinjenih islamističkih terorističkih napada je riječ, zorno ilustriraju podaci prezentirani u recentnoj studiji francuske Fondacije za inovativnu politiku, prema kojima je u razdoblju od 2001 do maja 2021. godine zabilježeno oko 45,840 takvih napada, od toga od 2001-2012. godine oko 8,264, te od 2013 do maja 2021. godine oko 37,575 (Amic, Delage et al., 2021: 6).¹⁸

U poređenju s prethodno opserviranim razdobljem, koje je također obuhvatilo oko dvije decenije (1979-2000), kada se ovaj vid terorizma pojavio i kada se počeo postepeno afirmirati u regionalnim i međunarodnim okvirima, može se zaključiti da se broj terorističkih napada nadahnutih radikalnim islamskim diskursom povećao za gotovo četiri puta tokom prvih dvanaest godina 21. stoljeća, odnosno za oko osam puta od 2013 do maja 2021. godine.¹⁹

Predočeni rast, koji ni u kom slučaju ne treba podcijeniti, nameće potrebu artkuliranja pitanja šta je uticalo na isti, kao i da li su bile utemeljene prognoze brojnih autora i stručnjaka za terorizam, da će opredjeljenost i odluka zapadnih sila, predvođenih Sjedinjenim Američkim Državama, da se s ovom prijjetnjom nekonvencionalne prirode 'obračunaju' ratom, biti kontra-produktivne, te da će doprinijeti njegovoj dodatnoj afirmaciji, čak i u globalnim okvirima.

Ukoliko se, naime, osvrnemo na neke od ključnih događaja koji su obilježili prve dvije decenije 21. stoljeća, a koji su se neupitno odrazili na dinamiku manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, možemo bez dileme zaključiti da su prognoze ovih autora bile argumentirane i da je objava rata protiv terorizma u značajnom dijelu pogodovala njegovom usponu.

Kada je riječ o prvih dvanaest godina 21. stoljeća, kao ključne povijesne događaje koji su bili u funkciji anticipacije skoro četvorostrukog porasta broja islamističkih terorističkih napada, neizostavni za nominirati su rat u Afganistanu i Iraku, kao i rat u Siriji, a kada je riječ o razdoblju od 2013 do polovine 2021. godine, eksponencijalni rast broja terorističkih napada, kao i smrtnih slučajeva koje su isti prouzrokovali, koincidira s proklamiranjem Islamske države Iraka i Levanta (ISIL), čiji je uspon na međunarodnu scenu juna 2014. godine neophodno opservirati osloncem na prethodno spomenute događaje.

Kao odgovor na monstruoze terorističke napade s početka 21. stoljeća, Sjedinjene Američke Države su uz svesrdnu podršku međunarodne zajednice objavile rat protiv terorizma, najavivši

¹⁸ Autori ove studije, kao i one koja je objavljena dvije godine ranije, ističu kako su u izradi iste koristili tri glavne vrste izvora – informacije o terorističkim napadima od 1979. godine prikupljene putem pretraživanja, unakrsno referenciranje postojećih baza podataka i akademska istraživanja, pri čemu napominju da im je inicijalni izvor bila Globalna baza podataka o terorizmu (GTD) koju je razvio Univerzitet u Marylandu u Sjedinjenim Američkim Državama, a koja se smatra najsvēobuhvatnijom bazom podataka o terorizmu. Imajući u vidu određena ograničenja istraživanja islamističkih terorističkih napada sa kojima su se autori studije suočili, poput činjenice da jedan broj napada očekivano nije registriran, da nisu u okviru istih uvršteni oni napadi kod kojih vjerska motivacija nije prevladavajuća, kao i da islamistička motivacija nije uvijek identificirana, oni su predložili i jednu kontrolnu varijablu, koja uvažava prethodno nominirana ograničenja i koja od utvrđene brojke odstupa sa 2,000-2,500 napada (Ibidem, str. 13).

¹⁹ Na okvirno isti procentualni porast broja terorističkih napada inspiriranih radikalnim islamskim diskursom od početka 21. stoljeća ukazuje i Institut za ekonomiju i mir (IEP) u okviru objavljenih indeksa globalnog terorizma (Institute for Economics&Peace, 2014: 13; Institute for Economics & Peace, 2015: 2). Tako, da iako se određene brojke trebaju uzeti s dozom rezerve, s obzirom na sopsšteno u okviru prethodne fusnote, indikatori koji ilustriraju opšte razvojne trendove ovog vida terorizma, možemo smatrati prilično pouzdanim.

vrlo optimistično njegov opoziv sa povijesne scene. Isti je svoju prvobitnu materijalizaciju doživio u Afganistanu 07. oktobra 2001. godine, kada je pokrenuta opsežna ofanzivna akcija protiv talibanskog režima, a odluka da se rat protiv terorizma ozvaniči upravo u ovoj zemlji uslijedila je nakon što je talibanski režim, inače optužen za pružanje podrške i utočišta pripadnicima Al Qaide, kao odgovorne za napade na američke ciljeve 11. septembra, odbio da preda lidere ove terorističke organizacije Sjedinjenim Američkim Državama.

Godinu i po dana kasnije, 19. marta 2003. godine, Sjedinjene Američke Države su uz podršku Velike Britanije, objavile rat Iraku zbog, kako je navedeno, veze i saučesništva Saddamovog režima s Al Qaidom, neuvažavanja međunarodno nametnutih obaveza Iraku u pogledu razoružanja, ali i zbog najavljene intencije demokratizacije iračkog društva, što je između ostalog rezultiralo svrgavanjem s vlasti iračkog predsjednika Saddama Husseina.

Ratovi u Afganistanu i Iraku, nesumnjivo su kontribuirali pozicioniranju ove dvije zemlje u ravan zemalja najviše pogođenih islamističkim terorističkim nasiljem tokom prvog desetljeća 21. stoljeća, pri čemu treba naglasiti da su i u godinama koje su uslijedile, Afganistan i Irak zauzimali jednu od čelnih pozicija u pogledu manifestiranja ovog vida terorizma. Kako, naime, indiciraju podaci Instituta za ekonomiju i mir (IEP), od 2002 do kraja 2011. godine, u ovim zemljama je zabilježeno 35 posto od ukupnog broja svih terorističkih napada koji su u naznačenom razdoblju registrirani na globalnom nivou, od toga u Afganistanu 10 posto,²⁰ a u Iraku 25 posto (Institute for Economics & Peace, 2012: 12). Pakistan se, također, u periodu od 2002-2009. godine suočio s velikim porastom broja terorističkih napada, što je evidentno na temelju činjenice da je u naznačenom razdoblju, u ukupnom broju izvršenih terorističkih napada u svijetu, Pakistan participirao sa oko 12 posto. Intenziviranje terorističkih aktivnosti koincidira, između ostalog, s premještanjem vodstva talibana iz Afganistana u Pakistan, nakon svrgavanja s vlasti talibanskog režima od strane međunarodne koalicije predvođene Amerikom, da bi terorizam u ovoj zemlji svoju kulminaciju doživio tokom građanskih nemira između 2007 i 2009. godine, kada je izvršen i atentat na bivšu pakistansku premijerku Benazir Bhutto. Mada odgovornost za većinu terorističkih aktivnosti u naznačenom razdoblju nije utvrđena, talibanima se pripisuje krivica za oko 12 posto terorističkih napada (Ibidem, str. 23).

Ovo je potvrda neuspjeha Sjedinjenih Američkih Država i njenih saveznika da sa povijesne scene opozovu terorizam i poraze militantnu ideologiju na kojoj isti počiva, kako je to slavođobitno najavljeno prilikom proklamacije rata protiv terorizma. Podaci na koje smo se upravo referirali,

²⁰ Afganistan se nesumnjivo profilirao kao vrlo značajno izvorište terorizma. Pored razloga koje smo u prvom dijelu rada problematizirali, a koji su tome značajno pogodovali, nužno je spomenuti i formiranje talibanskog pokreta u ovoj zemlji, kao svojevrsne mješavine mudžahedina koji su se borili protiv sovjetske okupacije Afganistana 1980-ih godina i pašunskih plemena. Dolaskom talibana na vlast 1996. godine, te uspostavom režima zasnovanog na striktnoj primjeni šerijata, Afganistan je postao dom i utočište za brojne militantne ekstremiste iz raznih dijelova svijeta, uključujući i lidera Al Qaide. Nakon objave rata Afganistanu u oktobru 2001. godine i svrgavanja s vlasti talibanskog režima od strane međunarodne koalicije predvođene Amerikom, došlo je do velikog rasta broja terorističkih napada u ovoj zemlji, s posebnim težištem na ciljeve koalicionih snaga i članove afganistanske vlade. Ilustracije radi, pozvat ćemo se na podatke francuske Fondacije za inovativnu politiku koji indiciraju da je u Afganistanu 2001. godine zabilježeno 4 napada sa 153 letalna slučaja, a u 2012. godini, 2,536 napada u kojima je život izgubilo preko 8,000 ljudi (Amic, Delage, 2021: 26). Sa kolapsom islamskog emirata Afganistan 2001. godine, vodstvo talibana se premješta u Pakistan.

kao i ono što će biti saopšteno u nastavku rada, upućuju na zaključak da je mreža koju je nadahnuo Osama bin Laden, iskoristila ovaj odsudan trenutak, kako bi se dodatno konsolidirala, prevashodno u regionalnim okvirima, ali sa vrlo jasnim aspiracijama da svoje ciljeve i opseg djelovanja proširi i na međunarodni nivo. Ovo potonje je, između ostalog, postalo evidentno kada je ova teroristička organizacija počela svoje napade projicirati prema evropskim metropolama, čime je od 2004. godine pokrenut val smrtonosnih terorističkih napada na starom kontinentu, počev od onih u Madridu iz marta 2004. godine, kada je u koordiniranim bombaškim napadima na javni željeznički saobraćaj ubijena 191 osoba, a ranjeno 2,000, pa do napada u Londonu iz jula 2005. godine, kada su četiri britanska muslimana izvršila samoubilačke napade u podzemnoj željeznici, kojom prilikom je ubijeno 52 i ranjeno preko 700 ljudi (Fuller, 2015: 233, 234).²¹ Odgovornost za oba napada preuzela je ozloglašena teroristička organizacija Al Qaida.

U kontekstu prethodno kazanog, svrsishodnim smatramo spomenuti zapažanje Gilles Kepela, koji ove napade vidi kao promjenu u implementaciji islamističkih terorističkih napada, koji se sve više počinju oslanjati na ljudske resurse specifične za ciljanu zapadnu državu (Kepel, 2018: 147), taktika koja će se u nadolazećim godinama sve više afirmirati, pod osobitim uticajem ISIL-a.

Iz regionalne perspektive, metež rata je iskorišten dvojako – u svrhu intenziviranja međuregionalne saradnje između različitih islamističkih pokreta, te u svrhu grananja Al Qaide. Kada je riječ o ovom prvom, kako zapažaju David Jones i ostali, napadi od 11. septembra, za koje je odgovornost preuzela Al Qaida, a zatim intervencije američkih trupa u Afganistanu, pomogli su u jačanju veze između bin Ladena i različitih južnoazijskih militantnih grupa, poput *Abu Sayyaf* grupe na Filipinima i *Jemaah Islamiyah* u Indoneziji (Jones et al., 2003: 443-457). Kada je riječ o ovom drugom, tu se u prvom planu misli na osnivanje ogranaka Al Qaide na arapskom poluostrvu (AQPA), čime je opseg svog djelovanja ova teroristička organizacija proširila i na Irak, Jemen i Saudijsku Arabiju, kao i na osnivanje Al Qaide u islamskom Magrebu (AQIM), čime je Al Qaida proširila i konsolidirala svoj uticaj i u Alžiru, Mauritaniji, Nigeru i Maliju. Na taj način je ova teroristička organizacija, kako zapažaju Liviu i Anca Ionita, unaprijedila svoje prisustvo na koridoru Jemen-Saudijska Arabija-Irak, a kasnije i Sirija, u cilju poboljšanja koordinacije na regionalnom nivou (Ionita, Ionita, 2015: 151). Sve navedeno, stvorilo je temeljne pretpostavke za rast terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, kao i za širenje radijusa njegovog manifestiranja.

U prvoj deceniji 21. stoljeća, uslijedilo je i osnivanje novih islamističkih pokreta u Subsaharskoj Africi. Ovdje se u prvom planu misli na stvaranje i širenje Al Shabaab grupe u Somaliji 2006. godine, koja je inspirirana ideologijom Al Qaide dala snažan impuls širenju islamističke prijetnje u ovoj regiji. Ova radikalna islamistička grupa, koja je kultivirala bliske veze s Al Qaidom, postavši dio globalnog džihadističkog pokreta, inicirala je niz terorističkih aktivnosti od druge

²¹ Teroristički napadi na američke ciljeve s početka 21. stoljeća, kao i napadi u Madridu i Londonu, najavili su eru bezumnog sijanja smrti, demonstirajući krajnje beskrupolozan karakter islamističkog terorizma. Inauguraciju ovakvih trendova, sljedećim je riječima objasnila Jessica Wolfandale: „Sve što se desilo na svetskoj pozornici – 11. septembra 2001. godine u Sjedinjenim Američkim Državama, 2004. i 2005. godine u Madridu i Londonu, kao i drugi tragični događaji, koje su obeležili teroristički akti nove siline i akumulirane mržnje prema nevinim žrtvama – navodi na zaključak da je pretnja od savremenog terorizma, pretnja našoj najvećoj vrednosti – životu“ (Wolfandale prema Mijalković, Bajagić, 2012: 298).

polovine 2000-ih, zahvativši pored Somalije, Keniju i Etiopiju (Center for International Security and Cooperation, 2019).

Neizostavan za spomenuti je i uspon Boko Harama, terorističke grupe formirane 2002. godine u Nigeriji, osobito iz razloga što se ova teroristička organizacija u drugoj deceniji 21. stoljeća profilirala kao jedna od najaktivnijih i najsmrtonosnijih terorističkih organizacija, pored Al Qaide, Talibana i ISIL-a. Njima se kumulativno pripisuje odgovornost za oko 65-70 posto svih smrtnih slučajeva u svijetu (Institute for Economics & Peace, 2016: 4), što je pokazatelj nihilističke prirode terorizma nadahnutog militantnim islamizmom.

Boko Haram je, naime, od jedne islamističke sekte prerastao u vrlo značajan pokret oružane borbe koji zagovara džihadistički salafistički islam i kao takav neprijateljski je nastrojen prema bilo kakvom vidu zapadnog upliva i uticaja. Terorističke aktivnosti je intenzivirao 2009. godine, predvodeći pobunu za stvaranje kalifata u Nigeriji, na šta su nigerijske vlasti odgovorile ofanzivnom vojnom akcijom. Svoje djelovanje je prvobitno koncentrirao u Nigeriji, doprinoseći pozicioniranju ove zemlje u red zemalja najviše pogođenih terorizmom od druge decenije 21. stoljeća, proširivši kako ističu Amic, Delage i ostali, 'teatar svojih operacija i na zemlje koje graniče sa jezerom Čad – u sjeverni Kamerun, Niger i Čad' (Amic, Delage et al, 2021: 39; Institute for Economics & Peace, 2014: 53). Od 2015. godine, usljed intenziviranih vojnih aktivnosti protiv njega, Boko Haram je težište svog djelovanja proširio na susjedne zapadnoafričke zemlje (Institute for Economics & Peace, 2016: 2), što je trasiralo put nastanku najsmrtonosnije ISIL-ove provincije – Zapadnoafričke provincije Islamske države (Institute for Economics & Peace, 2020: 57, 58).

Prethodno kazano ukazuje na to koliko se fenomen džihadizma diverzificirao i u teritorijalnom smislu proširio i afirmirao. Džihadističkim militantnim grupama, ideološki ili funkcionalno povezanim s Al Qaidom, nepovoljan geopolitički momenat na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, ali i drugdje, bio je snažno naklonjen u smislu njihove (re)afirmacije i konsolidacije u regionalnim okvirima, pa i šire.

Na ovakvoj premisi može se objasniti i nastanak Islamske države Iraka i Levanta sredinom juna 2014. godine, poznatijom pod akronimom ISIL. Pojavi i usponu ove organizacije sa snažnom ekstremističkom konotacijom, prvobitno je pogodio irački rat iz 2003. godine, da bi geopolitička nestabilnost koja je uslijedila nakon Arapskog proljeća stvorila osnovne pretpostavke za njen brzi i zapanjujući regionalni uspon u Siriji i Iraku, ali i šire. Ovo je, kako zapažaju Liviu i Anca Ionita, inauguriralo nove teritorijalne (državne) i vojne dimenzije islamskog ekstremizma (Ionita, Ionita, 2015: 151).

Razlog zbog kojeg je irački rat nužno identificirati kao jedan od ključnih faktora u nastanku ISIL-a, proizlazi iz činjenice što je upravo američka invazija na Irak 'isprovocirala' osnivanje Al Qaide u Iraku (AQI), kao svojevrzne preteče ISIL-a. Na osnovu kazanog, posve je jasno da se Al Qaidi, koja se evidentno s pravom smatra 'neospornim barjakom savremenog vjerskog ekstremizma i modernog terorizma' (ibidem), pripisuju zasluge i za nastanak Islamske države Iraka i Levanta.

Osnivač Al Qaide u Iraku je ozloglašeni jordanski kriminalac Abu Mus'ab al-Zarqawi, čiji su se džihadistički pogledi učvrstili tokom boravka u zatvoru. Nakon susreta s bin Ladenom koncem 20 stoljeća, isti ga je pokušao ubjediti da pristupi Al Qaidi, tražeći od njega zavjet vjernosti (*bayat*), kojim je bilo kondicionirano njegovo članstvo u ovoj organizaciji, što je al-Zarqawi odbijao da učini sve do oktobra 2004. godine, kada je osnovana Al Qaida u zemlji dvije rijeke (Stern, 2016: 193; Weiss, Hassan, 2015: 27-31, 55, 56), popularnije nazvane Al Qaida u Iraku.

Kako zapaža Jeffrey Smith: „Ironično, invazija na Irak je ta koja je al-Zarqawia natjerala u savez s bin Ladenom i dovela do trajnog prisustva Al Qaide u Iraku, a na kraju i do nastanka ISIL-a“ (Smith prema Stern, 2016: 193, 194).

Nakon što je al Zarqawi ubijen u svom domu sredinom 2006. godine, Al Qaida u Iraku ubrzo biva preimenovana u Islamska država u Iraku (ISI), a vodstvo nad istom preuzima Iračanin Abu Bakr al-Baghdadi (Blanchard, 2007: 9).

Pored događaja, u ratom opustošenom Iraku, i događaji u Siriji koji su zabilježeni 2011. godine, omogućili su globalnim džihadističkim elementima da puste korijene, da se domognu sirijskog teritorija i da motivirani globalnom džihadističkom ideologijom pokušaju uspostaviti islamski kalifat koji obuhvata čitav Levant (O' Bagy, 2012: 28, 29), što je bilo u funkciji anticipacije formiranja Al Qaidine podružnice u ovoj zemlji – *Jabhat al Nusra*, januara 2012. godine, kao druge preteče ISIL-a.

Sirijski predsjednik Bashar al-Assad je, naime, na val arapskog proljeća koji je zahvatio arapski svijet, uključujući i njegovu zemlju, odgovorio kombinacijom političkih ustupaka i nasiljem usmjerenog protiv sirijskog naroda. To je impliciralo prerastanjem ustanka u građanski rat, pri čemu se nasilje proširilo i na susjedni Irak, kreirajući pogodno tlo za razmnožavanje militantnih grupa, a u konačnici i za nastanak ISIL-a.

Osnivač Al Qaide u Siriji, Abu Mohamed al-Jawlani, njeno osnivanje pravdao je nastojanjima da se sirijski narod oslobodi od tiranskog režima, pri čemu se on mjesecima prije izdavanja proglašenja o njenoj formaciji, angažirao na uspostavljanju džihadističke mreže u Siriji (Weiss, Hassan, 2015: 197).

U trenutku kada je postavljeno pitanje ujedinjenja Islamske države u Iraku i Al Qaide u Siriji u jedinstveni međuregionalni džihadistički pokret, koji će postati poznat pod nazivom Islamska država Iraka i Levanta, narušeno je njihovo savezništvo, što je nagovijestilo izvjesne transformacije u redovima regionalnog i globalnog džihadizma, ali i prelazak mnogih al-Nusrinih članova u ISIL-ove redove, čije je osnivanje ozvaničeno 28. juna 2014. godine.

Stupanjem na međunarodnu scenu Islamske države Iraka i Levanta, inaugurirano je razdoblje još evidentnijeg očitovanja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, što afirmiraju prethodno konsultirani podaci, koji indiciraju da je od 2013. godine do polovine 2021. godine, zabilježeno preko 37,500 napada, što predstavlja progresivan rast u odnosu na prvu deceniju 21. stoljeća, kada je taj broj iznosio nešto više od 8,200. Mada se navedeni rast ne može pripisati isključivo ovoj terorističkoj organizaciji, s obzirom na uspon i nekih novih 'zvijezda na džihadističkom nebu', o kojima je prethodno bilo riječi, nema dileme da je osnivanje ISIL-a na suverenim teritorijama dvaju država – Iraku i Siriji, dalo snažan doprinos ovakvim trendovima.

Najveći intenzitet terorističkog nasilja u izvedbi ove organizacije, manifestiran je na teritorijama na kojima je ISIL povijesno utemeljen, dakle u Iraku i Siriji, pri čemu se Sirija nakon građanskog rata i osnivanja ISIL-a, profilirala kao jedna od zemalja najviše pogođenih terorizmom od 2011. godine (Institute for Economics & Peace, 2020: 40), pridruživši se Iraku, Afganistanu, Pakistanu i Nigeriji, kao zemljama koje su tokom 21. stoljeća postale stecište islamističkog terorizma, ali u kojima je kumulativno zabilježeno 78 posto izgubljenih ljudskih života na globalnom nivou usljed terorističkih dejstava (Institute for Economics & Peace, 2015: 2).

Svoj radijus djelovanja ova teroristička organizacija, razumljivo, nije limitirala samo na Irak i Siriju, Bliski istok općenito. Naprotiv, ona je zahvaljujući svojim podružnicama²² i radikaliziranim pojedincima, sljedbenicima njene ideologije, od trenutka proglašenja kalifata u Mosulu juna 2014. godine, uspjela svoje nasilje projicirati čak u sedam regija – u azijsko-pacifičkom regionu, Evropi, MENA regionu, Sjevernoj Americi, Rusiji, Evroaziji, južnoj Aziji i Subsaharskoj Africi (Institute for Economics & Peace, 2020: 5, 56).

Ovo je potvrda njenih globalnih dometa, što je i danas izvor vitalnosti ove terorističke organizacije, bez povijesnog presedana, ali i jedan od ključnih razloga zašto je nju teško opozvati sa povijesne scene i proglasiti njenu konačnu kapitulaciju, unatoč formiranoj koaliciji za borbu protiv ISIL-a avgusta 2014. godine, koja okuplja preko šezdesetak zemalja.

Kako, naime, ukazuju podaci Instituta za ekonomiju i mir iz 2020. godine, od 2013 do 2019. godine, grupe povezane sa ISIL-om, kao i pojedinci, izvan Iraka i Sirije počinili su preko 3,000 terorističkih napada u 48 zemalja (Ibidem, str. 5), što je eklatantan dokaz koliko je ISIL svoje aktivnosti uspio afirmirati u međunarodnim okvirima.²³

Izvan domašaja njegovog transnacionalnog pohoda, nisu ostali ni neki od najrazvijenijih i demokratskih dijelova svijeta, u kojima je odjek terorizma daleko veći, osobito jer se dešava izvan konteksta sukoba, što nije slučaj sa nekim od prethodno problematiziranih regija, u kojima postoji velika koicidencija između sukoba i terorizma.

Evropski kontinent se osobito našao na udaru terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom od 2015. godine, kada je uslijedio drugi val smrtonosnih terorističkih napada na tlu nekih od zemalja starog kontinenta. „U Evropi je ISIL-ova transnacionalna taktika u kombinaciji sa napadima usamljenih vukova, inspiriranih ovom organizacijom, dovela do povećanja terorizma na najvišoj razini. Ovo povećanje je uočeno u mnogim zemljama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), što je rezultiralo rastom broja smrtnih slučajeva za 650 posto – sa 77 smrtnih slučajeva u 2014. godini na 577 u 2015. godini. Uloga ISIL-a u ovom povećanju bila je

²² Nakon osnivanja ISIL-a, neposredno ili u nadolazećim godinama, osnovane su i njegove provincije i podružnice, zahvaljujući kojima je opseg svog djelovanja proširio izvan područja na kojem je povijesno utemeljen, što je stvorilo temeljne pretpostavke da ova teroristička organizacija operira u mnogim državama. Riječ je o sljedećim glavnim provincijama i podružnicama: a) Zapadnoafrička provincija Islamske države, koja je osnovana 2015. godine, a područja njenih napada su Kamerun, Čad, Nigerija i Niger; b) Provincija Horasan Islamske države, osnovana 2014. godine, a područja napada su Afganistan, Indija i Pakistan; c) Sinajska provincija Islamske države, koja je osnovana 2014. godine i terorističke napade projicira na teritoriji Egipta, Izraela i Palestinskim teritorijama; d) Tripoli, Barqa i Fezzan provincija Islamske države, osnovana 2014. godine, s terorističkim djelovanjem u Libiji i Tunisu, i e) Islamska država u Velikoj Sahari, koja je nešto kasnije osnovana, tačnije 2016. godine i koja svoje terorističke napade projicira na Mali, Niger i Burkina Faso (Institute for Economics & Peace, 2020: 57, 58).

²³ Navedenoj internacionalizaciji ISIL-ovih terorističkih napada kontribuirali su i tzv. strani borci, koji su se od trenutka proklamiranja kalifata u Mosulu, odlučili za odlazak na ratišta u Siriji i Iraku. O tome koliko su oni doprinijeli izgradnji globalne džihadističke mreže, najbolje svjedoče podaci o tome da se njihov broj kretao između 25,000-30,000 i da su bili provenijencijom iz stotinu zemalja. Najveći broj stranih boraca potekao je iz MENA regiona (prema procjenama oko 50 posto), dok je Evropa u ukupnom broju stranih boraca participirala sa oko 21 posto (Institute for Economics & Peace, 2015: 3). Podaci australskog Instituta za ekonomiju i mir, indiciraju da je iz Evrope oko 6,000 ljudi otišlo na strana ratišta, od toga najveći broj iz Francuske, Velike Britanije, Njemačke i Belgije (Sarma, 2016: 3).

iznimna, s obzirom da je više od polovine smrtnih slučajeva povezano sa ovom organizacijom“ (Institute for Economics & Peace, 2016: 2, 3, Institute for Economics & Peace: 54).

Oružani napadi u Parizu na redakciju satiričnog časopisa Charlie Hebdo iz januara 2015. godine, serija koordiniranih ISIL-ovih napada u Parizu iz novembra iste godine, samoubilački bombaški napadi na aerodrom i metro stanicu u Briselu iz marta 2016. godine, samoubilački napadi u Istanbulu ispred Aja Sofije i Plave džamije s početka 2016. godine, napadi kaminionima u Nici i Berlinu u julu i decembru 2016. godine, neki su od najvećih terorističkih napada počinjenih na teritoriji nominiranih država od strane Islamske države Iraka i Levanta, kao i grupa i pojedinaca povezanih s ovom terorističkom organizacijom, što je bio nagovještaj ‘trijumfalnog’ i uznemirujućeg povrata terorizma zasnovanog na transnacionalnim grupama.

Ni Sjedinjene Američke Države nisu bile pošteđene terorističkih napada u izvedbi ISIL-a, pri čemu je najsmrtonosniji onaj u Orlando, na Floridi iz juna 2016. godine, u kojem je poginulo 50 ljudi (Institute for Economics & Peace, 2020: 57).

Mada ni Evropa, kao ni Sjeverna Amerika, nisu ostale imune na očitovanje islamističkog terorizma, iz uvida u podatke prezentirane u studiji francuske Fondacije za inovativnu politiku, evidentno je da je on u ovom dijelu svijeta imao vrlo ograničen uticaj, s obzirom da je u razdoblju od 1979 do kraja maja 2021. godine, u Evropi od ukupnog broja registriranih slučajeva islamističkog terorizma, zabilježeno njih 0,6 posto, a u Sjevernoj Americi 0,1 posto (Amic, Delage, 2021: 6).

Nakon prvobitno spomenutog vala terorističkih napada koji je zahvatio Zapad između 2015 i 2017. godine, islamistički terorizam je u predstojećim godinama bilježio kontinuirani pad, da bi se u 2021. godini od ukupno 59 registriranih terorističkih napada u Evropi, samo 3 pripisala islamističkim ekstremistima (Institute for Economics & Peace, 2022: 2). Ovo je značajnim dijelom bilo kondicionirano zaustavljanjem građanskog rata u Siriji, kao i teritorijalnim porazom ISIL-a u martu 2019. godine u zemljama njegovog povijesnog utemeljenja, kada su američke i sirijske snage povratile posljednje ostatke teritorije u posjedu ISIL-a u istočnoj Siriji.

Uporedo s trendom opadanja vjerski motiviranog terorizma na Zapadu, koji se tokom proteklih godina gotovo isključivo manifestirao u formi radikalnog islamističkog terorizma i koji je na Zapadu od 2007. godine uzrokovao 61 posto smrtnih ishoda (Institute for Economics & Peace, 2022: 32), od 2017. godine zabilježen je trend sve većeg uspona desničarskog terorizma, koji u Evropi, Sjevernoj Americi i Okeaniji preuzima primat. „Od 2017. godine, od ukupno 351 registriranog terorističkog napada, pet puta više je bilo politički nego vjerski motiviranih napada“ (Ibidem, str. 33).

Drugi trend koji je neophodno nominirati, a koji je također aktueliziran s teritorijalnim porazom ISIL-a u Siriji i Iraku, jeste pomjeranje težišta islamističkog terorizma na neke druge regije. Primat koji je region Bliskog istoka i sjeverne Afrike imao u pogledu očitovanja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom od 1979 do 2019. godine,²⁴ preuzima južna Azija, sa 40,1 posto terorističkih napada zabilježenih na njoj teritoriji u odnosu na 32,4 posto napada registriranih u MENA regionu (Amic, Delage, 2021: 6).

I region Subsaharske Afrike i Sahela se u posljednjih nekoliko godina profilirao kao region u kojem je došlo do progresivnog rasta broja terorističkih napada. U 2019. godini, u ovom regionu

²⁴ Do 2019. godine, navedeni omjer je izgledao 40,1 posto vs 34,5 posto u korist MENA regiona.

je zabilježeno preko 41 posto svih napada povezanih s ISIL-om (Institute for Economics & Peace, 2020: 5), dok je u 2021. godini 48 posto od ukupnog broja svih smrtnih slučajeva u svijetu od terorizma registrirano u ovom regionu, pri čemu su najviše pogođene bile Burkina Faso, Demokratska Republika Kongo, Mali i Niger (Institute for Economics & Peace, 2022: 2).

Na temelju prethodno saopštenog, evidentno je da terorizam nadahnut radikalnim islamskim diskursom nije opozvan sa povijesne scene nakon oficijelnog proglašenja teritorijalnog poraza Islamske države Iraka i Levanta u martu 2019. godine. Naprotiv, on je u regionu Bliskog istoka i sjeverne Afrike, kao i u drugim dijelovima svijeta, pokazao iznimnu rezistentnost spram pokušaja da ga se porazi, pri čemu osnov za navedenu vitalnost i njegov neupitan regenerativni potencijal treba tražiti u njegovoj ideologiji.

Dokaz je ovo da je riječ o neukrotivom neprijatelju, a čini nam se kako su autori Ivan Šijaković i Nemanja Đukić, najbolje objasnili esenciju fenomena terorizma, sljedećim promišljanjem: "Nemogućnost kontrolisanja terorizma proizlazi iz njegove prirode – terorizam je teško kontrolisati jer funkcija njegove pojave ne počiva u tome da bude kontrolisan već da se njime kontroliše." (Šijaković, Đukić, 2011: 263).

ZAKLJUČAK

Nema sumnje da je savremena povijest Bliskog istoka i sjeverne Afrike pogodovala pojavi i postepenom, ali kontinuiranom rastu terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, prvobitno u regionalnim, a zatim i u međunarodnim okvirima.

Preuzimanje ovog dijela svijeta od strane velikih evropskih sila Ugovorom iz Sevra iz 1920. godine, kao i naknadno posredno i neposredno projiciranje američke moći u ovom regionu, generirali su snažnu antikolonijalnu borbu i prezir spram zapadne (neo)imperijalne politike kontroliranja i interveniranja.

Nakon što arapski nacionalizam, za kojim se poseglo pedesetih godina prošlog stoljeća, nije polučio očekivane rezultate u 'obračunu' sa zapadnim imperijalizmom, koncem 70-ih godina prošlog stoljeća dolazi do pojave političkog islama (islamizma ili islamskog fundamentalizma), koji se profilirao kao vrlo značajan faktor u politici pretežno muslimanskih zemalja, postavši primarni jezik političkog diskursa i mobilizacije od sjeverne Afrike do južnoistočne Azije.

Na njegovim krilima, nastat će i islamizam militantnog predznaka, koji esenciju svog bistvovanja i djelovanja opravdava 'svetim ratom', dakle argumentom sile i silom kao argumentom, što je inauguriralo pojavu terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom 80-ih godina prošlog stoljeća na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, uz istovremenu najavu njegovog postepenog očitovanja u dijelovima svijeta izvan regiona njegovog povijesnog utemeljenja.

Komparativnom analizom dvije glavne vremenske etape za koje smo se opredijelili pri sagledavanju trendova manifestiranja islamističkog terorizma, osloncem na vrlo konkretne pokazatelje, argumentirano se može zaključiti da je ovaj vid terorizma u kontinuiranom porastu, pri čemu je njegov najveći uspon zabilježen u 21. stoljeću, što je nesumnjivo značajnim dijelom bilo kondicionirano i objavom rata protiv terorizma nakon 11. septembra.

Uporište za ovakvu konstataciju nalazimo iz osvrta na neke od ključnih događaja koji su obilježili prve dvije decenije 21. stoljeća, a koji su se, evidentno je, odrazili na dinamiku manifestiranja terorizma nadahnutog radikalnim islamskim diskursom, što je u funkciji afirmacije tvrdnje da je

objava rata protiv terorizma u značajnom dijelu pogodovala njegovom usponu.

Kada je riječ o prvih dvanaest godina 21. stoljeća, kao ključne povijesne događaje koji su bili u funkciji anticipacije skoro četverostrukog porasta broja islamističkih terorističkih napada, neizostavni za nominirati su rat u Afganistanu i Iraku, kao i rat u Siriji, a kada je riječ o razdoblju od 2013 do polovine 2021. godine, eksponencijalni rast broja terorističkih napada, kao i smrtnih slučajeva koje su isti prouzrokovali, koincidira s proklamiranjem Islamske države Iraka i Levanta (ISIL), čiji je uspon na međunarodnu scenu juna 2014. godine neophodno opservirati osloncem na prethodno spomenute događaje.

Iako je terorizam nadahnut radikalnim islamskim diskursom svoje najveće 'utočište' pronašao u zemljama i regijama iz kojih je prvobitno potekao, njegovog transnacionalnog pohoda nisu pošteđeni ni najrazvijeniji i na demokratskim principima ustrojeni dijelovi svijeta, a navedeno potvrđuju neki od najsmrtonosnijih terorističkih napada u 21. stoljeću, kojima su mete bile pojedine zemlje zapadne demokratije.

LITERATURA

- Amic, L., Delage, V. et al. (2019). *Islamist Terrorist Attacks in the World 1979-2019*. Fondation pour L'Innovation Politique. Paris.
- Amic, L., Delage, V. et al. (2021). *Islamist Terrorist Attacks in the World 1979-2021*. New Edition. Fondation pour L'Innovation Politique. Paris.
- Anderson, T. (2016). *Nečasni rat protiv Sirije*. Washington, nasilna promjena režima i otpor. Šahinpašić: Sarajevo.
- Azinović, V. (2007). *Al-Kai'ida u Bosni i Hercegovini: Mit ili stvarna opasnost*. Radio Slobodna Evropa: Sarajevo, Prag.
- Blanchard, C. M. (2007). *Al Qaeda: Statements and Evolving Ideology*. CRS Report for Congress. Congressional Research Service.
- Braniff, B. (2012). *Beyond Al-Qa'ida*. Expert Contribution u *Global Terrorism Index. Capturing the Impact of Terrorism from 2002-2011*. Institute for Economic&Peace, str. 42-44.
- Brzezinski, Z. (2004). *Američki izbor: Globalna dominacija ili globalno vodstvo*. Politička kultura nakladno-istraživački zavod/CID: Zagreb, Podgorica.
- Center for International Security and Cooperation. (2019). *Al Shabaab*. Stanford University. <https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/al-shabaab>
- Čomski, N. (2016). *Ko vlada svetom?* Akademska knjiga: Novi Sad.
- Duraković, E. (2015). *Međumuslimanski ratovi danas: krivo shvaćanje islama*. Tugra: Sarajevo.
- Eriksen, T. H. (2012). *Paranoja globalizacije. Islam i svijet poslije 11. septembra*. Sejtarija: Sarajevo.
- Esposito, J. (2001). *Islamska prijetnja: Mit ili stvarnost*. Selsebil: Živinice.

- Esposito, J. (2006). *Terrorism and the Rise of Political Islam u The Roots of Terrorism*. Routledge. Taylor&Francis Group: New York, London, str. 145-158.
- Fuller, G. H. (2015). *Svijet bez islama*. Dobra knjiga: Sarajevo.
- Institute for Economics & Peace. *Global Terrorism Index 2014: Measuring and understanding the Impact of Terrorism*. Sydney.
- Institute for Economics & Peace. *Global Terrorism Index 2015: Measuring and understanding the Impact of Terrorism*. Sydney.
- Institute for Economics & Peace. *Global Terrorism Index 2016: Measuring and understanding the Impact of Terrorism*. Sydney.
- Institute for Economics & Peace. *Global Terrorism Index 2017: Measuring and understanding the Impact of Terrorism*. Sydney.
- Institute for Economics & Peace. *Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney, November 2020.
- Institute for Economics & Peace. *Global Terrorism Index 2022: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney, March 2022.
- Institute for Economics&Peace. *Global Terrorism Index 2012. Capturing the Impact of Terrorism from 2002-2011*. Sydney.
- Ionita, L, Ionita, A. (2015). *Dynamics of Worldwide Jihad Phenomenon, from Al-Qaeda to Islamic State*. Strategic Impact no 1, str. 151-159.
- Jones, D. M. et al. (2003). *Looking for the Pattern: Al Qaeda in Southeast Asia – The Genealogy of a Terror Network*. Studies in Conflict&Terrorism, vol. 26, no 6, str. 443-457.
- Jusić, M. (2005). *Islamistički pokreti. Reprezentativni pregled*. Emanet: Zenica.
- Keča, R. (2012). *Terorizam: globalna bezbjednosna prijetnja*. Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
- Kepel, G. (2018). *Sortir du chaos. Les crises en Méditerranée et au Moyen Orient*. Gallimard: Paris.
- Kissinger, H. (1999). *Diplomatija II*. Verzal Press: Beograd.
- Kissinger, H. (2015). *Svjetski poredak*. Školska knjiga: Zagreb.
- Marranci, G. (2006). *Jihad. Beyond Islam*. Berg: Oxford, New York.
- Mijalković, S., Bajagić, M. (2012). *Organizovani kriminal i terorizam*. Kriminalističko-policijska akademija: Beograd.
- National Commission on Terrorist Attacks Upon the Unites States. *The 9/11 Commission report, Executive Summary*. Preuzeto sa: www.npr.org/documents/2004/9-11/911reportexec.pdf
- O' Bagy, E. (2012). *Jihad in Syria*. Middle East Security Report 6. Institute for the Study of War (ISW). Washington.
- Pettiford, L., Harding, D. (2005). *Terorizam: Novi svjetski rat*. Mozaik knjiga: Zagreb.
- Sarma, S. (2016). *Special Report on Counter Terrorism Strategies in Select European Union Countries: An Evolution*. Indian Council of World Affairs, New Delhi.

- Simon, M. (2001). Culture in World Affairs u The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations. Second Edition. Oxford University Press: New York, str. 458-472.
- Stern, J. (2016). ISIL and the Goal of Organizational Survival u Beyond Convergence. World Without Order. Center for Complex Operations/Institute for National Strategic Studies/ National Defence University: Washington DC, str. 193-211.
- Šijaković, I., Đukić, N. (2011). Strah od terorizma kao instrument socijalne kontrole u Zbornik radova sa Međunarodno naučnostručne konferencije Suprotstavljanje terorizmu – Međunarodni standardi i pravna regulativa. Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, str. 257-269.
- Walker, E. W. (2003). Islam, Islamism and Political Order in Central Asia. Journal of International Affairs, vol. 56, no 2, str. 21-41.
- Weiss, M., Hassan, H. (2015). ISIS: u srcu vojske terora. Buybook: Zagreb.
- Zimmerman, J. C. (2004). Sayyid Qutb's Influence on the 11. September Attacks. Terrorism and Political Violence, vol. 16, no.2, str. 222-252.

TRENDS IN THE MANIFESTATION OF TERRORISM INSPIRED BY THE RADICAL ISLAMIC DISCOURSE FROM ITS EMERGENCE TO THE PRESENT DAY

Review paper

Abstract

This paper analyzes the most important trends in the manifestation of terrorism inspired by radical Islamic discourse since its appearance in the Middle East and North Africa in the 1980s until the present day.

Considering the very specific historical context of this region, an insight into it was unavoidable, in an attempt to identify the key factors that favored the emergence of this type of terrorism, as well as its gradual affirmation in regional and international frameworks.

The trends in the manifestation of terrorism inspired by radical Islamic discourse are viewed in this paper through two main time periods. The first covers the period from 1980. to 2000, when this type of terrorism began to appear in the countries of the MENA region, with gradual regional affirmation and expressed ambitions to extend the radius of activity of the newly formed radical Islamist organization to the international level. The second period commenced after the brutal terrorist attacks on American targets on September 11, 2001 and the declaration

of war on terrorism, which, based on the indicators presented in this paper, inaugurated the era of progressive and extremely worrying rise of terrorism inspired by radical Islamic discourse, especially from the moment the entry of the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL) onto the international stage in mid-June 2014.

Keywords: terrorism, Islamism, militant Islamism, Al Qaida, Islamic State of Iraq and the Levant, the war on terrorism, Islam, jihad

Podaci o autoru

Edita Hasković, docent, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
E-mail: ehaskovic@fkn.unsa.ba

USLOVI ZA PRODUŽENJE POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI - IZAZOVI I SUDSKA PRAKSA

Stručni članak

Primljeno/Received: 2. 2. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 8. 11. 2022.

Maja GOVEDARICA
Lejla AŠĆERIĆ

Sažetak

U sadržaju rada autori se bave primjenom izmjenjenih odredaba Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koje se odnose na uslove za produženje prethodno određenih posebnih istražnih radnji. U radu je dat osvrt na dostupnu praksu Suda i Tužilaštva Bosne i Hercegovine u ispunjenju standarda za produženje posebnih istražnih radnji, a sve u pogledu primjene izmjenjenih odredaba Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koje su usklađene sa Ustavom Bosne i Hercegovine, te Evropskom konvencijom za ljudska prava i osnovne slobode. Napravljena je analiza izmijenjeni odredbi Zakona o krivičnom postupku u pogledu svrhe ispunjenja obaveza iz Odluke Ustavnog suda BiH broj: 5/16, te je također analizirana primjena tako izmijenjene odredbe u praksi Suda i Tužilaštva Bosne i Hercegovine. Analiza pokazuje da praksa uzrokuje pravnu nesigurnost u pogledu jedinstvenog standarda primjene izmjenjenih odredaba. U radu je navedeno da izmijenjene odredbe Zakona o krivičnom postupku ispunjavaju obaveze propisane članom 8. Evropske konvencije za ljudska prava i slobode, ali u praksi izostaje jedinstvena primjena izmijenjenog propisa kojim bi se istovremeno zaštitio javni i bezbjednosni interes države i njenih građana.

Ključne riječi

posebne istražne radnje, Zakon o krivičnom postupku, istraga, Ustav Bosne i Hercegovine, sudska praksa, Evropska konvencija za ljudska prava i slobode

1. UVOD

U radu će biti izloženi razlozi i potrebe za izmjenom odredbe koja propisuje uslov za produženje posebnih istražnih radnji (Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, 2013), radi usklađivanja istih sa Ustavom Bosne i Hercegovine i Evropskom konvencijom za zaštitu osnovnih ljudskih i sloboda (u daljem tekstu EKLJP).

Odlukom Ustavnog suda Bosne i Hercegovine broj: 5/16 od 01.06.2017. godine naglašeno je da su osporene odredbe suprotne Ustavu Bosne i Hercegovine, jer je neodređena i neograničena u tumačenju i praktičnoj primjeni pravnog izraza „*iz posebno važnih razloga*“.

Prije odluke Ustavnog suda i u praksi je primjećeno da prethodna odredba Zakona kojom je propisan uslov za produženje posebnih istražnih radnji dovodi do širokog tumačenja i samim tim opsežne primjene posebnih istražnih radnji, čak i u situacijama kada njihovo provođenje ne zahtjeva nužnu primjenu.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine zaključio je da je naznačena odredba u suprotnosti sa Ustavom i EKLJP, te je u predmetu broj 5/16 dana 01.juna 2017.godine donio odluku kojom je utvrdio da je ova odredba Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ZKP BiH) suprotna odredbama člana I/2 i II/3.f) Ustava Bosne i Hercegovine. U izvršenju odluke Ustavnog suda izmjenjene su i usklađene odredbe ZKP BiH. Tako je raniji uslov za produženje posebnih istražnih radnji, propisan kao „*posebno važni razlozi*“, izmjenjen kumulativnim uslovima „*ako one daju rezultate i postoji razlog da se nastavi sa njihovim sprovođenjem*“.

U proteklom periodu, primjena izmjenjene odredbe učinila je potrebnim razmatranje i analiziranje posljedica stvaranja prakse koja vodi ka otežanoj primjeni ove radnje dokazivanja, nasuprot interesima procesuiranja izvršilaca težih krivičnih djela poput organizovanog kriminala, koruptivnih krivičnih djela, terorizma i dr. čije otkrivanje i gonjenje je prioritet nacionalne sigurnosti.

2. DEFINISANJE I TUMAČENJE USLOVA ZA PRODUŽENJE POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI

Uslov za produženje posebnih istražnih radnji, prije izmjene odredbe ZKP BiH, bio je propisan kao „*posebno važni razlozi*“. Time je postavljena uopštena formulacija, te ostavljena mogućnost široke i nekontrolisane primjene zakonske odredbe.

Zakonodavac je propisanim odredbom napravio terminološku gradaciju razloga za produženje posebnih istražnih radnji, pa je osnovni pojam gradiran kao posebno važan.

Imajući u vidu specifičnost ove radnje dokazivanja i njenu refleksiju na ograničenje osnovnih ljudskih prava i sloboda čovjeka, opravdano je da razlozi moraju biti po svom značenju izuzetni i odnositi se na cilj koji se želi postići njihovom primjenom. Međutim, u jezičkom smislu radilo se o pojmu koji je neodređen i ekstezivno propisan, odnosno zakonodavac nije dao precizno postavljena mjerila po kojim bi sudija za prethodni postupak cijenio šta predstavlja posebno važne razloge za produženje posebnih istražnih radnji, dajući širu diskrecionu ocjenu (Knežević, 2019, str. 71).

Široka i neprecizna zakonska odredba koja određuje uslove za produženje ove radnje dokazivanja, kojom se čine povrede prava pojedinaca, suprotna je načelima demokratski uređenog društva. ZKP BiH je bila ostavljena mogućnost neujednačenog i selektivnog tumačenja, što je moglo izazvati pravnu nesigurnost kod pojedinaca i organa gonjenja u krivičnom postupku. Naime, za građane nisu bili jasni i konkretni uslovi pod kojima protiv njih mogu biti produžene posebne istražne radnje, dok istražni organi zbog neujednačenih standarda nisu mogli procijeniti koje su to situacije u kojima se može provesti ova radnja dokazivanja.

S tim u vezu, izvršena je izmjena člana 118.stav 3. ZKP BiH, uslova za produženje posebnih istražnih radnji i to u situacijama „*ako one daju rezultate i postoji razlog da se nastavi s njihovim sprovođenjem radi prikupljanja dokaza*“. Time je zakonodavac ispravio prethodnu nepreciznost

i opšte definisanje uslova, što je bio zaključak Ustavnog suda, te na konkretniji način određuje uslove koji su neophodni za njihovo produženje.

Kao prvi kumulativni uslov za produženje posebnih istražnih radnji propisan je *“ako one daju rezultate”*. Kako bi sud utvrdio postojanje ovog uslova, dosadašnja praksa je ukazala na obavezu tužioca da pribavljene materijale prikupljene ovom radnjom dokazivanja, obrazloženim prijedlogom, predoči kao rezultate. Prikupljeni materijali se prvenstveno odnose na rezultate koji potkrepljuju postojanje osnova sumnje da je počinjeno jedno od krivičnih djela iz člana 117. ZKP BiH od strane lica protiv kojih provode. Međutim, rezultat njihovog provođenja jesu evidentiranja i dokumentovanja svakog oblika postupanja koji ukazuje da se radi o nedopuštenom djelovanju, ili bi se dovođenjem u vezu sa rezultatima drugih dokaznih radnji i mjera ukazivali na to. Dakle, intencija zakonodavca jeste da trajanje posebnih istražnih radnji uslovi rezultatom koji daje doprinos daljem toku istrage. S tim u vezi, pod pojmom rezultata provođenja posebnih istražnih radnji imaju se smatrati i oni koji se direktno ne odnose na radnje izvršenja krivičnog djela, nego i posredni dokazi koji bi mogli ukazati na vezu između djela i lica. Reformom krivično-pravnog zakonodavstva danas je opšteprihvaćen stav da se krivično djelo u standardu van razumne sumnje može dokazivati posrednim dokazima (indicijima) međusobno čvrstim i logički povezanim, koje ne ostavljaju mogućnost da se djelo izvršilo na drugi način osim opisanog, na što upućuje odluka Ustavnog suda (Simović i Simović, 2015, str. 36). U svrsi posebnih istražnih radnji to bi značilo da rezultat predstavlja svaka indicija koja bi mogla činiti povezani lanac u dokazivanju odlučnih činjenica.

Kao drugi kumulativni uslov propisano je *“postojanje razloga da se nastavi sa njihovim provođenjem radi prikupljanja dokaza”*. Dakle, tužilac u svom prijedlogu mora navesti i obrazložiti koji su to razlozi zbog kojih je potrebno nastaviti sa daljom primjenom-produženjem posebnih istražnih radnji radi prikupljanja dokaza. Izmjenjenim odredbama i konkretizacijom uslova za dalju primjenu ovih mjera, zakonodavac i dalje nije precizno i taksativno naveo šta to predstavlja razloge zbog kojih je potrebno nastaviti sa daljom primjenom posebnih istražnih radnji. Kao postojanje razloga da se nastavi sa njihovim provođenjem, praksa je ukazala, da je potrebno cijeliti konkretne okolnosti usmjerene u prikupljanju dokaza koji bi utvrdili postojanje osnovane sumnje da je izvršeno krivično djelo, te da je izvršilac tog djela lice protiv kojeg se provode posebne istražne radnje. S tim u vezi, kao neke od razloga da se nastavi sa njihovim sprovođenjem potrebno je cijeliti kompleksnost i složenost krivičnog djela, potrebu za daljim prikupljanjem dokaza i nastavljanja provođenja istrage, identifikacijom i otkrivanjem drugih izvršilaca krivičnog djela, dokumentovanja većeg broja krivično-pravnih radnji i slične okolnosti koje zavise od svakog konkretnog slučaja. Naravno da ovaj uslov neće biti ispunjen, ukoliko je tužilac prikupio dovoljan kvantum dokaza iz kojih proizilazi postojanje osnovane sumnje, što može cijeliti samo tužilac, a ne i sudija za prethodni postupak. U tom dijelu, stoji obaveza tužioca da predlaže produženje ovih radnji pod zakonom propisanim uslovima, vodeći računa o pravima pojedinca i o javnom interesu.

Na ovakav način zakonodavac je imao intenciju da ograniči primjenu ove vrste radnje dokazivanja u onim slučajevima kada njihovo dalje postojanje nije neophodno, odnosno kada se mogu upotrijebiti druge redovne radnje dokazivanja. Na takav način štiti se pravo na privatnost pojedinca, ali i društveni i javni interes.

Treći uslov za produženje posebnih istražnih radnji odnosi se na konkretizovanje vrste posebnih istražnih radnji, vremenski period i krivična djela za koja se mogu produžiti. Član 118.stav 3.

ZKP BiH: „Istražne radnje iz člana 116. stav (2) tač. a) do d) i tačka g) ovog zakona mogu trajati najduže do mjesec dana, a ako one daju rezultate i postoji razlog da se nastavi sa njihovim sprovođenjem radi prikupljanja dokaza, mogu se na obrazložen prijedlog tužioca produžiti za još mjesec dana, s tim da mjere iz tač. a) do c) mogu trajati ukupno najduže šest mjeseci za krivična djela za koja se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna, a za ostala krivična djela najduže četiri mjeseca. Mjere iz tač. d) i g) mogu trajati ukupno najduže tri mjeseca za krivična djela za koja se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna, a za ostala krivična djela najduže dva mjeseca. Izuzetno u odnosu na krivično djelo organizovanog kriminala i krivična djela terorizma, istražne radnje iz člana 116. stav (2) tač. a) do d) i tačka g) ovog zakona, ako one daju rezultate i postoji razlog da se nastavi sa njihovim sprovođenjem radi prikupljanja dokaza, mogu se na obrazložen prijedlog tužioca produžiti još do tri mjeseca...”. Tako objektivizirana zakonska odredba nije ostavila prostora nesigurnosti i različitom tumačenju.

U zakonima o krivičnom postupku zemalja u našem okruženju, koriste se drugi nazivi za ovu posebnu vrstu radnje dokazivanja, pa se tako u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji nazivaju posebne dokazne radnje, a u Crnoj Gori mjere tajnog nadzora.

U Zakonu o kaznenom postupku Republike Hrvatske¹, odredbe koje propisuju uslove za produženje posebnih istražnih radnji pretrpile su određene izmjene i usklađivnje sa Ustavom Republike Hrvatske. Na sličan način uslovi za produženje posebnih istražnih radnji propisani su i to *“ako one daju rezultate, a postoji razlog da se nastavi s njihovim provođenjem radi prikupljanja dokaza”*.

Zakonom o krivičnom postupku Republike Srbije² kao uslov za produženje propisano je postojanje uslova kao *“neophodnosti daljeg prikupljanja dokaza”*, dok je Zakonikom o krivičnom postupku Crne Gore³ propisano samo postojanje *“opravdanih razloga”*.

Na osnovu propisanih uslova vidmo da su zakoni u Bosni i Hercegovini i Republici Hrvatskoj usklađeni sa članom 8. EKLJP, dok usklađivanje zakona u Republici Srbiji i Crnoj Gori još uvijek nisu postignuti.

3. PRIMJENA USLOVA ZA PRODUŽENJE POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI U PRAKSI

Izmjenom odredbe iz člana 118. stav 3. ZKP BiH, ista je usklađena sa međunarodnim propisima i pravnim standardima, međutim odredba kojom se određuje trajanje posebnih istražnih radnji neujednačenom primjenom u praksi ima za posljedicu neizvjesnost i ograničavanje efikasnosti propisanih radnji dokazivanja.

U velikom broju predmeta, sa posebnim osvrtom na predmete organizovanog kriminala i visoke korupcije, u prilikama odlučivanja po prijedlogu za produženje posebnih istražnih radnji, u potrebi zaštite pojedinaca i njihovih prava, zanemaren je javni i društveni interes. Takvim tumačenjem stavljeno je u izgled da je zaštita prava pojedinca prioritetna čak i u situacijama kada je otkrivanje i zaštita od djelovanja kriminala i stvaranja nereda od javnog i društvenog značaja.

Nesporna je činjenica da se primjenom posebnih istražnih radnji država miješa u ostvarivanje prava pojedinaca iz člana 8. EKLJP. Tako je u predmetu Dragojević protiv Hrvatske Evropski sud

¹ Zakon o krivičnom postupku Republike Hrvatske (2017);

² Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije (2021);

³ Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore (2020);

istakao: "Takvo miješanje opravdano je u smislu stava 2. člana 8.samo ako je u skladu sa zakonom, teži jednom ili više legitimnih ciljeva navedenih u stavu 2., te je nužno u demokratskom društvu kako bi se postigao cilj ili ciljevi" (Zahtjev broj 68955/11, presuda od 15.januara , 2015, str. 79-82). Legitimni ciljevi provođenja ovih radnji jesu javna i nacionalna bezbjednost, kao i sprječavanje nereda i kriminaliteta (Kvasnica protiv Slovačke, broj 72094/01 od 09.juna 2009. godine, stav 77).

S tim u vezi, izmijenjeni uslovi kroz propisanu zakonsku odredbu, u svojoj kumulativnoj primjeni, ostvarili su zaštitu prava pojedinaca, u odnosu na opravdani interes mješanja države u prava pojedinca u težnji sprječavanja nereda i kriminaliteta.

Protekom značajnog vremenskog perioda, na osnovu primjene izmjenjene odredbe, kroz praksu se stiče utisak da i pored konkretizovanih uslova nisu postavljeni ujednačeni standardi na osnovu kojih sudija za prethodni postupak cijeni postojanje zakonskih uslova za produženje posebnih istražnih radnji u skladu sa članom 8. stav 2. EKLJP.

Kroz konkretne situacije primjećeno je da su oprečni stavovi i načini tumačenja najčešće doveli do neujednačenog postupanja prilikom ocjene postojanja rezultata kao uslova za produženje, dok postojanje drugog i trećeg kumulativnog uslova nije naišlo na različita tumačenja.

U primjeni prvog uslova za produženje posebnih istražnih radnji "ako one daju rezultate", zauzeti su stavovi kojima se smatra potrebnim postojanje rezultata u odnosu na svaki mjesec za koji se radnje produžavaju. Rješenjem Suda kojim je odbijen kao neosnovan prijedlog Tužilaštva za produženje posebnih istražnih radnji uz obrazloženje: „Prilikom odlučivanja o osnovanosti prijedloga za produženje posebnih istražnih radnji potrebno je svaki put iznova utvrditi postojanje osnova sumnje za svako lice ponaosob, odnosno utvrditi da su ranije određene posebne istražne radnje dale rezultat., te raniji dokazi ne mogu biti osnov za produženje posebnih istražnih radnji" (Rješenje Suda BiH broj: S1 2 K 034226 20 Krn 8 od 27.02.2020.godine). Ovakav stav zauzet je i Rješenjima broj: S1 2 K 0033745 19 Krn od 20.11. 2019. godine, S1 2 K 041197 22 Krn 5 od 31. 01. 2022. godine.

Rješenje Suda BiH broj: S1 2 K 0033745 19 Krn od 20. 11. 2019. godine u kojem obrazlaže sljedeće: „Sud zaključuje da u ovom konkretnom slučaju posebna istražna radnja tajno praćenje i tehničko snimanje osoba, transportnih sredstava i predmeta koji stoje u vezi sa njima, nije dala rezultate, odnosno da sprovođenjem iste nisu prikupljeni dokazi koji bi ukazali na postojanje važnih razloga za njeno dalje sprovođenje". Može se steći utisak da se ovakvim stavovima ograničavaju mehanizmi istrage u kapacitetu organa gonjenja. U praksi su česte situacije u kojima djelovanje grupe i njihove aktivnosti, iz objektivnih razloga, nemaju vremenski kontinuitet, ili kod koruptivnih krivičnih djela kada se radnje davanja-primanja dara očekuju u neizvjesnom vremenskom periodu, a neophodno ih je ovom radnjom dokazivanja zadokumentovati. Nadalje, tumačenje ovog uslova, zahtjevalo je postojanje rezultata za svaku pojedinačnu vrstu posebne istražne radnje koja je prethodno određena prema istom osumnjičenom. Tako je u jednom od Rješenja zauzet sljedeći stav: „Sud zaključuje da u ovom konkretnom slučaju posebna istražna radnja tajno praćenje i tehničko snimanje osoba, transportnih sredstava i predmeta koji stoje u vezi sa njima, nije dala rezultate, odnosno da sprovođenjem iste nisu prikupljeni dokazi koji bi ukazali na postojanje važnih razloga za njeno dalje sprovođenje..." (Rješenje Suda BiH broj: S1 2 K 0033745 19 Krn od 20.11.2019.godine). Takvim stavovima ostavlja se utisak da novoizmijenjeni uslovi nisu primjenjeni u njihovom jezičkom i logičkom tumačenju.

Suprotno tome, zauzeti su stavovi prema kojima primjena ovog uslova za produženje, ne postavlja standard u smislu postojanja rezultata za svaki mjesec, a još manje u odnosu na rezultate za svaku pojedinu vrstu posebne istražne radnje.⁴

S tim u vezi, prilikom ocjene postojanja uslova za produženje posebnih istražnih radnji, u sličnim okolnostima, primijećeno je da je pojam postojanje rezultata tumačen na neujednačen način. Tako je u predmetu organizovanog kriminala, samo ostvarivanje kontakata u obliku šifrovanih razgovora i neposredno sastajanje osumnjičenih koje je zadokumentovano ovim mjerama, uz dostavljena operativna saznanja policijskih agencija ne cijeni se kao rezultat.⁵ Nasuprot tome, u drugom predmetu ovakve oblike kontakata i komunikacija cijeni kao rezultate prikupljene u prethodnom periodu, u skladu sa odredbom člana 3. Zakona o izmjenama i dopunama ZKP BiH, ističući da je dovoljno da jedna od primjenjenih posebnih istražnih radnji prema licu rezultira dokumentovanjem inkriminiranih komunikacija ili radnji, da bi bilo opravdano produženje svih posebnih istražnih radnji prema istom, što je suprotno prethodno opisanom stavovima.⁶

Ovako neujednačena tumačenja izmjenjene odredbe mogu izazvati negativne posljedice na način provođenja i okončanja istrage, te samog krivičnog postupka u širem smislu.

4. ZAKLJUČAK

U teroriji i u praksi neupitan je značaj i potreba za adekvatnom primjenom posebnih istražnih radnji u cilju prikupljanja dokaza, iako iste predstavljaju mjere koje znatno narušavaju pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku.

Tendencija izmjena zakonskih odredbi, osim usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnih propisima jeste i poboljšavanje kvaliteta istrage i prikupljanje dokaza, kako bi se stvorila društvena zaštita i obezbijedila sigurnost države kroz njene organe.

Adekvatna i usklađena zakonska regulativa ne mora nužno dovesti do stvaranja usklađene prakse i afirmativne primjene pravne norme, od strane učesnika postupka.

Kroz izložene konkretne primjere tumačenja i provođenja izmjenjene odredbe, možemo zaključiti da, iako su iste konkretne i precizirane u smislu da su dostupne svakom pojedincu, u krivičnim postupcima nisu ostvarile svoj smisao u skladu sa svrhom njihovom egzistiranja. Na takav način svrha njihovog postojanja mogla bi se vremenom dovesti u pitanje, ukoliko bi takva tumačenja dovela do izbjegavanja provođenja ovih radnji kako bi zaštitili prava pojedinaca koji provode kriminal i tako ugrožavaju javni i bezbjednosni interes države i njenih građana.

Tako se može steći utisak da se stavlja pravo jednog pojedinca za kojeg postoji osnov sumnje da je izvršio neko od težih oblika krivičnih djela iznad zaštite interesa sigurnosti građana i same države.

Primjenom uslova koji se odnose na produženje posebnih istražnih radnja, šalje se poruka pojedincima koji krše pravne norme svoje države, da su djelimično zaštićeni od otkrivanja i vođenja krivičnog postupka, te prinudnih mjera države i njenih organa.

⁴ Naredbe Suda BiH broj: S1 2 K 041197 22 Krn, S1 2 K 034370 20 Krn, S1 2 K 040906 21 Krn;

⁵ Rješenje Suda BiH broj: S1 2 K 041177 21 Krn 4 od 14.10.2021. godine i Rješenje broj: S1 2 K 038327 20 Krn 2 od 02. 12. 2020. godine;

⁶ Naredbe Suda BiH broj: S1 2 K 034370 20 Krn;

LITERATURA

- Knežević Z., Dumanjić E. (2019). Praktikum posebne istražne radnje, Sarajevo, The Aire centre
- Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, (2010). Savijet/Vijeće Evrope/ Evropska komisija
- Kvasnica protiv Slovačke, broj 72094/01 od 09.juna 2009.godine
- Simović M.N., Simović M. (2015). Ustavna načela krivičnog postupka u odlukama Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Pravo i pravda, časopis za pravnu teoriju i praksu, godina XIV, br.1, Sarajevo, Udruženje sudija/sudaca u Federaciji Bosne i Hercegovine
- Naredba Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 041197 22 Krn
- Naredba Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 034370 20 Krn
- Naredba Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 040906 21 Krn
- Naredba Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 034370 20 Krn
- Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 041177 21 Krn 4 od 14. 10. 2021. godine
- Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 038327 20 Krn 2 od 02. 12. 2020. godine
- Rješenjem Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 034226 20 Krn 8 od 27. 02. 2020. godine
- Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, broj S1 2 K 0033745 19 Krn od 20. 11. 2019. godine
- Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 2 K 041197 22 Krn 5 od 31. 01. 2022. godine
- Odluku o dopustivosti i meritumu, Ustavni sud Bosne i Hercegovine broj 5/16 od 01.juna 2017. godine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj 49/17);
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br.3/2003, 32/2003 – ispr, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 16/2009, 53/2009, 93/2009, 72/2013 i 65/2018);
- Zakon o krivičnom postupku Republike Hrvatske (“Narodne novine” 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17);
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije (“Sl. glasnik RS”, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US);
- Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore (“Sl. list CG”, br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - odluka US, 2/2015 - odluka US, 35/2015, 58/2015 - dr. zakon, 28/2018 - odluka US i 116/2020 - odluka US);

TRENDS IN THE MANIFESTATION OF TERRORISM INSPIRED BY THE RADICAL ISLAMIC DISCOURSE FROM ITS EMERGENCE TO THE PRESENT DAY

Review paper

Abstract

In the content of the paper, the authors deal with the application of the amended provisions of the Criminal Procedure Code of Bosnia and Herzegovina, which relate to the conditions for the extension of previously determined special investigative actions. The paper provides an overview of the available case law of the Court of Bosnia and Herzegovina and the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina in meeting the standards for extension of special investigative actions, all with regard to the application of the amended provisions of the Criminal Procedure Code of Bosnia and Herzegovina that are harmonised with the Constitution of Bosnia and Herzegovina and the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. The paper analyses the amended provisions of the Criminal Procedure Code regarding the purpose of fulfilling the obligations arising from the Decision of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina Ref. No. 5/16 and also analyses the application of such amended provisions in the case law of the Court of Bosnia and Herzegovina and the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina. The analysis shows that the application in practice causes legal uncertainty regarding the uniform standard in the application of the amended provisions. The paper states that the amended provisions of the Criminal Procedure Code meet the obligations set out in Article 8 of the European Convention on Human Rights and Freedoms, but in practice there is no uniform application of the amended regulation that would protect the public and security interests of the State and its citizens.

Keywords: special investigative actions, Criminal Procedure Code, investigation, Constitution of Bosnia and Herzegovina, case law.

Podaci o autorima

Maja Govedarica, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, stručni saradnik-pravnik.
E-mail: maja.goved@gmail.com

Lejla Aščerić, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, stručni saradnik-pravnik.
E-mail: lejlasmajlovich@gmail.com

„VENECIJANSKA KOMISIJA O USTAVU BOSNE I HERCEGOVINE“, Lada Sadiković

„VENICE COMMISSION ON THE CONSTITUTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA“, Lada Sadiković

Prikaz knjige
Book Review

Primljeno/Received: 2. 4. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 6. 11. 2022.

Amina SMAILHODŽIĆ

U izdanju Asocijacije nezavisnih intelektualaca Krug 99 u Sarajevu, 2015. godine objavljena je knjiga pod nazivom „Venecijanska komisija o Ustavu Bosne i Hercegovine“ u povodu dvadesete godišnjice Općeg okvirnog sporazuma za mir (ISBN 978-9958-9766-8-1), autorice prof. dr. sci. Lade Sadiković. Autorica prezentirane knjige prof. dr. sci. Lada Sadiković, redovna je profesorica na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. Dobitnica je više međunarodnih stipendija. Napisala je i objavila brojne naučne članke i knjige. Autorica je knjiga: *Vanredno stanje i ljudska prava* (2003.), *Država u evropskom poretku* (2009.), *Ljudska prava* (2006), *Ustav Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (2010.), *Ustav Bosne i Hercegovine, sigurnost i ljudska prava* (2012.), *Venecijanska komisija o Ustavu Bosne i Hercegovine* (2016.) i *Ogledi o Ustavu Bosne i Hercegovine* (2016.). Dobitnica je *Plakete za razvoj koncepta ljudskih prava i sloboda i sigurnosti* (2016. Skoplje). Ekspert je brojnih međunarodnih organizacija kao što su UNICEF, DCAF (Ženeva), UNDP, ETC Graz, Save the Children Norway, Fonda otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, kao i učesnik brojnih domaćih i međunarodnih naučno-istraživačkih projekata. Članica je Predsjedništva „Krug 99“.

Rukopis ima posebnu vrijednost, kako po jasnoći jezika, kojim se autorica služila, tako i po sadržaju po kojem nas autorica postepeno uvodi u problem istraživanja da nam kao čitaocima prenese sve ono što je neophodno da na najjednostavniji način shvatimo da je potrebna ustavna reforma kojom bi se prenijele nadležnosti sa entiteta na Bosnu i Hercegovinu i da bi se na osnovu toga riješilo pitanje teritorijalne organizacije Bosne i Hercegovine i uspostavila jednakost građana. Rukopis je zaista prilagođen širem krugu čitaoca i posjeduje i društveni i naučni značaj. Značajnu vrijednost ove knjige pruža sama spoznaja da je Ustav Bosne i Hercegovine dodijelio državi veoma malo ovlaštenja, dok je entitetima dodijelio poprilično velike nadležnosti. Osim znanstvenicima i stručnjacima iz oblasti ljudskih prava, knjiga je dobrodošla i ostalima kako bi spoznali da Ustav Bosne i Hercegovine ne sadrži elementarne

ustavne principe demokratske države, gdje će kroz ovaj rukopis biti u potpunosti usmjereni ka spoznaji. Knjiga pruža mnogo različitih pretpostavki od strane Venecijanske komisije. Rukopis u velikoj mjeri osvaja pažnju čitaoca i potiče na sposobnost razmišljanja o ovom problemu. Postupak iskazivanja podataka autora je na visokom stručnom nivou. Knjiga temeljno i sistematično obrađuje materiju, i kao takva predstavlja značajan doprinos literarnoj građi. Važno je napomenuti da knjiga „Venecijanska komisija o Ustavu Bosne i Hercegovine“ predstavlja ozbiljan stručni i naučni angažman da se pregledno iskaže da kompletna konstrukcija države sa izrazito velikim brojem blokada, prepreka i mogućnosti primjene veta u ime vitalnih nacionalnih interesa tri konstituentna naroda čini nemogućim postizanje saglasnosti tri konstituentna naroda, kao i primjenu svih mjera bez nametanja onih snaga koje su napravile primitivnu konstrukciju države. Na kraju, sa sigurnošću se može utvrditi da je ova knjiga dragocjena pomoć svim državnim djelatnicima u ovoj oblasti. Naime, knjiga napisana na 97 strana sastoji se od uvoda, tri poglavlja, zaključnih razmatranja, priloga i literature. Budući da je knjiga izašla prije sedam godina razlog zbog čega sam odabrala upravo ovu knjigu za prikaz u časopisu *Kriminalističke teme* sadržan je u specifičnosti teme ako se posmatraju događaji koji obilježavaju situaciju u kojoj se država Bosna i Hercegovina nalazi.

Autorica u *uvodu* naglašava da je sedam godina nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, a dvije godine nakon pristupanja Bosne i Hercegovine Vijeću Evrope Parlamentarna skupština Vijeća Evrope razmotrila primjenu Ustava Bosne i Hercegovine. Prof. dr. sci. Lada Sadiković navodi da je u posebnoj rezoluciji Parlamentarna skupština Vijeća Evrope ukazala da ustavni poredak propisan Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini nije ostvario svoju elementarnu svrhu da Bosnu i Hercegovinu učini pravnom i demokratskom državom koja poštuje ljudska prava. Dalje nas prof. dr. sci. Lada Sadiković upozna sa određenim činjenicama koje su vezane za Evropsku komisiju za demokraciju putem prava - Venecijansku komisiju.

U prvom poglavlju pod nazivom *Efikasnost i racionalnost sadašnjih ustavnih aranžmana* prof. dr. sci. Lada Sadiković iskazuje da je u okviru „Historijskog pregleda“ Venecijanska komisija izložila sve ustavne principe, kriterije, postulate, ocjene i tvrdnje, koji su utvrdili karakter i domašaj mišljenja o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini. Temeljitim prikazom zapažamo da je Venecijanska komisija propustila da iskaže cjelokupni razvoj događaja koji je doveo do Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Autorica izlaže da je Venecijanska komisija zanemarila doprinos Arbitražne komisije Evropske unije kao dio razvoja događaja koji je prethodio tom ratu i koji je bitan za nastanak, prirodu i karakter ustava. Prvo poglavlje knjige karakterišu potpoglavlja *Bosna i Hercegovina kao federativna država*, karakter rata protiv Bosne i Hercegovine (1992-1995), glavni ustavni tekstovi koji su na snazi u Bosni i Hercegovini, Ustav Entiteta Republike Srpske, Ustav Entiteta Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav države Bosne i Hercegovine, zašto je ukinut Ustav Republike Bosne i Hercegovine, kriterij vrijednosti jednog ustavnog sistema, utjecaj genocida na karakter Ustava države Bosne i Hercegovine, ustavne nadležnosti državnog nivoa, veto na osnovu vitalnog nacionalnog interesa i entitetski veto, dvodomni sistem, kolektivno Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Ustavni sud Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina kao „država-nacija“, ustavna diskriminacija građana i distrikt Brčko.

Autorica nas u potpoglavlju *Bosna i Hercegovina kao federativna država* upozna je da Vene-

cijanska komisija državu Bosnu i Hercegovinu naziva federacijom, iako se nadležnosti Bosne i Hercegovine ne mogu izjednačavati sa ovlaštenjima koje imaju evropske federativne države kao što su Austrija, Belgija, Njemačka, Rusija i Švicarska. Prof. dr. sci. Lada Sadiković navodi da Bosna i Hercegovina ne može biti federacija obzirom da nema niti jedno od svojstava federacije. Naime, autorica ističe da se udruživanje država u federaciju provodi dobrovoljno, međutim, kod Bosne i Hercegovine to nije tako jer su agresijom, okupacijom i genocidom na okupiranoj teritoriji napravljeni entiteti.

U potpoglavlju *Karakter rata protiv Bosne i Hercegovine (1992-1995)*, autorica nastoji da ukaže da je Parlamentarna skupština Vijeća Evrope ocijenila da Bosna i Hercegovina nije ostvarila napredak koji je imala za cilj da ostvari. Prof. dr. sci. Lada Sadiković ističe da Venecijanska komisija nije odredila karakter rata koji je trajao od 1992-1995. godine. Naime, Venecijanska komisija polazi od mišljenja da se u Bosni i Hercegovini odvijao građanski rat, dok je u Općem okvirnom sporazumu za mir naznačeno da je riječ o „tragičnom sukobu u regionu“. Na osnovu navedenog spoznajemo da Venecijanska komisija ne tretira rat protiv Bosne i Hercegovine kao primjer evropskog iredentističkog rata koji se odvija radi popravljavanja postojećih granica između država ili sa izgovorom zaštite nacionalnih manjina u drugim državama. Autorica uzimajući u obzir da su svi ratovi vođeni u Evropi za vrijeme prošlog stoljeća, uključivši dva svjetska rata, bili iredentistički smatra da je i rat u Bosni i Hercegovini poslije međunarodnog priznanja klasični iredentistički rat. Na kraju potpoglavlja saznajemo da je ključna karakteristika novog Ustava Bosne i Hercegovine iz Daytonu da je u potpunosti kako iz Ustava Bosne i Hercegovine tako i iz demokratske i političke prakse eliminirao pravo građanina da bira i da bude biran.

Autorica nas u potpoglavlju *Glavni ustavni tekstovi koji su na snazi u Bosni i Hercegovini* upozna je da nije tačno da su tokom ili na završetku rata usvojeni glavni ustavni tekstovi u zemlji. Autorica navodi da je Ustav Bosne i Hercegovine usvojen 1974. godine, a da je bio na snazi do 14. decembra 1995. godine. Dalje, autorica navodi da je osim Ustava Republike Srpske izvorno usvojenog 09. januara 1992. godine na temelju referendumu, koji je po mišljenju Arbitražne komisije Evropske unije organiziran izvan institucionalnih okvira, što znači na potpuno nelegalan i nelegitiman način, nelegalan i ustav Federacije Bosne i Hercegovine usvojen u junu 1994. godine u okviru Vašingtonskog sporazuma iz razloga što je donijet u periodu ratnog stanja, uvjetima prijetnje ili upotrebe sile, u suprotnosti je sa Bečkom konvencijom o međunarodnim ugovorima i samim time je ništavan. Ovo potpoglavlje također nam pruža uvid da ne postoji nijedan pravni osnov za stjecanje nadležnosti entiteta.

U potpoglavlju *Ustav Entiteta Republike Srpske* autorica ističe da Venecijanska komisija klasi ficira Republiku Srpsku kao normalni entitet, iako prema Odlukama Arbitražne komisije Republika Srpska nema osnova da se označava kao Republika. Naime, autorica nas upozna je da je Republika Srpska stvorena na osnovu plebiscita srpskog naroda od 10. novembra 1991. godine, koji je prema Odluci Arbitražne komisije br. 4 održan izvan institucionalnog okvira Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Navodi se da je država Bosna i Hercegovina putem agresije – okupacije i genocida na okupiranoj teritoriji podijeljena na dva dijela kako je presuđeno od strane Međunarodnog suda pravde 26. februara 2007. godine.

U potpoglavlju *Ustav Entiteta Federacije Bosne i Hercegovine*, autorica navodi da Venecijanska komisija državu Bosnu i Hercegovinu predstavlja kao naročito decentraliziranu federaciju koja se sastoji od dva entiteta, od kojih je jedan i sam decentralizirana federacija. Autorica objašnjava da je Ustav entiteta Federacije Bosne i Hercegovine usvojen u junu 1994. godine

i da predstavlja dio Vašingtonskog sporazuma. Primijetno je da se unutrašnja administrativna podjela Bosne i Hercegovine bazira na linijama primirja iz novembra 1995. godine, koje su neprirodne sa historijskog, geografskog, ekonomskog ili ekološkog pogleda.

U potpoglavlju *Ustav države Bosne i Hercegovine*, autorica izlaže da je politička struktura Bosne i Hercegovine prema Ustavu iz 1995. godine nefunkcionalna jer su u Daytonu, normalnoj demokratskoj strukturi uređenoj Ustavom iz 1974. godine dodate mehanički i ratom stvorene tvorevine kao što su dva entiteta, deset kantona i nakon rata distrikt Brčko. Primjećujemo da je Bosna i Hercegovina već dvadeset godina podložna stalnom kako ekonomskom tako i svakom drugom nazadovanju i da je od uzorne demokratske države kakva je bila prema Ustavu iz 1974. godine, sa Amandmanima iz 1990. godine prema savremenoj literaturi postala propala država.

U potpoglavlju zašto je ukinut *Ustav Republike Bosne i Hercegovine*, autorica navodi da je Ustav usvojen bez obzira na političku kulturu Balkana. Kao takav, podijelio je na teritorije i stvorio etničku podjelu po prvi put u historiji Balkana i Bosne i Hercegovine. Oblikujući to, autori Općeg okvirnog sporazuma za mir demontirali su bivšu Republiku Bosnu i Hercegovinu i na taj način prekinuli kontinuitet njene državnosti. Možemo primijetiti da je Ustav Republike Bosne i Hercegovine napisan bez prethodne javne ili političke diskusije ili normalnog demokratskog parlamentarnog diskursa i procedure. Autorica ističe da je Ustav usvojen bez ratifikacije na bilo kojem nivou vlasti u Bosni i Hercegovini i da do današnjeg dana nije održan referendum o Ustavu. Utvrđujemo da se država Bosna i Hercegovina kao potpisnica Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda obavezala da će svim pojedincima koji se nalaze pod njenom jurisdikcijom osigurati sva ljudska prava i osnovne slobode. Na osnovu navedenog zaključujemo da Ustav Bosne i Hercegovine Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda nije osigurao potrebnu snagu za takvu garanciju. Venecijanska komisija je propustila ukazati da je Bosna i Hercegovina uz probleme tranzicije, jedina u Evropi i na zapadu doživjela agresiju i genocid i da je kao takva veći problem nego ostale države koje su izvršile tranziciju sa socijalističkog na demokratski politički sistem.

U potpoglavlju *Kriterij vrijednosti jednog ustavnog sistema* saznajemo da Venecijanska komisija nije uspjela pravilno da protumači ustavnu situaciju u Bosni i Hercegovini i da nije uspjela da riješi slučaj sa Bosnom i Hercegovinom, iz razloga što je prema Bosni i Hercegovini postupila kao sa ostalim državama bivšeg Socijalističkog sistema koje nisu bile pogođene ratom i koje nisu doživjele genocid.

U potpoglavlju *Utjecaj genocida na karakter Ustava države Bosne i Hercegovine* autorica prvenstveno prikazuje da je član 2.2. Ustava Bosne i Hercegovine trebao biti u prilogu ubrzanja demokratske i ustavne izgradnje.

Potpoglavlje *Ustavne nadležnosti državnog nivoa* je značajno jer nas upućuje da Ustav Bosne i Hercegovine ne sadržava elementarne ustavne principe moderne demokratske države koji bi bili zasnovani na vladavini zakona i koji bi osigurali zaštitu ljudskih prava.

Autorica posebnu pažnju u potpoglavlju *Veto na osnovu vitalnog nacionalnog interesa i entitetski veto* usmjerava na tzv. entitetski veto koji označava apsolutni veto i koji kao takav nije primjeren modernoj državi i prihvaćenom principu zaštite ljudskih prava i sloboda. Autorica navodi da je entitetski veto najveća prepreka u funkcioniranju države.

U potpoglavlju *Dvodomni sistem* autorica ukazuje da se rješenjem Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine gubi demokratski karakter i da se u osnovi u oba doma štite samo vitalni

interesi tri konstitutentna naroda. Autorica naglašava da Venecijanska komisija ne zagovara da Predstavnički dom bude dom građana Bosne i Hercegovine, kao što je to slučaj u svim evropskim državama i da je dvodomni dom prema stavu Venecijanske komisije jednodomni sistem.

U potpoglavlju *Kolektivno Predsjedništvo Bosne i Hercegovine* zapažamo da mehanizmi donošenja odluka na nivou Bosne i Hercegovine nisu efikasni i racionalni već da imaju mnogo mogućnosti da blokiraju bilo kakvu odluku.

U potpoglavlju *Vijeće ministara Bosne i Hercegovine* saznajemo da Vijeće ministara Bosne i Hercegovine nije u mogućnosti da ostvari obaveze koje je nametnuo sadašnji Ustav Bosne i Hercegovine, kao i one kompetencije koje izvršni organ Parlamentarne skupštine ima u svim drugim državama članicama Vijeća Evrope.

Potpoglavlje *Ustavni sud Bosne i Hercegovine* nas upućuje da reforma političkog sistema treba Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine da odredi sve što je po prirodi stvari funkcija ustavnog sudstva, a da se za ostalo uspostavi Vrhovni sud Bosne i Hercegovine.

U potpoglavlju *Bosna i Hercegovina kao „država-nacija“* autorica iskazuje da se stavljanjem u prvi plan konstitutentnih naroda i njihovih interesa u potpunosti zanemario interes građana kao izvora, osnove i cilja svakog modernog ustava.

U potpoglavlju *Ustavna diskriminacija građana* shvatamo da najvažniju odredbu unijetu u Ustav Bosne i Hercegovine predstavlja Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Njenom konzistentnom implementacijom transformisao bi se sadašnji Ustav Bosne i Hercegovine i njegovo dovođenje u sklad sa Statutom Vijeća Evrope i sa Ugovorom o Evropskoj uniji.

Potpoglavlje *Distrikt Brčko* nam daje detaljne činjenice o statusu distrikta Brčko. Interesantno je spomenuti da je Brčko na osnovu arbitražnog procesa vraćeno Republici Bosni i Hercegovini.

Drugo poglavlje pod nazivom *Kompatibilnost Ustava Bosne i Hercegovine sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* nas upozna je da je Bosna i Hercegovina u Daytonu prihvatila obavezu da primjenjuje Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda od dana kada je Ustav Bosne i Hercegovine proglašen. Međutim, primjećujemo da je Ustav Bosne i Hercegovine u suprotnosti sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u pogledu nacionalnog interesa Bosne i Hercegovine kao države. Autorica nas obavještava u ovom poglavlju da u današnjem vremenu globalizacije primarni značaj za svaku državu zauzima pravo na neometano uživanje imovine, koje definitivno ima poseban značaj za članstvo u Vijeće Evrope, kao i za pripremu države za eventualno članstvo u Evropsku uniju. Radi se o pravu koje nije regulirano u našem zakonodavstvu i koje je uzrok stalnog propadanja ekonomije i onoga što je vezano za ekonomski razvoj. Autorica ističe i da je Venecijanska komisija utvrdila da Ustav Bosne i Hercegovine nije usklađen sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda kada se radi o sastavu i izboru Predsjedništva i Doma naroda Bosne i Hercegovine tako da se naročito osvrnula na sastav i izbor Predsjedništva Bosne i Hercegovine navodeći da kandidat za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine treba biti pripadnik jednog od konstitutentnih naroda i da oni koji glasaju za člana Predsjedništva mogu da biraju samo bošnjačke i hrvatske kandidate u okviru Federacije Bosne i Hercegovine, i srpske kandidate u okviru Republike Srpske. Autorica zaključuje da bi država Bosna i Hercegovina primjenom Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda ostvarila evropsko demokratsko ustavno naslijeđe (*Acquis communautaire*).

U trećem poglavlju koje nosi naziv *Kompatibilnost ovlaštenja Visokog predstavnika sa standardima Vijeća Evrope*, autorica se osvrnula na instituciju Visokog predstavnika. Autorica pojašnjava da bi prestanak rada Visokog predstavnika, pored svih njegovih ovlasti bio loš za nezavisnu i suverenu međunarodno priznatu državu, kao i da daljnji opstanak Visokog predstavnika i Institucije specijalnog predstavnika Evropske unije ima značajan utjecaj za stabilnost Bosne i Hercegovine iz razloga što je Visoki predstavnik na osnovu Općeg okvirnog sporazuma za mir konačni tumač civilnog dijela mirovnog sporazuma. Primijetno je da Ustav Bosne i Hercegovine nema demokratski legitimitet i da predstavlja vanjsku tvorevinu koja je nametnuta Bosni i Hercegovini.

U *zaključnim razmatranjima* autorica smatra da je Venecijanska komisija dala veliki doprinos dubljem razumijevanju ustavno-političke situacije u Bosni i Hercegovini, iako je u pojedinim pitanjima zauzela odgovarajuće stavove koji znače više nego kritički osvrt. Autorica nam prezentuje da je Venecijanska komisija pošla od stava da se u Bosni i Hercegovini desio građanski rat, iako se u Preambuli Dejtonskog mirovnog sporazuma ističe da je to tragični sukob u regionu. Autorica zaključuje da je Venecijanska komisija veoma malo pažnje posvetila Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, kao dokumentu koji ima najveći značaj za demokratsko uređenje države Bosne i Hercegovine. Spoznajemo da bi se primjenom Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u cjelini odredio redoslijed ostalih reformskih promjena putem amandmana ili donošenja novog Ustava Bosne i Hercegovine. Autorica navodi da država Bosna i Hercegovina nije još uvijek započela usklađivanje Ustava sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, iako je imala zadaću da to uradi, jer je to naloženo prvo Općim okvirnim sporazumom za mir, a onda prijemom u Vijeće Evrope, presudama Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu i posebnim rezolucijama i preporukama Komiteta ministara Vijeća Evrope, Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope i Evropskog parlamenta. Autorica smatra da cilj međunarodne zajednice treba biti pomoć građanima Bosne i Hercegovine da transformišu ustavni poredak. Nagrada za usvajanje novog ustava prema autorici značajno bi doprinijela članstvu u euroatlantske integracije, ukoliko građani Bosne i Hercegovine iskažu želju za pridruživanjem.

U *prilogu* autorica konceptualno predstavlja mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika.

Podaci o autoru

Amina Smailhodžić, doktor sigurnosnih nauka, završila I, II i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
E-mail: aminasmalhodzic@fkn.unsa.ba

EVROPSKA I EUROATLANTSKA PERSPEKTIVA BOSNE I HERCEGOVINE U KONTEKSTU NOVIH GEOPOLITIČKIH ODNOSA

Prikaz naučnog skupa

Primljeno/Received: 24. 11. 2022.

Prihvaćeno/Accepted: 5. 12. 2022.

Lada SADIKOVIĆ

*Univerzitet u Sarajevu - Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
23. novembar/studeni 2022. godine, Sarajevo, BiH*

Povodom 25. novembra Dana državnosti Bosne i Hercegovine, 30. godišnjice članstva Bosne i Hercegovine u Ujedinjenim nacijama, te 20. godišnjice članstva u Vijeću Evrope, Univerzitet u Sarajevu - Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije organizovao je naučni skup pod nazivom „Evropska i euroatlantska perspektiva Bosne i Hercegovine u kontekstu novih geopolitičkih odnosa“, koji se održao 23. novembra 2022. godine u prostorijama Fakulteta.

S obzirom da članstvo u navedenim međunarodnim i regionalnim organizacijama pruža velike benefite, povod je to, upravo, da se konkretno sagledaju do sada ostvareni rezultati, ali i daljnja perspektiva države Bosne i Hercegovine u smislu konkretnog napretka, kojeg je jedino moguće ostvariti unutar integrativnih procesa. Iako država Bosna i Hercegovina i dalje funkcionira unutar Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, posebno je važno insistirati na direktnoj i dosljednoj primjeni svih pripadajućih aneksa i raspoloživih instrumenata s posebnim akcentom na samu ulogu Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini. Isto tako, svi daljnji postupci moraju biti usklađeni sa specijalnom ulogom Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, koja je u Bosni i Hercegovini direktno primjenljiva i ima prioritet nad svakim drugim pravom.

U svojstvu predsjedavajuće Naučnog skupa prof. dr Lada Sadiković je prilikom otvaranja istakla enormnu važnost evropskih i euroatlantskih integracija za Bosnu i Hercegovinu u datom geopolitičkom trenutku, nakon čega su uslijedili pozdravni govori rektora Univerziteta u Sarajevu prof. dr Rifata Škrijelja i ministricе za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo prof. dr Aleksandre Nikolić. Skup je u cjelosti usmjerio interes na geopolitičke odnose i dinamiku napretka Bosne i Hercegovine, naglasivši važnost multidisciplinarnog pristupa kako u sagledavanju cjelokupnog stanja tako i u donošenju zaključaka koji bi trebali biti od iznimne važnosti za državu Bosnu i Hercegovinu i njen daljnji put ka punopravnom članstvu u NATO-u i EU.

Nakon diskusije, učesnici Skupa su se usaglasili, da je ulazak Bosne i Hercegovine u NATO i EU ocijenjen kao najvažniji cilj za Bosnu i Hercegovinu u cjelini, te da je Visoki predstavnik

neophodni dio čitavog procesa. U tom pravcu, istaknuta je i sama vrijednost ovakvih skupova koji omogućavaju povezivanje i razmjenu stavova. Učesnici Naučnog skupa dostavili su svoje zaključke koje izlažemo u cjelosti.

Dekan prof. dr Jasmin Ahić Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije istakao je, da ima privilegiju i izuzetnu čast što može poželjeti dobrodošlicu na naučni skup „Evropska i euroatlantska perspektiva Bosne i Hercegovine u kontekstu novih geopolitičkih odnosa“ koji je naš Fakultet upriličio u povodu 25. novembra Dana državnosti Bosne i Hercegovine, te povodom obilježavanja 30. godišnjice članstva Bosne i Hercegovine u Ujedinjenim nacijama i 20. godišnjice članstva u Vijeću Evrope, i to kao jedan u nizu događaja koje Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije organizuje u okviru priprema za obilježavanje jubilarnih 30 godina postojanja 2023. godine. Prof. dr Ahić dalje ističe: „Integracija države Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i NATO savez najvažniji su procesi u postratnom i postdejtonskom periodu u Bosni i Hercegovini. Mi, sa Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, nepodijeljenog smo stava da je evropski i euroatlanski put jedini put za našu domovinu, i da na tom putu ne smije biti kompromisa. Stoga mi čini posebnu čast da sa ovog mjesta imam priliku uputiti izraze zahvalnosti uvaženom ministru odbrane Bosne i Hercegovine doktoru Sifetu Podžiću za sve dobre rezultate učinjene na tom putu u prethodnom periodu. Danas, kada obilježavamo 79 godina ZAVNOBIH-a i slavimo državnost naše domovine, nakon svih stradanja i razaranja koje smo doživjeli u dvadesetom vijeku, imajući u vidu trenutne geopolitičke odnose, čini se, više nego ikada prije, da su ubrzane euroatlantske integracije naše države najvažniji generacijski zadatak. Uvjeren sam da će eminentni izlagači na današnjem naučnom skupu dati još bolji i jasniji uvid u sve izazove koji nas kao državu u tom pravcu očekuju. Značaj ove teme i važnost naučno utemeljene diskusije u tom smislu prepoznalo je Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevu. Izuzetno mi je zadovoljstvo što je danas s nama uvažena ministrica profesorica Aleksandra Nikolić, kojoj se ovim putem zahvaljujem za podršku Ministarstva u realizaciji ovog naučnog skupa shodno rezultatima Javnog poziva za sufinansiranje organiziranja konferencija na području Kantona Sarajevo u 2022. godini. Posebne izraze zahvalnosti upućujem rektoru Univerziteta u Sarajevu profesoru Rifatu Škrijelju na kontinuiranoj podršci u rastu i razvoju našeg fakulteta, te svakako u pogledu svih aktivnosti koje provodimo i naučnih skupova koje organizujemo. U konačnici, izraze zahvalnosti i čestitke upućujem cijenjenoj kolegici, prodekanesi za naučnoistraživački rad našeg fakulteta, profesorici Ladi Sadiković, na ideji i izuzetnoj posvećenosti u realizaciji ovog značajnog naučnog skupa. Sve Vas srdačno pozdravljam i želim uspješan rad!“

Uvodne smjernice Naučnom skupu dao je dr Sifet Podžić, ministar odbrane Bosne i Hercegovine naglašavajući posebno, da je članstvo Bosne i Hercegovine u NATO i EU strateški državni vanjskopolitički cilj Bosne i Hercegovine definiran svim relevantnim dokumentima Bosne i Hercegovine iz oblasti sigurnosti, odbrane i vanjske politike - Zakon o odbrani BiH, Odbrambena politika BiH, Sigurnosna politika BiH, Pregled odbrane, Strategija vanjske politike BiH. Opređeljenjem za članstvo u NATO-u, BiH je iskazala razumijevanje i prihvatanje koncepta kolektivne vojne sigurnosti kao kamena temeljca svoje dugoročne vojne strategije. S tim u vezi, ključni element za ostvarivanje neupitne kolektivne vojne sigurnosti BiH je postati članicom NATO-a jer je u tom slučaju njen suverenitet i teritorijalni integritet zagarantiran i od strane Saveza. Zbog njihovog značaja, kratko ću ukazati na strateške državne dokumente koji definiraju NATO put BiH: član 84. Zakona o odbrani BiH jasno definira obavezu svih institucija BiH za podizmanje

aktivnosti u okviru vlastitih ustavnih i zakonskih nadležnosti za prijem BiH u članstvo NATO-a, odbrambena politika BiH definira uključivanje BiH u regionalne, evropske i evroatlantske političke, ekonomske, vojne i druge integracione procese i organizacije, a naročito u EU i NATO, te definira da je ispunjavanje ciljeva NATO/PfP prvi korak ka punopravnom članstvu i uključivanju njenih oružanih snaga u strukturu NATO, sigurnosna politika BiH definira da je priključenje BiH u NATO osnovni prioritet aktivnosti na svim nivoima, pregled odbrane definira da se ovim dokumentom omogućava nastavak daljeg procesa evroatlantskih integracija BiH (NATO, EU), strategija vanjske politike BiH definira da nastavak provođenja aktivnosti u odnosu na NATO ostaje prioritet institucija BiH, pri čemu će prioritetne aktivnosti biti usmjerene ka aktivaciji i implementaciji MAP i nastavku provođenja aktivnosti u odnosu na NATO u skladu sa Zakonom o odbrani, Program reformi BiH, koji se podnosi NATO-u u formi Godišnjeg nacionalnog programa (ANP) u okviru Akcijskog plana za članstvo u NATO (MAP), potvrđuje da su aktivno učešće u regionalnim, evropskim i evroatlantskim procesima, posebno EU i NATO, vanjskopolitički i sigurnosni ciljevi BiH, kao i da će BiH kroz odbrambeno planiranje osigurati visok nivo saradnje sa NATO i EU i ispunjavanje obaveza BiH u vezi evropskih i evroatlantskih procesa. S tim u vezi, dokument Program reformi BiH definiše obaveze BiH vezano za evropske i evroatlantske procese, što uključuje procese saradnje radi ostvarenja strateškog cilja integracije BiH u NATO. U skladu sa strateškim dokumentima i utvrđenim opredjeljenjima, obavezan je nastavak aktivnosti BiH na ispunjavanju uslova za pristupanje evroatlantskim i evropskim integracionim procesima. S tim u vezi, a u skladu sa odlukom Sjevernoatlantskog vijeća NATO da od BiH prihvati podnošenje prvog Godišnjeg nacionalnog programa (ANP) u okviru Akcionog plana za članstvo u NATO (MAP), Predsjedništvo BiH je po pitanju usvajanja i podnošenja prvog ANP BiH donijelo Odluku o usvajanju dokumenta Program reformi BiH koji je u decembru 2019. godine podnesen u sjedište NATO-a u Briselu i koji je prihvaćen od strane političkog komiteta NATO-a. U novembru 2022. godine, Vijeće ministara BiH je usvojilo Program reformi BiH za 2021. i 2022. godinu čime je osiguran kontinuitet podnošenja ovog dokumenta u sjedište NATO-a. Također, u cilju jačanja otpornosti BiH u svijetlu izmijenjenog sigurnosnog okruženja u Evropi, kao i podrške miru, stabilnosti i reformskim procesima u BiH, NATO je u junu 2022. godine odobrio set mjera podrške BiH formaliziranih u dokumentu Prilagođena podrška BiH. Kao zaključak ovog uvodnog izlaganja, može se konstatovati da BiH ne smije dozvoliti neuspjeh u procesu prilagođavanja svojih sigurnosnih struktura i sposobnosti državnim potrebama i zahtjevima savremenog okruženja, te da pristupanje BiH u NATO predstavlja izuzetno značajan korak ka dugoročnom osiguranju ne samo vojne, nego i političke, ekonomske, društvene i druge stabilnosti BiH i regije. Kao potvrda ovakvog opredjeljenja može se uzeti primjer agresije Rusije Federacije na Republiku Ukrajinu kojom je nastupila nova dimenzija u međunarodnim i geopolitičkim odnosima. Nasuprot ranijim shvatanjima prema kojima su bitno reducirane mogućnosti nastanka vojnog sukoba na evropskom tlu ili globalnog vojnog sukoba, rat u Ukrajini ukazao je na slabosti postojeće međunarodne sigurnosne arhitekture i prijetnju međunarodnom miru. Imajući u vidu da ovakve prijetnje nadilaze mogućnosti samostalnog djelovanja pojedinačnih aktera, pogotovo malih, ekonomski i vojno limitiranih država, potvrđuje se važnost pristupanja BiH u NATO. Iz pozicije institucija iz kojih dolazim (MO BiH i OS BiH) neophodan je nastavak razvojnog procesa kako bi institucije odbrane BiH i njihov najvažniji operativni dio, Oružane snage BiH, bile priuštive i djelotvorne komponente sigurnosne, odbrambene i vanjske politike BiH i podržale savremene integracijske procese BiH. Uspješno funkcioniranje institucija odbrane zahtijeva efikasnu organizaciju i adekvatno finansiranje. Stoga se kao stalni zadatak nameće potreba daljeg razvoja

kapaciteta institucija odbrane, težišno razvoj modernih NATO interoperabilnih i kompatibilnih Oružanih snaga BiH koje su obučene, opremljene, sposobne i spremne da izvršavaju zakonske zadatke i ispune utvrđene državne ciljeve. Navedeno nastojimo postići kroz implementaciju Plana razvoja i modernizacije OS BiH, kao dijela Pregleda odbrane. Kompleksnost navedenog zadatka posebno dolazi do izražaja u uslovima nedovoljnog budžeta odbrane što zahtijeva racionalnu upotrebu raspoloživih resursa kako bi se podržala realizacija prioritarnih odbrambenih aktivnosti, uključujući postizanje NATO interoperabilnih i kompatibilnosti Oružanih snaga BiH. S tim u vezi, planski razvoj odbrambenih kapaciteta zahtijeva povećanje godišnjeg budžeta odbrane i odobrenje dodatnih finansijskih sredstava za realizaciju višegodišnjih razvojnih projekata u oblasti odbrane. U tom pravcu, neophodno je učiniti dodatne napore u saradnji sa nadležnim institucijama BiH.

Akademik Mirko Pejanović u referatu pod nazivom „*Pretpostavke ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju*“ poseban doprinos dao je pojašnjavajući opšti društveno-istorijski kontekst promjena geopolitičkih odnosa u Evropi i svijetu kao i pretpostavke za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju“. Promjene u geopolitičkim odnosima u Evropi nastaju invazijom Ruske Federacije na Ukrajinu početkom 2022. godine. Zbog ruske vojne agresije na Ukrajinu nastale su brojne posljedice: masovno stradanje civila u Ukrajini, novi val izbjeglica iz Ukrajine, uništavanje gradova i infrastrukture, na cijelom evropskom prostoru došlo je do rasta cijena energenata i rasta inflacije. Naglašena je ujedinjenost zemalja Evropske unije u pružanju podrške i pomoći Ukrajini da organizuje svoju odbranu. Evropska unija Ukrajini dodjeljuje status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Ne naziru se mirovne inicijative za zastavljanje rata u Ukrajini. Društveno-ekonomski, socijalni i politički razvoj Bosne i Hercegovine u proteklom mandatu Parlamenta Bosne i Hercegovine prolazi kroz nove vidove krize: blokada institucija države Bosne i Hercegovine od strane političke elite Republike Srpske, Parlamentarna skupština ne donosi zakone kojim se ispunjavaju uslovi iz 14. prioriteta Evropske unije, raste inflacija, u porastu je siromaštvo građana i dalje je na sceni suprotstavljenost parlamentarnih stranaka o državnom razvoju Bosne i Hercegovine, a to su negiranje države Bosne i Hercegovine i najave secesije Republike Srpske, a novonastalo stanje se može prevazilaziti ubrzanjem integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Kao glavne društveno-istorijske pretpostavke ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju javljaju se: geopolitičke pretpostavke, većinska volja građana za članstvo Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, promjena koncepta obrazovanja parlamentarne većine u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine i kulturološka osnova za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Istaknute su geopolitičke pretpostavke ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, jer Bosna i Hercegovina, na osnovu konsensusa vodećih svjetskih sila Dejtonskim mirovnim sporazumom je dobila geopolitičku osnovu za izgradnju mira, a izgradnja mira se odvija unutar istorijskog procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i NATO savez. Bosna i Hercegovina kao tranzicijsko i postkonfliktno društvo teži izgradnji demokratskih institucija, a napredak u socijalnom razvoju odvija se uz angažovanje i pomoć Evropske unije. EU je uložila preko 3,5 milijardi eura za obnovu i razvoj Bosne i Hercegovine. Zastoj u odvijanju procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, koji traje skoro cijelu deceniju, moguće je otkloniti novim geopolitičkim odnosom zemalja EU prema Bosni i Hercegovini, a u pitanju je odnos EP, Vijeće EU i Komisije Evropske unije, preveniranje ugrožavanja mira u Bosni i Hercegovini i secesionističkih tendencija moguće je donošenjem odluke do kraja 2022. godine da Bosna i Hercegovina dobije status kandidata. Najnovije ispitivanje javnog mijenja o podršci procesu pristupanja Bosne i

Hercegovine Evropskoj uniji koje je provela Direkcija za evropske integracije u avgustu 2022. godine pokazuje da 77,4% građana podržava pristupanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji, a kao razloge podržavanja ulaska Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju građani u najvećem procentu ističu garancije trajnog mira i političke stabilnosti. Iza toga slijede razlozi koji se odnose na slobodu kretanja ljudi, roba, kapitala, te poštivanje zakona i propisa (vladavina prava). Nešto više od polovine građana obuhvaćenih uzorkom (1.200 građana) smatra da je najveći donator Bosne i Hercegovine Evropska unija. Gotovo četiri petine građana glasalo bi za ulazak Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Podrška je značajno veća u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu nego u Republici Srpskoj. Građani smatraju da evropski put Bosne i Hercegovine nema alternativu i nema značajnih promjena u 2022. godini u odnosu na ranije godine, a visok postotak podrške građana procesu pristupanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji predstavlja bazični socijalni konsensus za odvijanje evropskih integracija. U proteklim decenijama parlamentarna većina u Parlamentarnoj skupštini nije imala programsku koaliciju ustanovljenu na osnovu sporazuma parlamentarnih stranaka. Vlast se vršila na partnerskom principu. Svaka stranka većine je mogla parcijalno djelovati. Nije bilo nužnog konsensusa za donošenje zakona i provođenje reformi. Do 2008. godine taj nedostatak konsensusa je nadomješten odlukama OHR-a po osnovu bonskih ovlaštenja. Proces evropske integracije pretpostavlja da se uspostavi novi koncept u postupku formiranja parlamentarne većine, a specijalni predstavnik EU i visoki predstavnik međunarodne zajednice mogu svojim pritiskom osigurati glavne tačke programa parlamentarne većine na nivou države. Politička osnova programa parlamentarne većine treba biti zakoni kojim se ispunjavaju uslovi za sticanje kandidatskog statusa Bosne i Hercegovine za članstvo u EU i otvaranje pregovora o otvorenim poglavljima. Na taj način se ustanovljava jedinstvena reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu. Bitna je i kulturološka osnova za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Bosna i Hercegovina je geografski i kulturološki dio Evrope. Oko pola miliona građana Bosne i Hercegovine je zaposleno u zemljama članicama Evropske unije. Često kažemo da svi putevi vode u zemlje Evropske unije (narod drumom, a političke elite šumom). Mnoga iskustva potvrđuju da građani Bosne i Hercegovine posjeduju kulturološka svojstva identična građanima u Evropskoj uniji: obrazovanost, radinost, tolerancija, adaptivnost, građanska odgovornost za poštivanje zakona pravne države. Možemo zaključiti da je ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u članstvo EU primarno geopolitičko pitanje. U pitanju je očuvanje i daljnja izgradnja mira. To podrazumijeva da institucije Evropske unije: Parlament, Vijeće Evropske unije i Komisija EU donesu stratešku odluku, do kraja 2022. godine o kandidatskom statusu Bosne i Hercegovine. Ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine podrazumijeva i novi koncept uspostave parlamentarne većine, sa jasno definisanim programom većine. Program većine se oblikuje na temelju reformske agende čije provođenje vodi ubrzano do članstva u Evropsku uniju.

U referatu „Važnost društvenih vrijednosti za evropsku integraciju Bosne i Hercegovine“ prof. dr Ivo Komšić naročito ističe izuzetnu važnost vrijednosti bosanskohercegovačkog društva za evropsku integraciju Bosne i Hercegovine. Evropsko društvo se danas nalazi na prekretnici kao što se nekada nalazilo antičko društvo koje se organiziralo na principu *logosa* umjesto *mithosa*, na zakonu, a ne na moći i volji bogova kojima se klanjalo i prinobile žrtve. Ta antička prekretnica je omogućila svestrani razvitak starog društva u organizaciji države-polisa, ali i civilizacijski iskorak filozofije, prirodne znanosti, umjetnosti, kulture općenito. Da li smo danas sposobni za iskorake koji će evropsko društvo harmonizirati i stabilizirati, a ljude približiti jedne drugima bez obzira na sve razlike koje među njima postoje? Da li smo sposobni za globalno jedinstvo vrijednosti koje

Hans Kung naziva svjetski *ethos*? Odgovor na ovo pitanje nas upućuje ka brižljivoj i temeljitoj analizi društvenog stanja kome pripadamo. Pri tome, ne radi se samo o spoznajnom naporu nego i o sposobnosti razumijevanja. Danas je općeprihvaćena teza u socijalnoj znanosti da je društvo komunikacijska zajednica. Ovakva zajednica je zasnovana na višem obliku djelatnosti u kojoj se socijalna zbilja, ali i socijalni akteri tek izgrađuju. To znači da se identiteti socijalnih aktera i društava postižu tek u interakciji, preko drugoga. Za ovakvu interakciju potrebno je ne samo jezičko razumijevanje. Ukoliko se ulazi u socijalnu komunikaciju sa pretpostavljenim identitetima, tj. fiksnim i zatvorenim kulturnim i religijskim vrijednostima, komunikacija je u najmanju ruku otežana, najčešće nemoguća.

Identitetna svijest o sebi je rezultat ukrštenih perspektiva, ona se oblikuje u komunikaciji zasnovanoj na međusobnom priznanju. Zato pitanje o tome što utemeljuje identitete pojedinaca i naroda nalazi odgovor u teoriji komunikacije iz koje se tek oblikuju socijalni subjekti, odnosno stiču identiteti. Identitet nije pretpostavljen nego izgrađen u intersubjektivnosti. Ovaj proces izgradnje identiteta dat je u običajnom odnosu borbe za priznanje, za jednakošću. U dijalektičkom kretanju i odnosu potlačene i vladajuće svijesti dostiže se do novog, višeg stanja svijesti i novog odnosa – do građanske svijesti i građanskog odnosa kojim se prevladava nasilje i iskrivljena komunikacija. Građansko društvo je zajednica slobodnih ljudi koji u neprinudnoj komunikaciji sebe prepoznaju u drugome. Građanstvo je povijesno dostižuće koje je prošlo kroz represiju i uspostavilo neprinudnu intersubjektivnost. Komunikacija zasnovana na etničko-vjerskom ili nekom drugom ideološkom postulatu uvijek vodi u represiju jednih nad drugima iako se radi o esencijalističkim ili fundamentalističkim postavkama. Ovaj je zaključak jedan od najvažnijih rezultata moderne filozofije, koji nas dotiče i danas. On nam omogućuje drugačiji pristup pojmu identiteta i kulture koji se više ne razumijevaju kao rezultat interakcije usamljenih i samodostatnih subjekata (monada), nego kao rezultat obrazovanja, formiranja kao kultiviranja kroz komunikativno sporazumijevanje. U toj novoj perspektivi nije presudna refleksija o sebi nego „medij“, „sredina“ kojom se uspostavlja identitet. To je ona „sredina“ u kojoj pojedinci i narodi zadobijaju svoju egzistenciju. Drugim riječima, to je primarna zajednica u kojoj ljudi žive – obitelj, rod, pleme, narod, društvo - integrirana jezikom i radom. Preko simboličke komunikacije, rada (gdje spada i kulturno stvaralaštvo) i izvorne životne zajednice, pojedinačna i kolektivna svijest dostiže do egzistencije. Ovako shvaćeni identiteti se izgrađuju stvaralačkim radom, jezikom (simbolima) i društvenom interakcijom, jednom riječju kulturom. Može se reći da je kultura oblikovani duh naroda u jeziku, radu i interakciji, tj. društvu. Također, kultura nije samo njihova forma nego su oni i obrasci oblikovanja i djelovanja. Drugim riječima, kulturna dobra su oblikovana po principima jezika, rada i interakcije, zato su ona simbolička, materijalna i vrijednosna. Danas se svjetsko društvo ili evropska društva nalaze u fazi traganja za modelom socijalne kohabitacije. Problem je u tome što su ova društva izgradila svoje identitete kroz pretpostavljene kulturne i religijske vrijednosti, te im se proces kohabitacije s drugima pojavljuje samo kao proces asimilacije. Izlaz iz ove poteškoće najčešće se traži u kompromisu koji je moguć samo ukoliko se napuste esencijalistička (fundamentalna) stajališta. Međutim, gubitak ovog stajališta za njih je gubitak identiteta. Da bi se ovaj problem prevladao, prvi korak je upoznavanje i razumijevanje drugih kultura i religija, te priznavanje njihove različitosti, a ne izbjegavanje, zanemarivanje ili potiranje. Radi toga je bosanskohercegovačko društvo i njegove vrijednosti poučno i paradigmatično. Odlučujući utjecaj u formiranju simboličkih i kulturno-religijskih dobara i vrijednosti u BiH imala je jedna posebna društvena forma komunikacije i vrijednosti koje su iz nje proistekle.

Možemo utvrditi da je bosanskohercegovačko društvo formirano u jednoj vrsti izvorne socijalne interakcije. To znači da je ovo društvo predstavljalo jedan od izvornih tipova komunikativne zajednice. Kulturni identiteti u BiH, kao osnova etničko-nacionalnih identiteta, formirali su se u obrascima komunikativnog djelovanja, tj. kroz razumijevanje i uvažavanje. Komunikativna djelatnost ili proces intersubjektivnosti zasnovan je, zapravo, na razumijevanju (što pretpostavlja zajednički jezik) i na ispunjenim zahtjevima za važenje, što pretpostavlja međusobno priznanje socijalnih aktera, njihovo međusobno uvažavanje. Unutar ovih struktura jezika i priznanja odvijala se komunikativna djelatnost, odnosno socijalni proces. Identiteti socijalnih aktera, pojedinaca i naroda, potvrđivali su se i održavali u ovakvoj komunikaciji. Za bosanskohercegovačko društvo to je značilo da se ono formiralo u izvornoj međuetničkoj komunikaciji, sa posebnim oblikom identiteta. Ova posebnost se sastoji u tome što se identitet svake etničke zajednice formirao u mediju zajedničkog jezika koji je omogućio razumijevanje i u mediju zajedničke sredine (toposa) koja je omogućila uvažavanje, tj. suživot. Svaka etnička zajednica je u svome identitetu sadržavala drugu etničku zajednicu. Pojednostavljeno rečeno, narodi u BiH nisu živjeli jedni pored drugih u nekoj mehaničkoj svezi, nego zajedno, jedni s drugima. Drugi je bio dio identiteta i to drugi za koga se zna da je drugačiji i različit, ali upravo ova drugost i različitost je mogla potvrđivati i čuvati vlastiti identitet – njegovanje vlastitog identiteta je uključivalo čuvanje identiteta drugoga. To nije bio slučaj niti jedne druge etničke zajednice u Evropi. Evropska društva su bila zasnovana na jednoj etničkoj zajednici i druge su primali samo u mehaničkim svezama interesa. Zato te veze nisu nikada bile čvrste, nisu bile životne i njihova historija je uglavnom bila historija međusobnih borbi za prestiž, za prevlast, pri čemu se koristila i najstrašnija sredstva – progoni i genocid. Identitet, dakle, nije apstraktno samoodnošenje nekog subjekta koji se spoznaje, pojedinca ili kolektiva, nego tek rezultat priznanja drugog i odgovor na očekivanja tog drugog. To što jesmo kao pojedinci ili kao narodi postajemo postepeno živeći s drugima u interakciji. Tek kada nam se vrati očekivano ponašanje drugoga, možemo sebe izgrađivati kao racionalne osobe ili kolektive. Strukture identiteta, dakle, ne pripadaju samo nama, mi ih ne možemo sami održati, one imaju pulsirajuću formu i intersubjektivnu jezgru. Pojedinci ili narodi koji se ostvaruju odnošenjem samo na sebe, ostaju usamljeni, izolirani i uglavnom atrofiraju i propadaju. Identitetni procesi vode kroz mreže socijalnih pulsacija koje su posredovane jezikom, radom i zajedničkom životnom sredinom. Kulturne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva nastale u samorazumijevanju i interakciji različitih etničkih zajednica, koje su čuvale jedinstvo tog društva sve do posljednjeg agresivnog rata na BiH, mogu poslužiti kao paradigma izgradnje multietničnosti evropskih društava. U približavanju BiH evropskim integracijama to treba biti naš ulog, ali i obaveza da sami revitaliziramo jezgru multietničnosti koja je ugrožena. Multietnički karakter bosanskohercegovačkog društva imao je čak ideološki karakter u svijesti pojedinaca i etničkih zajednica. Zapravo, radi se o tome da su posredujući elementi zajedništva – jezik, zajednička životna sredina, te običaji, kulturno stvaralaštvo i društvene vrijednosti proizašli iz toga, prekrili etničko-vjerske razlike i formirali jedinstven kulturni entitet. Svijest o razlikama nije bila razarajuća za društvo nego je bila integrirana u ideologiju zajedničkog kulturnog kruga kao posebnog bosanskog civilizacijskog dostignuća. Nažalost, danas se i kod nas čuje kako su vrijednosti pojedinih etničkih zajednica u BiH ugrožene evropskim kulturnim i demokratskim standardima. Na taj način mi sami demonstriramo da je temelj bosanskohercegovačkog društva kao civilizacijska kulturna tvorevina razoren i da smo izgubili kulturne sadržaje za evropsku integraciju. Jakim izjavama o opasnostima pred kulturnim standardima Zapada etničke zajednice se zatvaraju u svoje posebnosti, izoliraju od drugih u vlastitom društvu. Izolacija vodi

u nesigurnost i strah, u atrofiju, a drugi se proglašavaju neprijateljima. Evropske integracije su prilika da se sami vratimo svojim vrijednostima i da ih ponudimo Zapadu kao najvažniji naš ulog. Danas je to od presudnog značaja jer se svijet, Evropa posebno, suočio s novom geopolitičkom podjelom i kulturnim rascjepom. S jedne strane nude se vrijednosti „novih svetova“, ispražnjeni od kulturnih sadržaja i svedeni na političke obrasce moći i dominacije. S druge strane stoje vrijednosti i demokratski standardi Evrope i zapadnog svijeta sa svim svojim slabostima i proturječnostima. Bosanskohercegovačkog društvo i država moraju znati na koju stranu krenuti, gdje je perspektiva i u koje plodno tlo možemo udjenuti naše vrijednosti, a da ih ne izgubimo.

„Odnosi u regionu – otvorena pitanja i perspektive na evropskom putu Bosne i Hercegovine“ naslov je referata kojim se gospodin Miro Lazović, sa ovom iznimno važnom temom, predstavio skupu. Evropska i euroatlantska perspektiva BiH u kontekstu novih geopolitičkih odnosa pretpostavlja da je današnja BiH stabilna i funkcionalna država i da kao takva traga za svojom pozicijom unutar novog svjetskog poretka koji se stvara nakon Ruske invazije na Ukrajinu. Nažalost, naša država je daleko od toga. Niti je stabilna niti funkcionalna. Još uvijek se suočava sa mnogim problemima koje dosadašnje vlasti nisu uspjele prevazići. I kao takva, može biti samo trgovački pazar u eventualnim preslagivanjima geopolitičkih interesa između velikih svjetskih igrača. Nakon invazije Rusije na Ukrajinu svijet je u preslagivanju dosadašnjih odnosa. Dosadašnji svjetski poredak se mijenja. Svaka država se nalazi pred izborom. Izbor je svijet slobode i demokratije koji uz sve manjkavosti nudi sistem zapada ili svijet neslobode i autokratskog sistema koji provodi Ruska Federacija. Današnja konferencija se održava između dva važna datuma za našu državu. Prije dva dana u Dejtonu je 1995. godine parafiran DMS. Zaustavljen je rat i otvorena mogućnost da se u miru, političkim sredstvima traže rješenja kojima će se graditi stabilna, funkcionalna i demokratska država. Država punih ljudskih prava i sloboda na cijelom njenom prostoru. Nažalost, svjedoci smo da naše vladajuće političke stranke nisu bile sposobne da prevaziđu probleme iz prošlosti niti su bile spremne i sposobne da vode integrirajuću politiku kojom bi se povezale pokidane društvene veze između naših građana i naroda. Etničke podjele su učvršćene, a državne institucije slabe i nemoćne. Također, za dva dana obilježavamo Dan državnosti. Praznik koji se ne slavi niti obilježava u velikom djelu naše države. U entitetu RS taj datum se ne priznaje, a u dijelu države pod političkom kontrolom HDZ-a Dan državnosti BiH se na perfidan način ignoriše. Na mirovnoj konferenciji u američkoj državi Ohajo u gradu Dejtonu smo novembra 1995. godine dobili mir, ali smo dobili i BiH kao nedovršenu građevinu sa lošim i krhkim ustavnim temeljima na kojima konstantno podrhtava cjelokupna bosanskohercegovačka konstrukcija. Suočeni smo sa permanentnom krizom. Građani žive iz dana u dan, iz godine u godinu nadajući se boljem koje ne dolazi. Decenijama se razvlači sumorna sadašnjost koja ne nudi budućnost. Permanentna kriza je postala način našeg života. Danas se ona nalazi na vrhuncu. Čini mi se da je politička kriza ušla u završnu fazu koja će odrediti sudbinu BiH i budućnost njenih građana. Ideološko konfrontirani stavovi su u žestokom političkom sukobu (rješenje se mora pronaći, a može biti i negativno i pozitivno). Trenutno su agresivnije snage destrukcije i podjele bosanskohercegovačkog društva i države nego integralističke snage zajedništva i stabilnosti društva i države. To ne treba da čudi jer destruktivne politike koje su proizvele rat i agresiju na BiH su još uvijek prisutne. Raspad Jugoslavije je još u toku. Sjene velikosrpske politike, ili “srpskog sveta” što je jedno te isto, još lebde nad BiH, Crnom Gorom i Kosovom. Politički ciljevi su ostali isti – destruirati BiH, onemogućiti joj stabilnost i funkcionalnost, etnički kolektivizam ustavno učvrstiti, a građansku ideju marginalizirati i učiniti nemogućom. Ni po koju cijenu

ne dozvoliti formiranje bosanskohercegovačke nacije jer bi to, kako velikosrpski ideolozi govore, bio i definitivni kraj za „homogenizaciju srpskog sveta“. U rastakanju BiH, samo u drugačijoj formi i pristupu to čine i sadašnje vlasti u Hrvatskoj. Iz Hrvatske, kroz riječi njenog predsjednika Zorana Milanovića, često se čuju uznemirujuće riječi kojima se vrijeđa i omalovažava BiH. Za njega je BiH „invalid država“ koja teško može opstati bez brige i tutorstva susjeda, odnosno pomoći međunarodne zajednice. BiH kao građanska država je za njega neprihvatljiva. To je „podvala“ bošnjačke većine koja želi majorizirati hrvatski narod. I jedni i drugi, iz Beograda i Zagreba, ne prestaju se miješati u unutrašnje odnose naše države. To rade sa jasnim ciljem. BiH je potrebno etnički podijeliti i učiniti je zavisnom od Srbije i Hrvatske. Mijenjaju se samo izvršioc. Nekad su to bili Milošević i Tuđman, Karadžić i Boban, a danas su to Dodik i Čović. Iskustvo nas uči da kreatori rata ne mogu biti graditelji mira. Njihove politike moraju biti pobijeđene. Mora se stvoriti prostor za političku alternativu. Predstojeća godina je, po meni, ključna za budućnost BiH. Ili ćemo ostati u državi zarobljenoj etničkim okovima ili ćemo krenuti ka izgradnji države punih ljudskih sloboda i prava na njenom cijelom prostoru. Još davne 1996. godine prof. Esad Zgodić je izdao knjigu *Građanska država* u kojoj je zapisao „... od ishoda političkih borbi između totalitarnih etničkih koncepcija i građanskog koncepta vlasti ovisice ne samo sudbina BiH kao države nego i egzistencijalni opstanak bošnjaka kao naroda...“ I zaista je tako. Bošnjački narod ne može opstati bez države BiH, a država BiH teško može opstati bez građanskog koncepta vlasti. Na lošem ustavu afirmirane su i učvršćene etničke podjele. Etnonacionalisti na tim podjelama zasnivaju svoju moć. Danas je kod nas etnički nacionalizam sa dominacijom etničkih politika koje gaze ljudska prava i moralne principe bez čega je ljudski život nemoguć. Etnički nacionalizam razara sve što vrijedi. Etnički nacionalizam vodi nerazumijevanju, proizvodi nesporazume i sukobe, vodi uzajamnoj mržnji i ubijanju, a time i u zajedničku propast. Građani bi nakon tridesetogodišnjeg iskustva, apatije i beznađa konačno morali odbaciti te politike. Svaki fanatizam, nacionalni, ideološki, vjerski zaglupljuje i hipnotizira mase i pojedince. Za naše društvo i državu posebno je opasan nacionalni fanatizam. Nažalost, mi i danas, trideset godina nakon rata, živimo u zarobljenom društvu sa potrganim društvenim odnosima kao taoci etnonacionalističkih politika koje na postojećem lošem ustavnom i teritorijalnom rješenju grade svoju moć i učvršćuju svoju vlast. BiH je danas u najtežem političkom trenutku ili će regionalni i domaći protivnici, a ujedno i ruski igrači srušiti DMS i BiH uvesti u sukob i time se pokazati jačim i moćnijim od Vašingtona i Brisela ili će SAD i EU pokazati snagu da im se suprotstave i politički ih poraze. Da bi se to desilo u ovim teškim vremenima geopolitičkih preslagivanja kao odgovor Ruskoj invaziji na Ukrajinu i njihove težnje ka destabilizaciji Zapadnog Balkana mora uslijediti efikasan odgovor zapadnog svijeta. EU i SAD moraju djelovati jedinstveno. U odnosu prema BiH moraju usaglasiti svoje političke ciljeve i svoje pristupe. Prioritet je sprovesti presude Suda za ljudska prava iz Strazbura. Time se afirmiraju ljudska prava i slobode na cijelom prostoru države, a etničkim politikama oduzima moć. Na principima izgradnje BiH kao građanske države oduzima se i osnova za političko miješanje Srbije i Hrvatske u unutrašnje odnose u BiH. Na kraju želim reći da je BiH ogledalo Evrope. Naša država kao multietnička zajednica je egzemplar po kojem EU želi graditi budućnost evropskog prostora kao društva zajedničkih vrijednosti. U ovim turbulentnim geopolitičkim previranjima zapadni svijet bi morao ubrzanim putem otvoriti prostor za brz ulazak država Zapadnog Balkana u EU i NATO. Kandidatski status za članicu EU naša država bi morala dobiti što prije. U decembru ove godine je nagovještana ta mogućnost. Čak iako ne ispuni sve uslove koje stoje pred BiH Brisel bi nam trebao dati status kandidata, ako ne radi nas onda radi sebe jer u Bosni i Hercegovini EU brani svoje vrijednosti i principe na kojima

je izgrađena i na kojima opstaje i ako toga u Briselu nisu svjesni onda ni EU nema budućnost. Državnu imovinu, kao jedno od najvažnijih pitanja BiH, Naučnom skupu predočila je prof. dr Larisa Velić u izlaganju pod naslovom „Pravo na imovinu kao univerzalno pravo ljudskih prava ili izraz partikularnih interesa – Sporazum o sukcesiji/Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju“, naglasivši da je, kao poseban oblik vlasništva karakteristična po javnopravnoj prirodi odnosa subjekata i korištenja te imovine, s obzirom da obuhvata pokretne i nepokretne stvari koje su u rukama javne vlasti ali i da može obuhvatiti i javno dobro. Državna imovina je od presudnog značaja za teritorijalni integritet i suverenitet, te je potrebno da se poduzmu svi potrebni koraci kako bi se ova imovina sačuvala. Kada je riječ o pitanju imovine u inostranstvu, onda polazimo od Sporazuma o sukcesiji koji je potpisan 29. juna 2001. godine između Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske, Republike Makedonije, Republike Slovenije i Savezne Republike Jugoslavije, tj. pet suverenih ravnopravnih država sukcesora bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ovaj Sporazum se međutim ne primjenjuje direktno u susjednim državama, te je potrebno donošenje posebnih zakona ili zaključivanje bilateralnih ugovora, kako bi se ta imovina vratila. Ukoliko se ništa po tom pitanju ne poduzme, onda će fizička i pravna lica iz Bosne i Hercegovine, npr. u Hrvatskoj trajno ostati bez imovine. Naime, Republika Hrvatska je 2018. godine donijela Zakon o upravljanju državnom imovinom kojim je Ministarstvo državne imovine Republike Hrvatske dobilo ovlaštenje da raspolaže imovinom Bosne i Hercegovine na način da istu daje u dogoročni zakup odnosno najam na period do 30 godina. Ovo predstavlja faktičko izuzimanje nekretnina i to bez naknade. Bosna i Hercegovina bi svoja prava mogla zaštititi i na osnovu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju potpisanog između Evropskih zajednica i njihovih država članica, s jedne strane, i Bosne i Hercegovine, s druge strane. Ovim Sporazumom je zagarantovana sloboda kretanja lica, robe, kapitala i usluga, što znači da postoji zabrana diskriminacije. S obzirom da se u Republici Hrvatskoj preduzeća iz BiH tretiraju na drugačiji način od preduzeća iz Republike Hrvatske, riječ je o diskriminaciji, te postoji mogućnost da se Bosna i Hercegovina obrati Vijeću za stabilizaciju i pridruživanje, te od njih traži konsultacije i odlučivanje. Odgovarajuća zaštita bosanskohercegovačkih nekretnina u Republici Hrvatskoj može se potražiti i na osnovu Sporazum o unapređenju i zaštiti investicija. Navedeni Sporazum reguliše zaštitu i unapređenje investicija u svakoj od država.

Prof. dr Lada Sadiković u referatu „Uloga Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini u evropskim i euroatlantskim integracijama“ skupu je posebno prezentirala važnost uloge Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini u evropskim i euroatlantskim integracijama, te istakla, da se Bosna i Hercegovina nalazi u povijesnom trenutku kada država, nad kojom je za vrijeme rata 1992 - 1995. počinjen sudski presuđeni genocid, obilježava 30 godina članstva u Ujedinjenim nacijama i 20 godina članstva u Vijeću Evrope. Definitivno je pravi trenutak, da u skladu sa redovnim ovlaštenjima iz Aneksa 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini Visoki predstavnik krene u direktnu primjenu ustavnog instrumenta evropskog javnog poretka, a to je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda koja je još davne 1950. godine ujedinila evropske države nakon Drugog svjetskog rata, i to na temelju zaštite ljudskih prava, vladavine prava i demokratskog načina upravljanja državama. U Aneksu 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini u čl. 2(2) izričito se navodi, da je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda direktno primjenljiva u Bosni i Hercegovini i ima prioritet nad svakim drugim pravom. To je jedini slučaj u svijetu da potpisivanje jednog međunarodnog ugovora Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH sadrži u

sebi obavezu usaglašavanja putem drugog međunarodnog sporazuma tj. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. U skladu sa načelom *pacta sunt servanda*, Visoki predstavnik bi u skladu sa svojim redovnim ovlaštenjima iz Aneksa 10 Mirovnog sporazuma trebao osposobiti državu Bosnu i Hercegovinu, za samostalno izvršavanje obaveza koje od nje zahtijevaju i Evropska unija i NATO. Važno je to, upravo, što država Bosna i Hercegovina već ima uputstvo za izvršenje neophodnih reformi koje je sadržano u Mišljenju Komisije za demokraciju putem prava tzv. Venecijanske komisije (2005) i Rezoluciji Vijeća Evrope 1513 (2006). Evropski parlament je tada naložio Bosni i Hercegovini da etničko predstavljanje zamijeni građanskim predstavljanjem, omogućiti efikasan način donošenja političkih odluka, te da izvrši preispitivanje teritorijalne organizacije države Bosne i Hercegovine u cilju njene potpune efikasnosti. Kako će država Bosna i Hercegovina izgledati nakon usaglašavanja sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda zavisiće od samog intenziteta izvršavanja preuzetih obaveza. Međutim, već sada možemo reći da će primjena evropskih vrijednosti u Bosni i Hercegovini dovesti, prije svega do njenog napretka, ali i punopravnog članstva kako u NATO-u tako i u Evropskoj uniji. Zaključno je posebno važno naglasiti, da Bosna i Hercegovina nije u mogućnosti da navedeno samostalno izvrši bez aktivne pomoći Visokog predstavnika, jer samo Visoki predstavnik može donositi odluke bez mogućnosti efektivnog pravnog lijeka, koja je Venecijanska komisija i nazvala „ovlaštenjima za vanredno stanje“ (*emergency powers*). Krajnje je vrijeme, da Visoki predstavnik kroz novu regionalnu politiku prema Zapadnom Balkanu, jačajući Bosnu i Hercegovinu, ojača i samu Evropu, te da Bosna i Hercegovina nakon 30 godina postane demokratska, ekonomska, socijalna i pravna država, koja će svojim građanima konačno omogućiti kako temeljna ljudska prava i slobode tako i svaki daljnji prosperitet.

„Euroatlantski put kao poticaj završetku neriješenih regionalnih odnosa“ naslov je izlaganja gospodina Straje Krsmanovića koji je naročito naglasio da je pripadanje Zapadu nesumnjivi put zemalja nastalih raspadom Jugoslavije. Pod Zapadom, dakako, podrazumijevamo ukupnost, ne samo geografskih, nego i ekonomskih, kulturoloških i savremenih civilizacijskih tekovina, zemalja koje su opredijeljene i koje su izgradile te odnose na temeljima liberalno-demokratskih društvenih vrednota. I to je, bez sumnje ideja vodilja svih naših država. Suprotstavljanje ovom putu od strane nekih naših političkih elita tek je gubljenje vremena i nažalost, resursa koje će biti teže nadoknaditi kasnije nego da smo to pripadanje ostvarili ranije, kada nam je svesrdno nuđeno. Kako smo došli u poziciju u kojoj se trenutno nalazimo? Autoritet te Partije izgrađen je u Drugom svjetskom ratu iz kojeg je Jugoslavija izašla kao pobjednik i na njemu je, u velikoj mjeri, građeno društvo međusobnog povjerenja, izbalansiranih međunacionalnih odnosa i snažne građanske orijentacije. Međunarodna pozicija te države gradila se na ravnoteži odnosa Istoka i Zapada, kroz Pokret nesvrstanih, što se činilo optimalnim izborom, ali je vrijeme pokazalo da je to možda bila ponajveća strateška greška Partije i Tita koji ju je predvodio. Epilog, dva najveća ostvarenja Josipa Broza: Jugoslavija i Nesvrstani, danas ne postoje! I jedno i drugo ostvarenje se i danas mogu smatrati plemenitim zamislima, ali i jedno i drugo su izgubili pozicije u novom prestrojavanju svijeta započeto devedesetih godina, padom Berlinskog zida, raspadom Sovjetskog saveza i Varšavskog pakta, i nešto ranije smrću Josipa Broza, što je bilo važno za razvoj unutrašnjih odnosa u Jugoslaviji. „Zaokret udesno“ društava nastalih na tlu Jugoslavije tim je drastičniji i opasniji što ga predvode etnonacionalisti čiji korijeni su u poraženim, fašizmu bliskim, snagama iz Drugog svjetskog rata. Tako da tzv. jugoslovenska desnica nije tek puka tradicionalistička građanska društvena orijentacija, poput takvih u zemljama zapadne Evrope, već je desnica opasnih namjera, sa dubokim fašističkim korijenima. Takve tvrdnje zorno potvr-

đuju tendencije izjednačavanja partizanskog i četničkog pokreta u Srbiji npr. usvajanje ustaškog pozdrava, imenovanje trgova i ulica fašističkih prvaka iz Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj, te epigonsko ponašanje etnonacionalista u Bosni i Hercegovini, naročito onih bliskih Srbiji i Hrvatskoj, ali ni nemušta „odgovori“ etnonacionalista tzv. probosanskih snaga nisu daleko od sličnih tendencija ovih prvih. I zapravo, u tome je sadržana suština otpora tih elita euroatlantskim integracijama, a tu leži i odgovor zašto su euroatlantske integracije neminovnost i vjerovatno jedini izbor koji će doprinijeti saniranju međusobnih odnosa novonastalih balkanskih država i njihovu definitivnu upućenost u procese integracije njihovih društava u moderne tokove savremenog svijeta. Nove granice na Balkanu više niko neće iscrtavati, niti će tolerisati zahtjeve za njihovim uspostavljanjem. Uvjeren sam da to dobro znaju i oni koji ih učestalo prizivaju. Osim u nekim drastičnim svjetskim gibanjima koji bi se eventualno mogli desiti, a koje neki priželjkuju i nadaju im se, spremni da „zakolju vola za šniclu“, odnosno da žrtvuju mnogo, uključujući i svoje etnije, u ime kojih istupaju, zarad svog očuvanja na vlasti, odnosno zarad ostvarivanja vlastitih interesa i interesa uskog kruga naci-partijskog establišmenta kojim su okruženi. Ulaskom u euroatlantske procese sve bi se ovo drastično promijenilo. Jedinstveno evropsko tržište, Evropa bez granica, saobraćaj i svaka druga vrsta međusobnih komunikacija, oduzeli bi poluge moći malim feudo-nacionalistima koji više ne bi imali podršku kao što je danas imaju i koji bi završili u istorijskom ćorsokaku u koji su nas uveli i gdje nastoje da nas zadrže. I naročito važno je istaći da trebaju biti sigurni da im u budućem modernom svijetu, gdje nesumnjivo pripadamo, neće prolaziti nikakvi dražizmi, pavelićizmi i slični retrogradno-fašistički ideološki moduli, jer moderni svijet ih neće trpiti. Savremena Evropa je nastala prije svega na antifašizmu i uprkos stalnim nasrtajima koji i u njihovim društvima povremeno dižu glavu, ta i takva Evropa neće pristati na vraćanje unatrag.

Prof. dr Sakib Softić u referatu pod naslovom „*Evropska i euroatlantska perspektiva Bosne i Hercegovine u kontekstu nametnutih izmjena izbornog zakona i ograničenih izmjena Ustava Federacije Bosne i Hercegovine*“ posebno iznosi, da je Bosna i Hercegovina mala država. Male države nemaju budućnost ukoliko se ne udruže sa drugim državama. Bosna i Hercegovina nema previše mogućnosti za izbor. Ili NATO i Evropska Unija ili otvoreni Balkan. Većina stanovništva bi željela prema zapadu u NATO pakt i Evropsku uniju. Tamo se ionako nalazi trećina našeg stanovništva. Nakon nametnutih izmjena izbornog zakona BiH i ograničenih izmjena Ustava Federacije BiH, od strane Visokog predstavnika Kristijana Šmita, Bosna i Hercegovina nema evropsku perspektivu članstva u Evropskoj uniji, a nije je imala ni prije nametanja ovih izmjena. Što se tiče članstva u NATO paktu tu su stvari složene. Postoji obostrani interes za jačanjem saradnje u svjetlu globalnih dešavanja vezanih za Ukrajinu, ali smo daleko od punopravnog članstva u NATO-u. Odluke Visokog predstavnika udaljile su Bosnu i Hercegovinu od članstva u Evropskoj uniji. Profesor Softić je naglasio: „Ja bih nešto rekao o međunarodnom pravnom statusu Visokog predstavnika Šmita. On nije legalno izabran. Visokog predstavnika bira Upravni odbor CIK-a, a potvrđuje Savjet sigurnosti. Tako je to po međunarodnom pravu i tako je to bilo počevši od imenovanja Karla Bilta.“ Londonska konferencija za implementaciju mira od 8. i 9. decembra 1995. godine je na zahtjev država potpisnica odobrila imenovanje gospodina Carla Bildta za Visokog predstavnika. Dan nakon zaključenja Općeg okvirnog sporazuma Savjet sigurnosti UN-a usvojio je Rezoluciju Savjeta sigurnosti 1031 od 15. decembra 1995. koja se odnosi na implementaciju Mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu. Tačkom 26 Rezolucije Savjeta sigurnosti je: *podržao uspostavljanje Visokog predstavnika, na zahtjev stranaka, koji će u skladu s Aneksom 10 sporazuma o civilnoj provedbi Mirovnog sporazuma, pratiti provedbu*

Mirovnog sporazuma i mobilizirati i, prema potrebi, dati smjernice i koordinirati aktivnosti uključenih civilnih organizacija i agencija, i slaže se s imenovanjem g. Carla Bildta za visokog predstavnika. A zašto je bila i još uvijek je potrebna suglasnost Savjeta sigurnosti za imenovanje Visokog predstavnika? Zato što je od samog početka jugoslavenske krize Savjet sigurnosti UN-a situaciju u bivšoj Jugoslaviji tretirao kao situaciju koja potpada pod poglavlje VII Povelje UN-a. To je situacija kad su međunarodni mir i sigurnost ugroženi ili je počinjen akt agresije. Prva rezolucija Savjeta sigurnosti koja se odnosila na jugoslavensku krizu, famozna rezolucija 713 od 25. septembra 1991. godine tretirala je tu situaciju u SFRJ kao ugrožavanje međunarodnog mira i sigurnosti koja potpada pod poglavlje VII Povelje UN-a. Od tada sve što se dešavalo na području bivše SFRJ dešavalo se pod nadzorom Savjeta sigurnosti. Savjet sigurnosti je upravljao situacijom putem svojih rezolucija. Tako je i spomenutom Rezolucijom Savjeta sigurnosti 1031 od 15. decembra 1995. godine potvrdio Opći okvirni sporazum i svima akterima dao smjernice kako da postupaju. Od tada Savjet sigurnosti prati implementaciju mirovnog sporazuma, produžava angažovanje multinacionalnih stabilizacionih snaga i odobrava imenovanje Visokog predstavnika. Tako je bilo sve do imenovanja Kristijana Šmita. Imenovanje Kristijana Šmita kao Visokog predstavnika nije legalno jer nije potvrđeno od strane Savjeta sigurnosti. Snaga njegovih odluka utemeljena je isključivo na pristanku adresata, odnosno, Kristijan Šmit je legitiman u Federaciji BiH dok RS ne priznaje njegov legitimitet. Ne vjerujem da će se usuditi donositi odluke koje zadiru u odnose u RS-a. Odluke od 2. oktobra 2021. godine o izmjenama Izbornog zakona i djelimičnoj izmjeni Ustava FBiH ne doprinose evropskom putu BiH, a možda je čak udaljavaju od tog puta.

Referat pod nazivom „*Obrazovni sistem u kontekstu evropskih integracija*“ skupu je izložila doc. dr Nerma Halilović-Kibrić, ističući izuzetnu važnost obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine u kontekstu evropskih integracija, sa posebnim akcentom na trenutačni etnički determinirani i segregirani sistem obrazovanja u Bosni i Hercegovini kao posljedice burne prošlosti koja je kreirana i vođenja s ciljem etničke kristalizacije i determinizma, a koja je započela raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni izazov sa kojim se suočava Bosna i Hercegovina u poslijeratnom periodu jeste struktura sporazuma koja je sprječavala sve ove godine da se stvori moderna funkcionalna demokratija na putu ka Evropskoj Uniji. Bosna i Hercegovina je, za razliku od zemalja Evropske unije, država koja nema isključivu nadležnost u oblasti obrazovanja i iako se opredijelila za euroatlantski put, nije se opredijelila da način svog uređenja i prirodu funkcionisanja prilagodi zemljama Evropske unije, odnosno da u njihovim primjerima traži održiva i koncizna rješenja ustavnopravnog poretka. Dejtonski sporazum je stvorio decentralizovani, asimetrični i defektni sistem upravljanja u obrazovanju koji je totalno zanemario jedinstvo obrazovne politike, zajedničke ciljeve u obrazovanju, zajedničke vrijednosti, pozitivna i patriotska osjećanja za zemlju i domovinu. 90% potrošnje na obrazovanje izdvaja se za zaposlene ministre, državne službenike, nastavnike, direktore i nenastavno osoblje, u poređenju sa prosjekom EU od 77%. Obrazovanje u društvima nakon konflikta zasnovanog na etničkim podjelama predstavlja jako veliki izazov. Prije svega, škole u društvu nakon konflikta predstavljaju ideološka bojišta, gdje će se nastaviti tražiti „prava“ i osporavati „pogreške“ iz rata i voditi duge javne rasprave oko jezika nastave i izbora kurikuluma. Kao krajnja konsekvencija se umjesto nacionalne afirmacije dobiva nacionalna netrpeljivost i raskol koji perspektivno teži daljem produblivanju. Problem „dvije škole pod jednim krovom“ jedan je od najeklatantnijih primjera uplitanja politika kojima je u interesu da diskriminacija bude dio obrazovanja u BiH, a čiji su uskogrudni politički ciljevi jači i od sudskih odluka. Primjer diskriminacije se očituje i danas u

56 škola na 28 lokacija, unatoč presudi Vrhovnog suda FBiH o tome da dugogodišnja praksa razdvajanja obrazovnih institucija na osnovu nacionalne pripadnosti predstavlja etničku segregaciju đaka. Izvještaj Evropske komisije o napretku Bosne i Hercegovine iz ove godine navodi da je država u ranoj fazi pripremljenosti u oblasti obrazovanja i kulture. Nije bilo napretka u ovoj oblasti, jer Bosna i Hercegovina nije učestvovala u studijama PIRLS 2021 ni PISA 2022. Na posljednjem PISA testiranju iz 2018. godine BiH je zauzela 62. mjesto od 79. zemalja svijeta u najvećem globalnom istraživanju u obrazovanju (PISA), a svaki drugi testirani učenik ocijenjen je kao funkcionalno nepismen. Kada se napravi poređenje sa zemljama Evropske Unije jasno je da učenici i učenice u BiH, u dobi od 15 godina, već danas zaostaju za svojim vršnjacima iz evropskih zemalja za čak tri godine školovanja.

„*Rat u Ukrajini i implikacije po euroatlantsku budućnost Bosne i Hercegovine*“, referat je kojeg je predstavio viši asistent, MA Kenan Hodžić, naglasivši da je NATO recept dugoročnog mira, izgradnje države, međunarodne i nacionalne sigurnosti, da trenutno Bosna i Hercegovina sudjeluje u Akcijskom planu za članstvo (MAP), te je jedina država u tom statusu, nakon što su u članstvo primljene Sjeverna Makedonija u martu 2020. godine i ranije susjedna Crna Gora u junu 2017. godine. Posljednji samit u Madridu je slikovito pozicionirao BiH u odnosu sa NATO savezom. Bosna i Hercegovina ima status pretendenta za članstvo i jedina je zemlja partner NATO-a koja je pozvana na samit u Madrid, pored ostalih punopravnih članica. Rat u Ukrajini i brutalna barbarska eskalacija ruske vojne invazije i agresije na državu Ukrajinu uveliko je promijenila sigurnosnu dinamiku naše regije i ubrzala procese šireg i jasnijeg geopolitičkog i geostrateškog sagledavanja naše realnosti. Prije izbijanja rata u Ukrajini, skupština entiteta Republike Srpske najavila je namjeru da se povuče iz poreskog, pravosudnog i vojnog sistema Bosne i Hercegovine i umjesto toga uspostavi svoje. Snažna secesionistička osjećanja u Republici Srpskoj doveli su do paralize vlade i budžetskog zastoja. Ova blokada je ometala demokratski i ekonomski razvoj zemlje na nizu frontova. U zraku se osjećala ogromna neizvjesnost i bosanski lonac se podgrijavao krajnje neodgovorno od dezintegracijskih političkih faktora. To nas je podsjetilo da postoji rizik da se zamrznuti sukob može pretvoriti u rat punog razmjera preko noći. Mi koji živimo u Bosni i Hercegovini svjesni da je naš zamrznuti sukob bure baruta koje čeka da bude zapaljeno i da samo vojno prisustvo NATO-a može osigurati dugoročan mir i stabilnost. Stoga je i neutralnost BiH iluzija i zamka, jer kada pogledamo kontekst ekonomske isplativosti članstva u NATO-u, neutralnost uopće ne izgleda privlačno za bilo kakve veće investicije. Suštinska opasnost za Bosnu i Hercegovinu jest u tome što nema garancije da država neće biti napadnuta. Jasno je da do daljnjeg NATO ostaje jedini sigurnosno-politički kontekst u kojem bi se mogli pojaviti ozbiljni investitori u Bosni i Hercegovini. Također je jasno da put u NATO opstruiraju snage koje figuriraju i operacionaliziraju nastojanje Ruske Federacije da putem svojih proksija zaustave širenje Saveza u BiH. Takve aktere ekonomija Bosne i Hercegovine ne zanima i njihove namjere su retrogradne, opasne i u sferi viših interesa mijenjanja poretka u kojem se povlače nove državne granice i stvaraju nove države pod pokroviteljstvom Rusije.

Kako je međunarodni fokus na Ukrajini, ne smije se dozvoliti da dođe do odmotavanja mira u BiH. U odsustvu mehanizama odvratanja kolektivne sigurnosti kakvu nudi euroatlantski poredak kroz NATO misiju i EUFOR, BiH i konsekvetno Balkan, mogli bi završiti kao mjesto u kojoj je sigurnost nedokučiva i mračna. Prema istaknutom, NATO bi trebao pojačati svoje vojno prisustvo u Bosni i Hercegovini, uložiti resurse da poveća otpornost BiH. Za takve uticaje NATO svoj legitimitet direktno crpi iz Dejtonskog mirovnog sporazuma. NATO treba poslati dodatne timove koji će

predstavljati jaču preventivnu mjeru ruskim namjerama da pojača postojeće tenzije uzimajući u obzir dinamiku i ciljeve doktrine hibridnog rata. Suštinski, za sigurnost BiH od veće je važnosti proces euroatlantskih od evropskih integracija. BiH to zaslužuje i većina njenog stanovništva to očekuje, položila je sve ispite i očekujemo da NATO odredi termin dodjele diplome.

Podaci o autoru

Lada Sadiković, redovna profesorica, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: lsadikovic@fkn.unsa.ba

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE
UNIVERZITETA U SARAJEVU

KRIMINALISTIČKE TEME

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

SMJERNICE ZA AUTORE

O ČASOPISU

Kriminalističke teme – časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (u daljnjem tekstu: Časopis) svojim sadržajem smjera općem promoviranju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i predstavlja specifičan oblik doprinosa naučnim spoznajama i kvaliteti društvenog života uopće. Radi se o naučnom i stručnom časopisu koji objavljuje do sada neobjavljene naučne i stručne radove (u daljnjem tekstu: radovi), prikaze i prijevode iz područja kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i time doprinosi promociji i razvoju nauke, struke, naučnoistraživačkog rada i visokoškolskog obrazovanja. Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u: EBSCO SocINDEX, EBSCO SocINDEX Full Text, EBSCO Criminal Justice Abstracts, EBSCO Criminal Justice Abstracts with Full Text i HeinOnline.

PRIPREMANJE RUKOPISA

Prilikom pripremanja rukopisa za dostavljanje na recenziju, isti je potrebno uskladiti sa ovim smjernicama. Radovi podliježu dvostrukoj anonimnoj recenziji, dok prikazi i prijevodi podliježu jednoj anonimnoj recenziji. Rukopisi se dostavljaju elektronskom poštom na adresu redakcije: krimteme@fkn.unsa.ba. Recenzirani radovi se kategoriziraju na sljedeći način:

a) izvorni naučni rad (*original scientific paper*)

izvorni (originalni) rad je originalno naučno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja. Da bi se neko istraživanje smatralo naučnim, mora udovoljiti nekoliko kriterija, među kojima su najvažniji objektivnost, (intersubjektivna) provjerljivost, sistematičnost i preciznost. Da bi se napisao izvorni naučni rad, treba slijediti sljedeću strukturu: Uvod, Metode, Rezultati, Diskusija i Zaključak.

b) prethodno saopćenje (*research note*)

Prethodno saopćenje je također naučno djelo koje sadrži naučne spoznaje ili rezultate naučnih istraživanja čiji karakter zahtijeva objavljivanje. Ova kategorija naučnih članaka obavezno sadrži nove činjenice dobivene naučnim istraživanjem, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih naučnih spoznaja, rezultata istraživanja i naučnih informacija na način kako je to opisano za „izvorni naučni rad“. To je ujedno obavijest drugim naučnicima da je započeto istraživanje određene teme ili problema.

c) pregledni naučni rad (*review paper*)

Pregledni naučni rad se od izvornog naučnoga rada razlikuje po tome što ne mora sadržavati originalne (nove) rezultate, nego se može temeljiti na već objavljenim rezultatima (najčešće iz istraživanja drugih autora), ali je tada u njemu izvršen cjelovit pregled literature iz određene oblasti i originalne su analize ili sinteze, novi odnosi, ili nove hipoteze s prijedlozima za daljnja istraživanja. U njemu zna biti i novih, neobjavljenih autorovih rezultata, no ti rezultati obično ne čine bitan dio članka. U njemu se može uputiti na razvoj nekog istraživanja, ali i upozoriti na odnose, nedosljednosti i nedorečenosti u literaturi i predložiti daljnje postupke u rješavanju problema. Pri pisanju preglednoga članka istraživač nastoji pregledno i kritički dati ocjenu podataka, informacija i rezultata istraživanja koje opisuje, uz istodobno navođenje cjelovitog pregleda literature o tretiranoj materiji radi novih zaključaka, spoznaja ili hipoteza.

d) **stručni članak (professional paper)**

Stručni članak ne sadrži originalne preglede i rezultate; u njemu se obrađuje poznato, već opisano. Težište je na primjeni poznatoga, na širenju znanja, a ne na otkrivanju novih spoznaja. Ako se samo opisuju tuđi rezultati radi prenošenja informacija, ili se opisuje primjena onoga što je već drugdje primijenjeno, ne može se to smatrati naučnim člankom, nego, dakle, stručnim. U njima se zapravo ponavljaju poznati rezultati istraživanja koji su korisni u širenju naučnih spoznaja i prilagođavanju rezultata naučnih istraživanja potrebama naučnoj teoriji i praksi.

Osim navedenog, u časopisu *Kriminalističke teme* moguće je objaviti i druge rukopise koji obuhvataju:

- *prikaze*
- *prijeводе*

Da bi rukopis bio prihvaćen potrebno je da bude usklađen sa sljedećim uputama:

Dužina rada

U Časopisu se objavljuju radovi koji ne prelaze ukupno 10.000 riječi, uključujući izvore i bilješke (fusnote). Svaki rad treba imati sažetak u obimu od 150-200 riječi, te ključne riječi, kao i sažetak (abstract) i ključne riječi (key words) na engleskom jeziku u istom obimu. Rad treba ispunjavati sljedeće kriterije:

- a) dokument pohranjen u programu MS Word (*.doc ili .docx format);
- b) stranica standardne veličine (A4);
- c) prored 1,5;
- d) font Times New Roman (12pt);
- e) margine 2,5 cm;
- f) ne uređivati zaglavlje (Header) niti podnožje (Footer) dokumenta;
- g) obavezno brojčano označiti stranice.

Redakcija zadržava pravo da objavi radove koji premašuju navedenu dužinu ako izlaganje naučnog sadržaja zahtijeva više prostora, odnosno pravo interveniranja u stil pisanja i skraćivanja rada kada procijeni da je to neophodno.

Prikazi i prijevodi koji se objavljuju u časopisu, moraju biti usklađeni sa prethodno navedenim pravilima i ne smiju prelaziti 3000 riječi.

Jezik i pismo

Dostavljeni radovi trebaju biti napisani na BHS jezicima (bosanski, hrvatski, srpski), na ijekavskom narječju, latiničnim pismom ili na engleskom jeziku, u skladu sa pravilima britanske ili američke varijante pravopisa i stila engleskog jezika.

Početna stranica rada

Na početnoj stranici rada je potrebno navesti:

- a) ime i prezime autora/ice, naziv institucije u kojoj radi (ako radi) i e-mail adresa autora/ice;
- b) naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- c) sažetak rada (150-200 riječi) i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- d) datum dostavljanja rada;
- e) ukupan broj riječi;
- f) predloženu kategorizaciju rada.

Naslovi teksta

Kada autori elaboriraju pojedine segmente nekog problema, tekstovi trebaju sadržavati koncizne podnaslove i to u skladu sa sljedećim primjerom:

1. PRVA PODCJELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga podcjelina potamnjenim slovima (bold)

1.1.1. *Treća podcjelina kosim slovima (italic)*

1.1.1.1. Ostale podcjeline malim slovima

- U slučajevima kada se koriste kratice i simboli, u tekstu ili u fusnoti obavezno moraju biti priložena objašnjenja.
- Poželjno je da radovi budu lektorirani.

Sažetak

- Sažetak ne sadrži reference i treba da se reflektira samo na opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak (ako je riječ o naučnom radu); odnosno na sadržaj rada (ako je riječ o stručnom članku);
- Ključne riječi sadrže bitne pojmove koji se tretiraju u radu, ali ne opće i preširoke pojmove (kao npr., društvo) niti preuske pojmove opisane sa više riječi;
- Na kraju sažetka treba navesti četiri do šest ključnih riječi (odnosi se na obje jezičke varijante);
- Uz prikaze i prijevode nije potrebno navoditi sažetak i ključne riječi.

Uvod i pregled literature

Uvodni dio trebao bi sadržavati opće i specifične informacije o temi rada, pregled recentne literature vezane uz glavni cilj rada, jasno definiran cilj i svrhu rada. Prilikom pisanja izvornog naučnog rada, ne preporučuje se upotreba prevelikog broja literaturnih navoda, dok bi se takvi navodi trebali koristiti prilikom pisanja preglednog naučnog rada.

Metode

Dio o metodama trebao bi sadržavati:

- cilj i dizajn istraživanja;
- populaciju i uzorak korišten u istraživanju;
- opis korištenog protokola;
- opis metoda korištenih za analizu podataka.

Rezultati

Ovaj dio treba sadržavati nalaze provedenih istraživanja, odnosno opis dobivenih rezultata.

Diskusija

Ovaj dio rada treba da sadrži raspravu o implikacijama dobivenih rezultata u kontekstu postojećih istraživanja. Dobivene rezultate treba interpretirati i komentirati, bez

ponavljanja prikaza rezultata. Potrebno je navesti na koji se način dobiveni rezultati i njihova interpretacija slažu s već objavljenim podacima. Potrebno je jasno predstaviti teorijske i praktične posljedice dobivenih rezultata, te navesti u kojoj su mjeri korištene metode utjecale na dobivene rezultate, i da li bi neke druge metode producirale drugačije rezultate. U diskusiji također treba naglasiti ograničenja provedenog istraživanja.

Zaključak

Ovaj dio trebao bi ukratko i jasno pružiti glavne zaključke, kao i objašnjenje važnosti i relevantnosti istraživanja ako je predstavljeno u radu.

Tabele, grafikoni i ilustracije

Tabele i grafikoni treba da budu sačinjeni u MS Word dokumentu ili nekom drugom formatu koji je kompatibilan sa MS Word. Nije poželjno da se isti podaci prezentiraju i tabelarno i grafički. Svaka tabela, grafikon ili slika treba da budu označeni brojem, s naslovom koji ih jasno određuje. Naslovi tabela, grafikona i ilustracija se trebaju nalaziti iznad. Sve tabele i grafikoni se štampaju isključivo u crno-bijeloj boji.

Primjeri:

Tabela 1. *Struktura uzorka prema uzrastu.*

Grafikon 1. *Dobna struktura prijavljenih osoba tokom 2005. godine*

Ilustracija 1. *Pregled tužilačkih odluka u Posebnom odjelu za ratne zločine u 2011. godini*

Navedeni primjeri ukazuju da je naslove tabela, grafikona i slika potrebno pisati kosim (*italic*) slovima, odnosno različito od dijela koji se odnosi na numeraciju tabele/grafikona/ilustracije. Tabele, grafikoni i ilustracije se navode samo onda kada je neophodno prezentirati podatke od značaja za rad ili kada su potrebni u smislu produbljenih pojašnjenja onoga što se navodi u tekstu.

Navođenje bibliografskih izvora u tekstu

Obavezno je navođenje svih bibliografskih izvora koji su korišteni za pripremu i pisanje rada, pri čemu je potrebno je koristiti APA stil referenciranja (*American Psychological Association [APA] Publication Manual, 7th edition*).

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u tekstu je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

Jedan autor

Parentetički citat - (Alexander, 2018) ili

Narativni citat - Alexander (2018)

Dva autora

Parentetički citat - (Salas i D'Agostino, 2020) ili

Narativni citat – Salas i D'Agostino (2020)

Tri i više autora

Parentetički citat – (Martin et al., 2020)

Narativni citat – Martin et al. (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (sa skraćenicom)

Prvo navođenje u tekstu: (National Institute of Mental Health [NIMH], 2020) ili Nacionalni institut za mentalno zdravlje (NIMH, 2020)

Sljedeća navođenja u tekstu: (NIMH, 2020) ili NIMH (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (bez skraćénice)

Parentetički citat - (Stanford University, 2020) ili

Narativni citat - Univerzitet Stanford (2020)..."

Zakoni i podzakonski akti

Parentetički citat - (Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, 2014)

Narativni citat – Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (2014)

Nepoznat ili anoniman autor

Knjige: navodi se samo naslov knjige i godina, npr. (Interpersonal Skills, 2019)

Časopisi/portali: navodi se samo naslov članka i godina („Understanding Sensory Memory“, 2018).

Radovi istih autora sa istom godinom

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012b)

Napomena: Prilikom citiranja (doslovnog preuzimanja definicija, podjela i sl.), potrebno je navesti i broj/eve stranice/a. Navedeno je potrebno učiniti na sljedeći način: (Newman, 1972, s. 55) ukoliko se radi o jednoj stranici, odnosno (Newman, 1972, str. 45-58) ukoliko se radi o rasponu stranica.

Navođenje bibliografskih izvora u popisu literature

Na kraju rada se navodi numeriran popis korištene literature. U popisu literature obavezno je navesti sve bibliografske izvore koji su navedeni u tekstu, pri čemu isto treba biti usklađeno sa APA stilom referenciranja. Bibliografski izvori u popisu literature moraju biti navedeni prema abecednom redoslijedu (po prezimenu autora, odnosno naslovu anonimne publikacije). Ako se navodi više radova jednog autora, radovi se navode hronološkim redom.

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u popisu literature je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

a) Knjige

Knjiga sa DOI brojem - Brown, L. S. (2018). *Feminist therapy* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000092-000>

Knjiga bez DOI broja - Burgess, R. (2019). *Rethinking global health: Frameworks of power*. Routledge.

Knjiga (npr. knjiga za Kindle) ili audio-knjiga sa URL - Christian, B., i Griffiths, T. (2016). *Algorithms to live by: The computer science of human decisions*. Henry Holt and Co. <http://a.co/7qGBZAK>

Cain, S. (2012). *Quiet: The power of introverts in a world that can't stop talking* (K. Mazur, Narr.) [Audiobook]. Random House Audio. <http://bit.ly/2G0Bpbl>

b) Članci

Članak sa DOI brojem - McCauley, S. M., i Christiansen, M. H. (2019). Language learning as language use: A cross-linguistic model of child language development. *Psychological Review*, 126(1), 1–51. <https://doi.org/10.1037/rev0000126>

Članak bez DOI broja, sa URL - Ahmann, E., Tuttle, L. J., Saviet, M., i Wright, S. D. (2018). A descriptive review of ADHD coaching research: Implications for college students. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 31(1), 17–39. <https://www.ahead.org/professionalresources/publications/jped/archived-jped/jped-volume-31>

Članak bez DOI broja i bez URL - Anderson, M. (2018). Getting consistent with consequences. *Educational Leadership*, 76(1), 26–33.

Goldman, C. (2018, 28. novembar). The complicated calibration of love, especially in adoption. Chicago Tribune.

Članak sa brojem članka ili eLokatorom - Burin, D., Kilteni, K., Rabuffetti, M., Slater, M., & Pia, L. (2019). Body ownership increases the interference between observed and executed movements. *PLOS ONE*, 14(1), Article e0209899. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0209899>

c) Poglavlja u knjizi

Sa DOI brojem - Balsam, K. F., Martell, C. R., Jones, K. P., i Safren, S. A. (2019). Affirmative cognitive behavior therapy with sexual and gender minority people. U G. Y. Iwamasa i P. A. Hays (Ur.), *Culturally responsive cognitive behavior therapy: Practice and supervision* (2nd ed., str. 287–314). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000119-012>

Bez DOI broja - Weinstock, R., Leong, G. B., i Silva, J. A. (2003). Defining forensic psychiatry: Roles and responsibilities. In R. Rosner (Ur.), *Principles and practice of forensic psychiatry* (2nd ed., str. 7–13). CRC Press.

d) Dokumenti i izvještaji

- World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>
- Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine (2013). *Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2013-2015*. Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

e) Zakoni i podzakonski akti

Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14 (2014).

f) Online izvori bez autora

„All 33 Chile miners freed in flawless rescue“. (13. oktobar 2010.). http://www.msnbc.msn.com/id/39625809/ns/world_news-americas/

Napomena: Više informacija o APA stilu referenciranja moguće je dobiti na web stranici: www.apastyle.org.

Podaci o autorima

Autori uz rad dostavljaju i sljedeće podatke: ime/imena autora, zvanje/a, naziv ustanove/a u kojoj je/su zaposlen/i, i e-mail adresu.

OBAVEZE AUTORA

Svaki autor treba dostaviti izjavu da rukopis predstavlja njegovo/njezino vlastito djelo, da nije prethodno objavljen, da se ne razmatra za objavljivanje nigdje drugdje i da su ga odobrili svi koautori; uz saglasnost da rukopis može biti slobodno dostupan u otvorenom pristupu Časopisa i u međunarodnim bazama podataka u kojima je Časopis indeksiran.

Također, u izjavi, svi autori treba da se izjasne da nemaju sukob interesa. U suprotnom, autori su dužni da u izjavi ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utječu na iznesene rezultate i interpretacije.

Bez navedene izjave nijedan rukopis neće biti razmatran za objavu. Predavanjem rukopisa redakciji časopisa „Kriminalističke teme“ autori se obavezuju na poštivanje navedenih obaveza.

Redakcija časopisa

Kriminalističke teme